

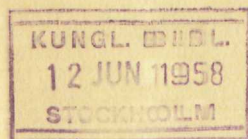
**National Library
of Sweden**

Denna bok digitaliserades på Kungl. biblioteket år 2012

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1958:18

Socialdepartementet

A

GOTLAND

BETÄNKANDE AVGIVET AV

1954 ÅRS Ö-UTREDNING

Stockholm 1958

Statens offentliga utredningar 1958

Kronologisk förteckning

---

1. Vägplan för Sverige. 1. Riktlinjer och förslag samt kartbilder. Idun. 226 s. **K.**
2. Vägplan för Sverige. 2. Expertutredningar och övriga textbilagor. Idun. 208 s. **K.**
3. Utredning om vissa förhållanden vid konserveringsforskningsinstitutet. Marcus. 270 s. **H.**
4. Promemoria ned förslag om fondförvaltning m. m. i samband med en utbyggd pensionering. Idun. 91 s. **S.**
5. Permanent sårdeskadeskydd. Idun. 547 s. **Jo.**
6. Författningsutredningen. 1. Kandidatnominering vid andrasamarval. Av L. Sköld. Idun. 355 s. **Ju.**
7. Småbrukarstiftet. Marcus. 120 s. **Jo.**
8. Gemensam brödisk hälsovårdsutbildning. Norstedt. 95 s. **I.**
9. Häradsråts sammansättning i brottmål. Idun. 24 s. **Ju.**
10. Förslag till varumärkeslag. Idun. 464 s. **Ju.**
11. Reserverna för högre utbildning. Idun. 124 s. **E.**
12. Civilförsvarsbildningen. Idun. 176 s. **I.**
13. Civilförsvarsansorganisation. Idun. 465 s. **I.**
14. Regeringsstyrelsen. Idun. 164 s. **Ju.**
15. Hälsovård och öppen sjukvård i landstingsområdena. Idun. 429 s. **I.**
16. Betänkande med förslag till allmän tjänstepliktslag m. m. Idun. 154 s. **S.**
17. Socialförsäkring och rehabilitering. Kihlström. 87 s. **S.**
18. Gotland. Idun. 195 s. **S.**

Anm. Om särskild tryckort ej anges, är tryckorten Stockholm. Bokstäverna med fetstil utgöra begynnelsebokstäverna till det departement, under vilket utredningen avgivits, t. ex. **E.** = ecklesiaastikdepartementet, **Jo.** = jordbruksdepartementet.

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1958:18

Socialdepartementet

GOTLAND

BETÄNKANDE AVGIVET AV

1954 ÅRS Ö-UTREDNING

IDUNS TRYCKERIAKTIEBOLAG ESSELTE AB
STOCKHOLM 1958

STATION OFFICIALS TO BE KEPT IN THE

OFFICE OF THE

STATION

OFFICIALS TO BE KEPT IN THE

OFFICE OF THE

STATION OFFICIALS TO BE KEPT IN THE

OFFICE OF THE

Till Herr Statsrådet och Chefen för Kungl. Socialdepartementet

Kungl. Maj:t bemyndigade den 19 februari 1954 chefen för socialdepartementet att tillkalla sakkunniga för att verkställa utredning rörande åtgärder för lösandet av de sysselsättningsproblem, som finnes eller väntas uppstå på Gotland, Öland och Ven. I enlighet med detta bemyndigande tillkallades såsom sakkunniga landshövdingen T. Å. Hovgard, tillika ordförande, direktören K. E. Flinck, byråchefen Bertil Johansson, direktören E. E. Norrman och disponenten T. Wahlqvist. Numera kanslirådet i handelsdepartementet E. O. Thuresson tillkallades den 16 mars 1954 att såsom expert biträda de sakkunniga. Såsom sekreterare har förordnats länsassessorn S. N. S. Swanstein.

De sakkunniga, som antagit namnet 1954 års Ö-utredning, påbörjade sitt arbete sommaren 1954 samt avlämnade den 13 juni 1955 respektive den 30 juni 1956 betänkanden rörande Ven och Öland.

Arbetet har därefter ägnats de gotländska problemen och utredningen har vid olika tillfällen fört överläggningar med de lokala myndigheterna, organisationerna och företagen. Sedan arbetet numera slutförts, får utredningen härmed vördsamt överlämna Betänkande rörande Gotland.

Utredningen har under arbetets gång avgivit ett flertal remissutlåtanden o. dyl. i frågor, som berört utredningsuppdraget.

Stockholm den 23 april 1958

Å. Hovgard

K. E. Flinck

Bertil Johansson

E. E. Norrman

Torsten Wahlquist

| Stig Swanstein

Innehåll

Kap. 1.	Inledning	7
Kap. 2.	Befolkning	12
Kap. 3.	Gotlands jordbruk	21
Kap. 4.	Gotlands skogsbruk	33
Kap. 5.	Gotlands fiske	38
Kap. 6.	Gotlands industri och hantverk	46
Kap. 7.	Turistväsendet på Gotland	63
Kap. 8.	Näringslivet i övrigt på Gotland	67
Kap. 9.	Arbetsmarknaden på Gotland	82
Kap. 10.	Sociala, kulturella och ekonomiska förhållanden m. m. på Gotland	95
Kap. 11.	Gotlands kraftförsörjning	104
Kap. 12.	Gotlands vatten- och avloppsförhållanden	109
Kap. 13.	Gotlands reguljära kommunikationer med fastlandet	118
Kap. 14.	Allmänna synpunkter på Gotlandsproblemen	130
Kap. 15.	Möjligheterna att utbygga Gotlands nuvarande näringsliv	135
	A. Jordbruket	135
	B. Skogsbruket	149
	C. Fisket	158
	D. Industrien och hantverket	160
	E. Turistväsendet	166
	F. Näringslivet i övrigt	168
Kap. 16.	Behovet av en förstärkning av Gotlands företagareförening m. m.	172
Kap. 17.	Synpunkter på Gotlands kommunikationsproblem	176
	Sammanfattning	183
	Tabellbilagor	185

Inhalt

Kap. 1.	Einführung	1
Kap. 2.	Die Grundlagen	15
Kap. 3.	Die Grundlagen der Mathematik	25
Kap. 4.	Die Grundlagen der Physik	35
Kap. 5.	Die Grundlagen der Chemie	45
Kap. 6.	Die Grundlagen der Biologie	55
Kap. 7.	Die Grundlagen der Geographie	65
Kap. 8.	Die Grundlagen der Geschichte	75
Kap. 9.	Die Grundlagen der Kunst	85
Kap. 10.	Die Grundlagen der Musik	95
Kap. 11.	Die Grundlagen der Literatur	105
Kap. 12.	Die Grundlagen der Philosophie	115
Kap. 13.	Die Grundlagen der Psychologie	125
Kap. 14.	Die Grundlagen der Soziologie	135
Kap. 15.	Die Grundlagen der Politik	145
Kap. 16.	Die Grundlagen der Wirtschaft	155
Kap. 17.	Die Grundlagen der Rechtswissenschaft	165
Kap. 18.	Die Grundlagen der Medizin	175
Kap. 19.	Die Grundlagen der Pädagogik	185
Kap. 20.	Die Grundlagen der Erziehungswissenschaft	195
Kap. 21.	Die Grundlagen der Sportwissenschaft	205
Kap. 22.	Die Grundlagen der Gesundheitswissenschaft	215
Kap. 23.	Die Grundlagen der Umweltwissenschaft	225
Kap. 24.	Die Grundlagen der Informationswissenschaft	235
Kap. 25.	Die Grundlagen der Technikwissenschaft	245
Kap. 26.	Die Grundlagen der Ingenieurwissenschaft	255
Kap. 27.	Die Grundlagen der Architekturwissenschaft	265
Kap. 28.	Die Grundlagen der Kunstwissenschaft	275
Kap. 29.	Die Grundlagen der Medienwissenschaft	285
Kap. 30.	Die Grundlagen der Kommunikationswissenschaft	295
Kap. 31.	Die Grundlagen der Sozialwissenschaft	305
Kap. 32.	Die Grundlagen der Humanwissenschaft	315
Kap. 33.	Die Grundlagen der Geisteswissenschaft	325
Kap. 34.	Die Grundlagen der Kulturwissenschaft	335
Kap. 35.	Die Grundlagen der Ethnologie	345
Kap. 36.	Die Grundlagen der Anthropologie	355
Kap. 37.	Die Grundlagen der Linguistik	365
Kap. 38.	Die Grundlagen der Sprachwissenschaft	375
Kap. 39.	Die Grundlagen der Literaturwissenschaft	385
Kap. 40.	Die Grundlagen der Medienwissenschaft	395
Kap. 41.	Die Grundlagen der Kommunikationswissenschaft	405
Kap. 42.	Die Grundlagen der Sozialwissenschaft	415
Kap. 43.	Die Grundlagen der Humanwissenschaft	425
Kap. 44.	Die Grundlagen der Geisteswissenschaft	435
Kap. 45.	Die Grundlagen der Kulturwissenschaft	445
Kap. 46.	Die Grundlagen der Ethnologie	455
Kap. 47.	Die Grundlagen der Anthropologie	465
Kap. 48.	Die Grundlagen der Linguistik	475
Kap. 49.	Die Grundlagen der Sprachwissenschaft	485
Kap. 50.	Die Grundlagen der Literaturwissenschaft	495
Kap. 51.	Die Grundlagen der Medienwissenschaft	505
Kap. 52.	Die Grundlagen der Kommunikationswissenschaft	515
Kap. 53.	Die Grundlagen der Sozialwissenschaft	525
Kap. 54.	Die Grundlagen der Humanwissenschaft	535
Kap. 55.	Die Grundlagen der Geisteswissenschaft	545
Kap. 56.	Die Grundlagen der Kulturwissenschaft	555
Kap. 57.	Die Grundlagen der Ethnologie	565
Kap. 58.	Die Grundlagen der Anthropologie	575
Kap. 59.	Die Grundlagen der Linguistik	585
Kap. 60.	Die Grundlagen der Sprachwissenschaft	595
Kap. 61.	Die Grundlagen der Literaturwissenschaft	605
Kap. 62.	Die Grundlagen der Medienwissenschaft	615
Kap. 63.	Die Grundlagen der Kommunikationswissenschaft	625
Kap. 64.	Die Grundlagen der Sozialwissenschaft	635
Kap. 65.	Die Grundlagen der Humanwissenschaft	645
Kap. 66.	Die Grundlagen der Geisteswissenschaft	655
Kap. 67.	Die Grundlagen der Kulturwissenschaft	665
Kap. 68.	Die Grundlagen der Ethnologie	675
Kap. 69.	Die Grundlagen der Anthropologie	685
Kap. 70.	Die Grundlagen der Linguistik	695
Kap. 71.	Die Grundlagen der Sprachwissenschaft	705
Kap. 72.	Die Grundlagen der Literaturwissenschaft	715
Kap. 73.	Die Grundlagen der Medienwissenschaft	725
Kap. 74.	Die Grundlagen der Kommunikationswissenschaft	735
Kap. 75.	Die Grundlagen der Sozialwissenschaft	745
Kap. 76.	Die Grundlagen der Humanwissenschaft	755
Kap. 77.	Die Grundlagen der Geisteswissenschaft	765
Kap. 78.	Die Grundlagen der Kulturwissenschaft	775
Kap. 79.	Die Grundlagen der Ethnologie	785
Kap. 80.	Die Grundlagen der Anthropologie	795
Kap. 81.	Die Grundlagen der Linguistik	805
Kap. 82.	Die Grundlagen der Sprachwissenschaft	815
Kap. 83.	Die Grundlagen der Literaturwissenschaft	825
Kap. 84.	Die Grundlagen der Medienwissenschaft	835
Kap. 85.	Die Grundlagen der Kommunikationswissenschaft	845
Kap. 86.	Die Grundlagen der Sozialwissenschaft	855
Kap. 87.	Die Grundlagen der Humanwissenschaft	865
Kap. 88.	Die Grundlagen der Geisteswissenschaft	875
Kap. 89.	Die Grundlagen der Kulturwissenschaft	885
Kap. 90.	Die Grundlagen der Ethnologie	895
Kap. 91.	Die Grundlagen der Anthropologie	905
Kap. 92.	Die Grundlagen der Linguistik	915
Kap. 93.	Die Grundlagen der Sprachwissenschaft	925
Kap. 94.	Die Grundlagen der Literaturwissenschaft	935
Kap. 95.	Die Grundlagen der Medienwissenschaft	945
Kap. 96.	Die Grundlagen der Kommunikationswissenschaft	955
Kap. 97.	Die Grundlagen der Sozialwissenschaft	965
Kap. 98.	Die Grundlagen der Humanwissenschaft	975
Kap. 99.	Die Grundlagen der Geisteswissenschaft	985
Kap. 100.	Die Grundlagen der Kulturwissenschaft	995
Kap. 101.	Die Grundlagen der Ethnologie	1005
Kap. 102.	Die Grundlagen der Anthropologie	1015
Kap. 103.	Die Grundlagen der Linguistik	1025
Kap. 104.	Die Grundlagen der Sprachwissenschaft	1035
Kap. 105.	Die Grundlagen der Literaturwissenschaft	1045
Kap. 106.	Die Grundlagen der Medienwissenschaft	1055
Kap. 107.	Die Grundlagen der Kommunikationswissenschaft	1065
Kap. 108.	Die Grundlagen der Sozialwissenschaft	1075
Kap. 109.	Die Grundlagen der Humanwissenschaft	1085
Kap. 110.	Die Grundlagen der Geisteswissenschaft	1095
Kap. 111.	Die Grundlagen der Kulturwissenschaft	1105
Kap. 112.	Die Grundlagen der Ethnologie	1115
Kap. 113.	Die Grundlagen der Anthropologie	1125
Kap. 114.	Die Grundlagen der Linguistik	1135
Kap. 115.	Die Grundlagen der Sprachwissenschaft	1145
Kap. 116.	Die Grundlagen der Literaturwissenschaft	1155
Kap. 117.	Die Grundlagen der Medienwissenschaft	1165
Kap. 118.	Die Grundlagen der Kommunikationswissenschaft	1175
Kap. 119.	Die Grundlagen der Sozialwissenschaft	1185
Kap. 120.	Die Grundlagen der Humanwissenschaft	1195
Kap. 121.	Die Grundlagen der Geisteswissenschaft	1205
Kap. 122.	Die Grundlagen der Kulturwissenschaft	1215
Kap. 123.	Die Grundlagen der Ethnologie	1225
Kap. 124.	Die Grundlagen der Anthropologie	1235
Kap. 125.	Die Grundlagen der Linguistik	1245
Kap. 126.	Die Grundlagen der Sprachwissenschaft	1255
Kap. 127.	Die Grundlagen der Literaturwissenschaft	1265
Kap. 128.	Die Grundlagen der Medienwissenschaft	1275
Kap. 129.	Die Grundlagen der Kommunikationswissenschaft	1285
Kap. 130.	Die Grundlagen der Sozialwissenschaft	1295
Kap. 131.	Die Grundlagen der Humanwissenschaft	1305
Kap. 132.	Die Grundlagen der Geisteswissenschaft	1315
Kap. 133.	Die Grundlagen der Kulturwissenschaft	1325
Kap. 134.	Die Grundlagen der Ethnologie	1335
Kap. 135.	Die Grundlagen der Anthropologie	1345
Kap. 136.	Die Grundlagen der Linguistik	1355
Kap. 137.	Die Grundlagen der Sprachwissenschaft	1365
Kap. 138.	Die Grundlagen der Literaturwissenschaft	1375
Kap. 139.	Die Grundlagen der Medienwissenschaft	1385
Kap. 140.	Die Grundlagen der Kommunikationswissenschaft	1395
Kap. 141.	Die Grundlagen der Sozialwissenschaft	1405
Kap. 142.	Die Grundlagen der Humanwissenschaft	1415
Kap. 143.	Die Grundlagen der Geisteswissenschaft	1425
Kap. 144.	Die Grundlagen der Kulturwissenschaft	1435
Kap. 145.	Die Grundlagen der Ethnologie	1445
Kap. 146.	Die Grundlagen der Anthropologie	1455
Kap. 147.	Die Grundlagen der Linguistik	1465
Kap. 148.	Die Grundlagen der Sprachwissenschaft	1475
Kap. 149.	Die Grundlagen der Literaturwissenschaft	1485
Kap. 150.	Die Grundlagen der Medienwissenschaft	1495
Kap. 151.	Die Grundlagen der Kommunikationswissenschaft	1505
Kap. 152.	Die Grundlagen der Sozialwissenschaft	1515
Kap. 153.	Die Grundlagen der Humanwissenschaft	1525
Kap. 154.	Die Grundlagen der Geisteswissenschaft	1535
Kap. 155.	Die Grundlagen der Kulturwissenschaft	1545
Kap. 156.	Die Grundlagen der Ethnologie	1555
Kap. 157.	Die Grundlagen der Anthropologie	1565
Kap. 158.	Die Grundlagen der Linguistik	1575
Kap. 159.	Die Grundlagen der Sprachwissenschaft	1585
Kap. 160.	Die Grundlagen der Literaturwissenschaft	1595
Kap. 161.	Die Grundlagen der Medienwissenschaft	1605
Kap. 162.	Die Grundlagen der Kommunikationswissenschaft	1615
Kap. 163.	Die Grundlagen der Sozialwissenschaft	1625
Kap. 164.	Die Grundlagen der Humanwissenschaft	1635
Kap. 165.	Die Grundlagen der Geisteswissenschaft	1645
Kap. 166.	Die Grundlagen der Kulturwissenschaft	1655
Kap. 167.	Die Grundlagen der Ethnologie	1665
Kap. 168.	Die Grundlagen der Anthropologie	1675
Kap. 169.	Die Grundlagen der Linguistik	1685
Kap. 170.	Die Grundlagen der Sprachwissenschaft	1695
Kap. 171.	Die Grundlagen der Literaturwissenschaft	1705
Kap. 172.	Die Grundlagen der Medienwissenschaft	1715
Kap. 173.	Die Grundlagen der Kommunikationswissenschaft	1725
Kap. 174.	Die Grundlagen der Sozialwissenschaft	1735
Kap. 175.	Die Grundlagen der Humanwissenschaft	1745
Kap. 176.	Die Grundlagen der Geisteswissenschaft	1755
Kap. 177.	Die Grundlagen der Kulturwissenschaft	1765
Kap. 178.	Die Grundlagen der Ethnologie	1775
Kap. 179.	Die Grundlagen der Anthropologie	1785
Kap. 180.	Die Grundlagen der Linguistik	1795
Kap. 181.	Die Grundlagen der Sprachwissenschaft	1805
Kap. 182.	Die Grundlagen der Literaturwissenschaft	1815
Kap. 183.	Die Grundlagen der Medienwissenschaft	1825
Kap. 184.	Die Grundlagen der Kommunikationswissenschaft	1835
Kap. 185.	Die Grundlagen der Sozialwissenschaft	1845
Kap. 186.	Die Grundlagen der Humanwissenschaft	1855
Kap. 187.	Die Grundlagen der Geisteswissenschaft	1865
Kap. 188.	Die Grundlagen der Kulturwissenschaft	1875
Kap. 189.	Die Grundlagen der Ethnologie	1885
Kap. 190.	Die Grundlagen der Anthropologie	1895
Kap. 191.	Die Grundlagen der Linguistik	1905
Kap. 192.	Die Grundlagen der Sprachwissenschaft	1915
Kap. 193.	Die Grundlagen der Literaturwissenschaft	1925
Kap. 194.	Die Grundlagen der Medienwissenschaft	1935
Kap. 195.	Die Grundlagen der Kommunikationswissenschaft	1945
Kap. 196.	Die Grundlagen der Sozialwissenschaft	1955
Kap. 197.	Die Grundlagen der Humanwissenschaft	1965
Kap. 198.	Die Grundlagen der Geisteswissenschaft	1975
Kap. 199.	Die Grundlagen der Kulturwissenschaft	1985
Kap. 200.	Die Grundlagen der Ethnologie	1995
Kap. 201.	Die Grundlagen der Anthropologie	2005
Kap. 202.	Die Grundlagen der Linguistik	2015
Kap. 203.	Die Grundlagen der Sprachwissenschaft	2025
Kap. 204.	Die Grundlagen der Literaturwissenschaft	2035
Kap. 205.	Die Grundlagen der Medienwissenschaft	2045
Kap. 206.	Die Grundlagen der Kommunikationswissenschaft	2055
Kap. 207.	Die Grundlagen der Sozialwissenschaft	2065
Kap. 208.	Die Grundlagen der Humanwissenschaft	2075
Kap. 209.	Die Grundlagen der Geisteswissenschaft	2085
Kap. 210.	Die Grundlagen der Kulturwissenschaft	2095
Kap. 211.	Die Grundlagen der Ethnologie	2105
Kap. 212.	Die Grundlagen der Anthropologie	2115
Kap. 213.	Die Grundlagen der Linguistik	2125
Kap. 214.	Die Grundlagen der Sprachwissenschaft	2135
Kap. 215.	Die Grundlagen der Literaturwissenschaft	2145
Kap. 216.	Die Grundlagen der Medienwissenschaft	2155
Kap. 217.	Die Grundlagen der Kommunikationswissenschaft	2165
Kap. 218.	Die Grundlagen der Sozialwissenschaft	2175
Kap. 219.	Die Grundlagen der Humanwissenschaft	2185
Kap. 220.	Die Grundlagen der Geisteswissenschaft	2195
Kap. 221.	Die Grundlagen der Kulturwissenschaft	2205
Kap. 222.	Die Grundlagen der Ethnologie	2215
Kap. 223.	Die Grundlagen der Anthropologie	2225
Kap. 224.	Die Grundlagen der Linguistik	2235
Kap. 225.	Die Grundlagen der Sprachwissenschaft	2245
Kap. 226.	Die Grundlagen der Literaturwissenschaft	2255
Kap. 227.	Die Grundlagen der Medienwissenschaft	2265
Kap. 228.	Die Grundlagen der Kommunikationswissenschaft	2275
Kap. 229.	Die Grundlagen der Sozialwissenschaft	2285
Kap. 230.	Die Grundlagen der Humanwissenschaft	2295
Kap. 231.	Die Grundlagen der Geisteswissenschaft	2305
Kap. 232.	Die Grundlagen der Kulturwissenschaft	2315
Kap. 233.	Die Grundlagen der Ethnologie	2325
Kap. 234.	Die Grundlagen der Anthropologie	2335
Kap. 235.	Die Grundlagen der Linguistik	2345
Kap. 236.	Die Grundlagen der Sprachwissenschaft	2355
Kap. 237.	Die Grundlagen der Literaturwissenschaft	2365
Kap. 238.	Die Grundlagen der Medienwissenschaft	2375
Kap. 239.	Die Grundlagen der Kommunikationswissenschaft	2385
Kap. 240.	Die Grundlagen der Sozialwissenschaft	2395

KAPITEL 1

Inledning

Landskapet Gotland omfattar, förutom huvudön Gotland, öarna Fårö, Gotska Sandön, Stora Karlsö och Lilla Karlsö, vartill kommer ytterligare ett antal mindre öar. Ur de synpunkter utredningen har att beakta är endast öarna Gotland och Fårö av intresse. De i betänkandet lämnade uppgifterna avser därför i allmänhet endast dessa öar.

Gotland har en areal av 3 001 och Fårö en areal av 114 kvadratkilometer. Det kortaste avståndet till svenska fastlandet (Västervik) är 100 kilometer. Till Nynäshamn, dit de reguljära sjöförbindelserna går, är avståndet något mer än 125 kilometer.

De mest utmärkande särdragen i Gotlands klimat är å ena sidan den varma eftersommaren med milda höstar och vintrar samt å andra sidan den torra, kyliga våren och försommaren. För december—mars månader har Visby en medeltemperatur, som närmar sig den i det betydligt sydligare belägna Lund. Medeltemperaturen för april—juni månader är däremot lägre än i en så nordlig plats som Falun. Gotland är relativt nederbördsfattigt. För åren 1900—1930 uppgick medelnederbörden inom länet till endast 481 mm. Medelnederbörden i Visby under samma tid var något större, 514 mm. För riket i sin helhet uppgick medelnederbörden under angivna tid till 555 mm. De klimatologiska förhållandena är naturligtvis avhängiga av Gotlands läge. Landskapets karaktär av lågland spelar också sin roll i detta sammanhang.

I stort sett kan Gotland betecknas som en från nordväst mot sydost svagt sluttande plåtå, vars mest betydelsefulla drag är växlingen mellan områden med hårdare kalkstenar och områden med lösa och lättvittrade märgelbergarter, respektive sand- och grusområden. Större delen av ön ligger lägre än 30 meter över havet. De högre områdena, 40—70 meter över havet, är i allmänhet belägna inom de kalkstensstråk, som löper tvärs över ön. De högsta punkterna når en höjd av något mer än 80 meter över havet.

Några större sjö- eller flodområden finns inte på Gotland. De största sjöarna är de grunda Bästeträsk, sju kvadratkilometer, och Tingstäde träsk, 4,5 kvadratkilometer. Det största vattendraget är Gothemsån, som egentligen endast är en bäck. Myrarna på Gotland, som tidigare utgjorde ungefär 10 procent av Gotlands areal, har numera nästan helt torrlagts. Den utvunna jorden användes i stor utsträckning som åker eller betesmark.

Gotlands län hade den 1 januari 1957 ungefär 56 500 invånare, vilket innebär en befolkningstäthet av 18 invånare per kvadratkilometer land. Under slutet av 1800-talet och början av detta sekel medförde emigrationen från Gotland — mer än 11 000 personer under perioden 1865—1905 — en viss folkminskning. Folkmängden, som år 1880 uppgick till ungefär 54 700 personer, hade sålunda år 1900 nedgått till i runt tal 52 800. Här-efter vidtog en period av långsam folkökning, vilken kulminerade år 1944, då folkmängdssiffran stigit till 59 609. Invånarantalet har därefter fort-löpande minskat. Orsakerna härtill är främst att söka i rationaliseringen inom jordbruket och mekaniseringen inom stenindustrin.

Gotlands landareal fördelar sig sålunda: närmare 85 000 hektar eller 27 procent åker, cirka 15 800 hektar eller 5 procent äng, ungefär 137 600 hektar eller 43,8 procent skog samt omkring 75 800 hektar eller 24,2 procent övrig mark. Den relativt stora förekomsten av övrig mark förklaras framförallt av de talrikt förekommande kala eller mycket glest bevuxna hållmarkerna.

Den dominerande näringsgrenen på Gotland har sedan länge varit och är alltjämt jordbruket, som ger sysselsättning åt en stor del av landskapets innevånare. De rikaste jordbruksbygderna ligger i det inre av ön, medan kustområdena i allmänhet erbjuder magrare jordar. Växtodlingen har måst anpassas efter de rådande betingelserna, så att vete- och sockerbetsodling framförallt förekommer inom de rikare jordbruksbygderna i det inre av landskapet, medan odling av råg och potatis överväger i kustområdena. Under senare årtionden har odling av specialväxter fått en ökad omfattning. För de gotländska myrmarkerna har hampodling en icke oväsentlig betydelse. För boskapsskötseln är det mest markanta särdraget den stora omfattning, som fårskötseln har. Detta sammanhänger med den rikliga förekomsten av magra marker, särskilt lämpade såsom fårbete.

I äldre tider var skogsbruket en viktig inkomstkälla för Gotland. Under 1800-talet förekom emellertid en överavverkning av skogen, som fortfarande på sina ställen gör sig märkbar, även om man genom rationell skogsvård lyckats att åter förbättra skogsbeståndet. Den gotländska skogen, som till övervägande del — 90 procent — är i enskild ägo, lämnar ett förhållande-vis betydande bidrag till sysselsättning och försörjning i landskapet. De speciella svårigheterna att föryngrå skogen, sammanhängande med grunda jordar, vildkaninplåga och andra faktorer, gör emellertid, att det got-ländska skogsbruket på längre sikt kan antagas komma att ställas inför problem, vars lösning är av livsviktig betydelse för hela landskapet.

Av naturliga skäl spelar fisket en icke oväsentlig roll inom det gotländska näringslivet. Från att tidigare ha kunnat kännetecknas som ett strand- och kustfiske genomgår det gotländska fisket nu en strukturförändring gentemot havsfiske med moderna, rationella fångstmetoder. De ur värde-synpunkt viktigaste fiskeslagen är strömming, lax och torsk.

Den gotländska industrien är relativt svagt utbyggd. Av naturliga skäl har en industriell utbyggnad — om man bortser från den industri, som huvudsakligen arbetar enbart för den gotländska marknaden — främst varit möjlig inom sådana industrigrenar, som kunnat tillgodose sitt råvarubehov inom landskapet. Metallindustrien, som sysselsättningsmässigt har en relativt stor betydelse, kan i allt väsentligt betecknas som en serviceindustri för landskapets eget behov. Det är vid sidan härav stenindustrien och livsmedelsindustrien, som främst dominerar inom Gotlands industriella liv. Stenindustrien är framförallt lokaliserad till norra delen av ön, med cementfabriken i Slite som den ur sysselsättningssynpunkt största enheten. Livsmedelsindustrien har i allmänhet förlagts till de rika jordbruksbygderna, med bl. a. sockerbruk i Roma och konserverfabrik i Klintehamn.

Gotland utgör ett län med länsstyrelse och andra länsmyndigheter stationerade i landskapets enda stad, Visby, som den 1 januari 1957 hade 15 364 invånare. Vid sidan av Visby finns ytterligare två administrativa tätorter, nämligen Slite köping — 2 709 invånare den 1 januari 1957 — och Hemse municipalsamhälle — 783 invånare den 1 januari 1957. Före den stora kommunindelningsreformen fanns icke mindre än 90 landskommuner, av vilka flertalet var mycket små till såväl areal som invånarantal. Reformen innebar en kraftig minskning av kommunantalet, som nu är 12. Gotlands landskommuner är följande, med invånarantalet den 1 januari 1957 återgivet inom parentes: Fårösund (3 234), Lärbro (2 540), Tingstäde (3 643), Dalhem (2 758), Romakloster (5 917), Stenkumla (3 132), Klintehamn (4 650), Ljugarn (2 365), Stånga (2 063), Hemse (3 837), Havdhem (2 525) och Hoburg (1 774). Inom landskommunerna har utbildat sig flera mindre, icke administrativa tätorter. Dessa har vuxit fram som handels- eller lastageplatser, bildats kring en industriell verksamhet o. s. v.

Såsom redan antytts har under senare år en fortlöpande folkminskning ägt rum på Gotland. Detta förhållande i förening med säsongmässiga, mycket kännbara sysselsättningssvårigheter har ur skilda synpunkter ställt landskapet inför stora problem. I direktiven för utredningen har departementschefen härom anfört följande:

Under de senare åren har vissa sysselsättningssvårigheter uppenbarats inom Gotlands län. Företrädesvis har de koncentrerats till vintermånaderna. För att hålla arbetslösheten nere har såväl föregående som innevarande vinter relativt omfattande beredskaps- eller andra allmänna arbeten med statligt stöd måst igångsättas. Vissa förhållanden tyder emellertid på att sysselsättningssvårigheterna på Gotland icke är av enbart säsongbetonad karaktär utan har sin grund i förändringar i näringslivet av mera strukturell art. Under efterkrigsåren har en icke obetydlig avflyttning av arbetskraft till fastlandet ägt rum, som lett till en faktisk befolkningsminskning inom Gotlands län. Utredningar visar att orsaken till avflyttningen är i hög grad önskemålet hos arbetskraften att komma till orter och trakter, som ger tryggare försörjning än vad näringslivet på Gotland bedömes ge.

Under de senaste två åren har sysselsättningssvårigheterna blivit akuta inom kalkstensindustrin i norra delen av ön. Tidigare har denna industri endast med

svårighet kunnat tillgodose sitt arbetskraftsbehov under sommarmånaderna. För att råda bot på detta problem har industrin under senare år vidtagit omfattande rationaliseringsåtgärder, som bl. a. lett till övergång till maskinbrytning i stor omfattning. Därigenom har arbetskraftsbehovet kunnat minska avsevärt. De förhoppningar om kontinuerligare sysselsättning och därmed tryggare utkomst för den kvarvarande arbetsstyrkan som såväl företagare som anställda härigenom hyste har emellertid icke helt infriats. Detta beror bl. a. på att avsättningsmöjligheterna för den gotländska kalkstenen försämrats. Den främsta köparen av kalksten är cellulosaindustrin. Konjunkturuomslaget för denna industri år 1952 ledde till kraftig nedgång i kalkstensförbrukningen. Verkningarna härav har gjort sig gällande även under 1953. Men härtill kommer att cellulosaindustrin genom tekniska rationaliseringar — övergång till mesaombränning — inom den närmaste tiden beräknas minska sitt behov av kalksten. Det har beräknats att inom de närmaste tio åren cirka en fjärdedel av den marknad, som de gotländska kalkbrotten hade år 1951 — då totalt 750 000 ton kalksten levererades — härigenom bortfaller. Viss kompensation för denna förlust torde kunna erhållas genom ökad annan inhemsk efterfrågan men totalresultatet synes komma att bli minskad inhemsk efterfrågan. Utvecklingen på exportmarknaden — år 1951 levererades till utlandet cirka 83 000 ton — är oviss. Att de mindre ljusa utsikterna inom kalkstensbrytningen kan få svåra återverkningar på en redan förut mindre gynnsam arbetsmarknad är uppenbart.

Vad beträffar näringslivet i övrigt på Gotland domineras detta av jordbruket inom vilket större delen av befolkningen nu är sysselsatt, samt av industri, som är baserad på jordbruks- och trädgårdsprodukter som råvara. Jordbruket kan emellertid icke tänkas absorbera ledigbliven arbetskraft från andra näringsgrenar. Tvärtom måste man räkna med att den pågående rationaliseringen inom jordbruket kommer att minska behovet av arbetskraft och att jordbruket i stället kommer att behöva avhända sig arbetskraft. Detta kommer givetvis att komplicera situationen på arbetsmarknaden.

Det problem som sålunda uppstått på Gotland med försämrade sysselsättningsmöjligheter inom de dominerande näringsgrenarna bör bli föremål för särskild utredning. Utredningen bör främst ta sikte på att utvärdera vilka möjligheter till utökad industriell verksamhet som finnes för att bereda arbetsmöjligheter för arbetskraft, som, enligt vad man nu kan bedöma, de närmaste åren kommer att bli övertalig inom vissa näringsområden. Sådan industriell verksamhet bör inriktas på produktion, som har möjlighet att framgångsrikt hävda sig i konkurrens med företag på fastlandet. Särskild uppmärksamhet bör givetvis ägnas åt utvidgning av den produktion, som baseras på öns egn råvaror. Det bör bl. a. utredas, huruvida icke de gotländska kalkfyndigheterna genom olika former av förädling skulle kunna komma till större användning än vad som nu är fallet. Uppmärksamhet bör därvid ägnas bl. a. möjligheterna till kalkstenens användning inom byggnadsindustrin. Om utredningens resultat i berörda hänseende visar sig gynnsamma bör utredningen ävenledes framlägga förslag på vilket sätt kalkstensfyndigheterna lämpligen bör utvinnas för att åt den arbetande befolkningen på ön ge mesta möjliga utbyte ur ekonomiska och arbetsmarknadssynpunkter. — Vidare bör undersökas huruvida expansionsmöjligheter föreligger för en industriell verksamhet för bearbetning av råvaror från jordbruk, boskapskötsel, trädgårdshandtering och fiske. Särskild uppmärksamhet bör ägnas möjligheterna till vidare förädling av dessa näringsgrenars produkter genom en utökad konservindustri. — Under sommarmånaderna utgör Gotland ett betydande turistcentrum, och en hel del arbetskraft torde under sommarhalvåret få sin utkomst

genom turisttrafiken. Det bör undersökas, huruvida det är möjligt att i anslutning till turisttrafiken skapa en industriell verksamhet för produkter, som kan vinna avsättning i synnerhet bland turisterna. Högsäsongen för en sådan verksamhet torde i så fall böra förläggas till vintermånaderna för att därigenom även tjäna ett säsongutjämnande syfte. — Vid utredningen bör även beaktas vilka andra åtgärder utöver beredskaps- och allmänna arbeten som bör vidtagas för att på längre sikt motverka den säsongarbetslöshet, som nu under flera vintrar regelmässigt uppträtt på Gotland.

För fullgörande av sitt uppdrag har utredningen funnit det nödvändigt att först lämna en redogörelse för Gotlands nuvarande struktur i befolknings- och näringslivshänseende m. m. Ändamålet med redogörelsen är att belysa de olika omständigheter, som förorsakat rådande problem, och hur utvecklingen kan bedömas för framtiden. Vissa möjligheter torde härigenom erbjudas att taga ställning till i vilken omfattning och på vad sätt man kan främja sysselsättningen inom landskapet. Då Gotland utgör ett eget län, har utredningen funnit det ändamålsenligt att vid utarbetandet av nämnda redogörelse i huvudsak redovisa de faktorer, som arbetsmarknadsstyrelsen funnit av betydelse vid de av styrelsen utförda regionala lokaliseringsplaneringarna. Redogörelsen bör på så sätt bli av värde för styrelsens fortsatta arbete på det lokaliseringpolitiska området.

KAPITEL 2

Befolkning

Såsom inledningsvis antytts har — om man bortser från den befolkningsminskning, som i slutet av 1800- och början av 1900-talen blev en följd av emigrationen — folkmängden på Gotland ökat fram till år 1945. Därefter har en stadig minskning av invånarantalet skett.

Befolkningsökningen under tidigare år på Gotland gick förhållandevis långsamt. Detta framgår vid en jämförelse mellan landskapets folkmängds-siffror och dem för hela riket. En sådan jämförelse har gjorts i nedanstående tablå.

Folkmängd

År	Gotland		Riket
	Totalt	Index	Index
1750.....	24 281	100	100
1810.....	32 868	135	134
1880.....	54 668	229	256
1900.....	52 781	217	288
1945.....	59 609	245	374

Utvecklingen under senare år belyses i följande tablå, därvid likaledes en jämförelse skett med folkmängdsutvecklingen i hela riket:

År	Gotland		Riket
	Totalt	Index	Index
1 jan. 1945.....	59 609	100,0	100,0
1946.....	59 566	100,0	101,3
1947.....	58 986	99,0	102,5
1948.....	58 696	98,5	103,7
1949.....	58 917	98,9	104,9
1950.....	58 946	98,9	105,8
1951.....	59 054	99,1	106,7
1952.....	58 854	98,8	107,6
1953.....	58 508	98,2	108,3
1954.....	58 129	97,6	109,0
1955.....	57 526	96,6	109,6
1956.....	56 927	95,6	110,5
1957.....	56 511	94,8	111,2

Samtidigt som folkmängden i riket vuxit med drygt 11 procent, har sålunda en folkminskning ägt rum på Gotland med mer än fem procent. Landskapet är emellertid icke ensamt om en sådan utveckling. Folkminskning kan under senare år iakttagas även i andra landsbygdsbetonade områden, t. ex. Kronobergs, Kalmar och Blekinge län. I allmänhet är emellertid den folkminskning, som skett på andra håll i landet, ej så fortlöpande. I vart fall är nedgången i Gotlands folkmängd den relativt sett största.

Tabellbilaga 1 belyser folkmängdsförändringarna inom de olika gotländska kommunerna under senare år. Till bilagan kan knytas följande kommentarer.

Visby stad har under åren 1945—1957 ökat med 1 738 invånare, motsvarande närmare 13 procent. Även Slite köpings invånarantal har vuxit, med 168 personer eller drygt 6,5 procent. Den ökning av invånarantalet, som skett i nämnda tätorter, torde emellertid relativt sett få anses vara ganska obetydlig.

Samtliga landskommuner i länet utom Slite köping har minskat i folkmängd. Befolkningsminskningen varierar, med ungefär 19 procent som maximum (Lärbro kommun). Nedgången i folkmängd synes i stort sett vara mest omfattande på norra Gotland, medan kommunerna i det inre av ön och även i de södra delarna av landskapet fått vidkännas en relativt sett mindre folkminskning.

I förhållande till övriga landskap i södra Sverige är Gotland glest bebyggt med endast 18 invånare per kvadratkilometer land. De mest tätbefolkade landsbygdsområdena ligger inom ett nordligt och ett sydligt område, med Roma respektive Hemse som centrum. Stora områden med vanligen tallskogsbevuxna kalkplatåer eller kala hållmarker är helt obodda. Strandzonerna i kustsocknarna är i allmänhet glest befolkade.

Utöver Visby stad och Slite köping finns på Gotland, såsom tidigare nämnts, ytterligare en administrativ tätort, Hemse municipalsamhälle, som är huvudort inom Hemse storkommun. Folkmängdsutvecklingen inom municipalsamhället under senare år belyses av dessa siffror: den 1 januari 1945 596 invånare; den 1 januari 1950 662 invånare; den 1 januari 1957 783 invånare. Folkmängden inom samhället har sålunda under angivna tidrymd tillväxt med 187 personer eller ungefär 30 procent.

Vid sidan av de ovan redovisade administrativa tätorterna upptager 1950 års folkräkning tre tätorter med mer än 500 invånare och tio tätorter med mellan 200 och 500 invånare på Gotland. I omstående tabell har en sammanställning gjorts över tätorterna och deras procentuella andel av respektive kommuners invånarantal.

Den mest tätortsdominerade landskommunen är Fårösund, där drygt 38 procent av befolkningen är bosatt i tätorter. Detta sammanhänger främst med de militära anläggningarna i samhället Fårösund. Trots denna förhållandevis betydande tätortsbildning har folkminskningen under senare

Tätorterna på Gotland och deras folkmängd

Kommun	Tätort	Folkmängd enl. 1950 års folkräkning	
		Totalt	I % av kommunens
Fårösund.....	Fårösund.....	1 129	31,2
	Valleviken.....	257	7,1
Lärbro.....	Kappelshamn.....	222	7,7
	Lärbro.....	222	7,7
Slite köping.....	Slite.....	1 726	63,5
Romakloster.....	Roma.....	518	7,9
	Roma kyrkby.....	267	4,1
	Högbro.....	201	3,1
		986	15,1
Stenkumla.....	Vible.....	449	13,4
Klintehamn.....	Klintehamn.....	938	18,7
Ljugarn.....	Ljugarn.....	313	12,4
Stånga.....	Stånga.....	294	13,4
Hemse.....	Hemse.....	704	17,6
Havdhem.....	Havdhem.....	467	17,1
Hoburg.....	Burgsvik.....	312	16,5
Visby stad.....	Visby.....	14 383	97,3

år relativt sett varit stor. Efter Lärbro kommun har nedgången i folkmängd varit störst i Fårösunds kommun. Överhuvudtaget synes förekomsten av tätorter inom kommunerna — bortsett från Visby stad, Slite köping och Hemse storkommun med Hemse municipalsamhälle — endast i obetydlig grad ha påverkat befolkningsutvecklingen. Detta förhållande tyder på en svag tillväxtkraft hos tätorterna. På grund av skiljaktigheter i det statistiska materialet torde det emellertid icke vara möjligt att verkställa jämförelser mellan olika folkräkningars uppgifter om folkmängden i icke administrativa tätorter.

Som framgått av den ovan lämnade redogörelsen är glesbebyggelsen fortfarande av mycket stor omfattning på Gotland. Enligt 1950 års folkräkning var av den gotländska befolkningen 22 404 personer bosatta inom tätbebyggelse på landsbygd samt i Visby stad, Slite köping och Hemse municipalsamhälle, medan 36 591 personer var bosatta i glesbebyggelse. Tätortsbefolkningens andel har ökat från 25 procent år 1930 till 32 procent år 1940 och 38 procent år 1950. Detta är den lägsta procentsiffran för hela landet. Endast Jämtlands län med 38,1 procent är jämförbart och i övrigt uppvisar blott Kronobergs, Skaraborgs och Västerbottens län — 46,3, 44,7 respektive 45,8 — procentsiffror understigande 50. För hela riket redovisas 66,2 procent av befolkningen i tätbebyggelse.

Som sammanfattning synes sålunda kunna sägas, att en fortgående befolkningsminskning under det senaste årtiondet skett inom de gotländska landskommunerna, medan en viss, om än relativt obetydlig tillväxt av befolkningen ägt rum i Visby stad och Slite köping. Tätortsbefolk-

ningen utgör en förhållandevis mindre andel av totalbefolkningen än inom landet i övrigt och tillväxten av de icke administrativa tätorterna synes ske långsamt.

De faktorer, som härefter synes böra undersökas för att klarlägga orsakerna till den pågående utvecklingen och ge underlag för en prognos rörande framtiden, är födelseöverskotten och nettoflyttningarna.

Antalet levande födda och döda på tusen av medelfolkmängden i riket och Gotland under åren 1946—1955 framgår av denna tablå:

	Levande födda			Döda			Överskott		
	1946/50	1954	1955	1946/50	1954	1955	1946/50	1954	1955
Riket.....	18,2	14,6	14,8	10,2	9,6	9,4	8,0	5,0	5,4
Gotland.....	19,0	15,8	16,1	11,9	12,1	11,7	7,1	3,7	4,4

Födelseetalen på Gotland synes sålunda ha gått tillbaka. Då antalet döda på 1 000 av medelfolkmängden varit större än för landet i sin helhet, har födelseöverskotten under senaste år varit förhållandevis små. Under vart och ett av åren 1954 och 1955 har födelseöverskotten dock uppgått till mellan 200 och 250 personer. Trots denna naturliga befolkningstillväxt har, som framgått av det tidigare, en väsentlig befolkningsminskning skett under senare år. Detta förhållande har sin grund i flyttningsförluster. Dessas omfattning under senare år belyses av denna tablå.

Inrikes omflyttning åren 1941—1955

	Årligen 1941/50	1953	1954	1955
Riket				
Städer.....	+ 28 248	+ 22 008	+ 24 963	+ 28 503
Landsbygd.....	— 27 159	— 21 295	— 24 564	— 27 640
Gotland				
Städer.....	+ 42	— 100	+ 58	— 65
Landsbygd.....	— 550	— 569	— 803	— 814

Förlusterna genom inrikes omflyttning har i någon mån motverkats genom immigration. Antalet emigranter och immigranter under senare år för Gotlands vidkommande framgår av denna tablå.

	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955
Emigranter.....	14	27	28	28	32	43	39	30	17
Immigranter.....	124	185	97	79	99	86	56	41	50
	+ 110	+ 158	+ 69	+ 51	+ 67	+ 43	+ 17	+ 11	+ 33

I enlighet med de ovan angivna siffrorna har befolkningsminskningen på Gotland förorsakats av en betydande utflyttning från landskapet till andra delar av landet. Denna utflyttning har skett icke bara från landsbygden utan tidvis även från Visby stad. Den befolkningstillväxt, som år från år skett i Visby, synes delvis ha haft sin grund i en inflyttning från länets landsbygd av den omfattning, att stadens flyttningsförluster kunnat kompenseras.

Det kan ha sitt intresse att undersöka, vart flyttningsrörelserna från Gotland främst går. Enligt folkbokföringens flyttningsregister utflyttade år 1955 totalt 1 907 personer, varav 976 män och 931 kvinnor. Av dessa flyttade 827 personer eller ungefär 43 procent till Stockholms stad och län. I övrigt synes flyttningen ha varit ganska jämnt fördelad över landet med viss övervikt för Göteborgs-området och andra storstäder. Av dem som år 1955 flyttade från Gotland befann sig 1 423 personer, d. v. s. ungefär 74 procent, i de arbetsföra åldrarna och 437 personer, d. v. s. ungefär 22 procent, var barn. Antalet åldringar, som flyttar från ön, synes vara förhållandevis obetydligt; år 1955 endast omkring fyra procent av det totala antalet utflyttande.

Den pågående utflyttningen från Gotland av framförallt personer i arbetsför ålder måste påverka befolkningssituationen på så sätt, att ålderssammansättningen blir mera ofördelaktig. I det följande lämnas en redogörelse, grundad på uppgifter från folkräkningarna m. m., om den gotländska befolkningens sammansättning ur skilda synpunkter.

Från att man tidigare haft ett icke obetydligt överskott av kvinnor på Gotland, har numera ett kvinnounderskott uppstått. Detta är dock icke större än vad som är vanligt i fastlandslänen i sydöstra Sverige. Den 31 december 1955 hade Gotland 984 kvinnor på 1 000 män. Motsvarande siffror var för Kronobergs län 946, för Kalmar län 968 och för Blekinge län 986. I medeltal för riket fanns år 1955 1 006 kvinnor på 1 000 män.

I likhet med vad som i allmänhet är förhållandet inom övriga delar av landet förekommer kvinnounderskott endast på landsbygden. Visby stad har ett betydande kvinnoöverskott. Den 31 december 1955 fanns i Visby 1 152 kvinnor på 1 000 män. Överskottet var större än i Stockholm, där det vid nämnda tidpunkt redovisades 1 148 kvinnor på 1 000 män.

Könsfördelningen i riket och på Gotland åren 1950 och 1955 belyses av denna tablå.

Kvinnor på 1 000 män

	Landsbygd	Städer	Totalt
Gotland, år 1950.....	931	1 135	978
Riket, år 1950.....	940	1 089	1 008
Gotland, år 1955.....	929	1 152	984
Riket, år 1955.....	937	1 082	1 006

I omstående tablå belyses könsfördelningen inom de gotländska landskommunerna.

Antalet kvinnor på 1 000 män i de gottländska landskommunerna

Kommun	1930	1940	1945	1950	1951	1952
Fårösund.....	942	808	826	883	877	897
Lärbro.....	935	924	917	895	881	895
Slite köping.....	974	971	938	919	916	920
Tingstäde.....	1 021	923	899	891	895	903
Dalhem.....	982	896	893	880	867	856
Romakloster.....	1 005	952	935	922	918	913
Stenkumla.....	1 044	1 002	983	964	952	958
Klintehamn.....	1 061	1 022	1 014	969	972	982
Ljugarn.....	1 047	1 027	990	989	976	980
Stånga.....	1 005	962	931	945	954	933
Hemse.....	1 073	1 015	991	971	979	963
Havdhem.....	924	933	915	939	936	914
Hoburg.....	987	953	953	940	941	945

Kvinnounderskottet är mest markant på norra Gotland, där stenindustrin med i huvudsak behov av manlig arbetskraft är lokaliserad. Det starka inslaget av militär i Fårösunds kommun är givetvis också av betydelse i detta sammanhang. I mellersta delarna av landskapet och längre söderut är underskottet inte så stort och inom en del kommuner mindre än i medeltal för rikets landsbygd. Detta är framför allt förhållandet i Stenkumla, Klintehamns, Ljugarns och Hemse kommuner.

Inom landskommunerna förefinnes beträffande könsfördelningen vissa skillnader mellan tätorter och glesbebyggelse, vilka belyses av denna tabell hämtad ur 1950 års folkräkning:

	Total befolkning		Kvinnor på 1 000 män
	Män	Kvinnor	
Tätbebyggelse.....	4 056	3 963	977
Glesbebyggelse.....	18 860	17 374	921

Skiljaktigheter i könsfördelningen inom de olika tätorterna på Gotlands landsbygd belyses i denna tabell.

Antalet män och kvinnor i tätorterna på Gotlands landsbygd år 1950

Tätort	Män	Kvinnor	Antal kvinnor på 100 män
Fårösund.....	602	527	88
Valleviken.....	130	127	98
Kappelshamn.....	119	103	87
Lärbro.....	115	107	93
Slite.....	905	821	91
Roma.....	272	246	90
Roma kyrkby.....	133	134	100
Högbro.....	99	102	103
Vible.....	225	224	100
Klintehamn.....	457	481	105
Ljugarn.....	151	162	107
Stånga.....	147	147	100
Hemse.....	325	379	117
Havdhem.....	227	240	106
Burgsvik.....	149	163	109

Som framgår av tabellen har tätorterna på norra delen av ön markanta kvinnounderskott. Vissa tätorter i södra delen av landskapet, som erbjuder bättre sysselsättningsmöjligheter för kvinnor, har mindre överskott av kvinnor. Störst är detta i Hemse municipalsamhälle.

Civilståndsfördelningen för befolkningen över 15 år under åren 1945 och 1950 framgår av dessa siffror.

År	Befolkning över 15 år	Ogifta		Gifta		Änklingar, änkor, frånskilda	
		Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor
1945	44 704	8 065	6 334	12 873	12 945	1 664	2 823
1950	43 494	7 400	5 778	12 903	12 955	1 638	2 820

Civilståndsfördelningen år 1950 inom länets tätorter och glesbebyggelse belyses av dessa siffror.

	Befolkning över 15 år	Ogifta		Gifta		Änklingar, änkor, frånskilda	
		Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor
Tätbebyggelse	16 424	2 244	2 532	5 020	5 043	500	1 085
Glesbebyggelse	27 080	5 150	3 244	7 888	7 915	1 130	1 753

Siffrorna visar, att för länet i sin helhet antalet ogifta män är betydligt större än antalet ogifta kvinnor. Det är emellertid i glesbygden, som ett sådant överskott i huvudsak finns. I tätorterna är förhållandena mera balanserade.

Nedanstående tabell redovisar civilståndsfördelningen inom tätorterna på Gotland enligt 1950 års folkräkning.

Befolkningens över 15 år civilståndsfördelning i Gollands tätorter år 1950

Tätort	Befolkning över 15 år	Ogifta		Gifta	Förut gifta	
		Män	Kvinnor		Män	Kvinnor
Fårösund	793	149	82	508	22	32
Valleviken	173	19	10	135	3	6
Kappelshamn	167	33	12	100	8	14
Lärbro	168	29	22	104	3	10
Slite	1 261	201	134	819	38	69
Roma	370	55	38	247	10	20
Roma kyrkby	184	29	35	110	5	5
Högbro	149	19	24	94	4	8
Vible	321	54	38	194	14	21
Klintehamn	688	86	89	443	23	47
Ljugarn	229	20	27	162	8	12
Stånga	219	37	28	136	8	10
Hemse	510	58	96	312	14	30
Havdhem	328	48	45	208	11	16
Burgsvik	231	46	34	121	9	21
Visby	10 633	1 361	1 818	6 370	320	764

Som tabellen visar är det framför allt Visby, som redovisar överskott av ogifta kvinnor. I övrigt är det endast ett mindre antal tätorter, där sådant överskott förefinnes, nämligen Klintehamn, Hemse, Roma kyrkby, Högbro och Ljugarn. I tätorterna på norra Gotland är antalet ogifta män större än antalet ogifta kvinnor. Samma förhållande föreligger i de orter på sydligaste delen av ön, där enligt tidigare intagna tabell ett mindre kvinnoöverskott redovisats.

Åldersfördelningen inom Gotlands län belyses av denna tablå.

År	Åldersklasser			
	0—15 år	15—65 år	65— år	15—65 år % av totalt
1940.....	13 775	38 407	6 350	65,6
1945.....	14 801	37 874	6 830	63,6
1950.....	15 501	36 663	6 831	62,1

Såsom tablå åskådliggör har antalet barn på Gotland ökat såväl absolut som relativt. Mellan åren 1940 och 1950 har ökningen uppgått till drygt 12 procent. Även åldringarnas antal har ökat, dock i långsammare tempo eller med 7,6 procent under nyssnämnda tid. Samtidigt har de förvärvsarbetande åldrarna minskat med 4,6 procent.

Den procentuella fördelningen av åldersklasserna enligt 1950 års folkräkning i riket och på Gotland framgår av denna tablå.

	Åldersklasser		
	0—15 år	15—65 år	65— år
Riket.....	23,4	66,3	10,3
Gotland.....	26,3	62,1	11,6

Gotland utmärkes således av att de arbetsföra åldrarna är klart under-representerade, medan barn och åldringar förekommer i ett relativt sett större antal än genomsnittligen i landet.

Utvecklingen mot en minskning av de arbetsföra åldrarnas andel i totalbefolkningen synes ha fortgått efter folkräkningen år 1950. Enligt två av länsarbetsnämnden i Gotlands län gjorda undersökningar fördelade sig befolkningen den 1 november åren 1953 och 1956 på följande sätt:

	%	%
Barn under 15 år.....	26,3	26,0
Arbetsföra åldrar (15—65 år) ...	61,7	61,6
Åldringar (65— år).....	12,0	12,4

De angivna siffrorna tyder på en ytterligare förskjutning inom åldersklasserna på så sätt att åldringarnas relativa andel stigit något.

I tabellbilaga 2 har befolkningens åldersfördelning inom de gotländska kommunerna redovisats.

Av bilagan framgår, att de förvärvsarbetande åldrarnas andel av den totala befolkningen icke i någon kommun når upp till riksnedeltalet enligt 1950 års folkräkning. Den största andelen redovisar Visby stad med 64,5 procent. Närmast kommer Fårösunds kommun och Slite köping med 63,7 respektive 63,3 procent. I flera kommuner överstiger andelen endast obetydligt 60 procent och i Lärbro kommun redovisas den lägsta andelen, 59,6 procent. Samtliga kommuner redovisar en större procent barn än genomsnittligen i landet. Ganska jämnt över landskapet varierar siffrorna för barnens andel av befolkningen från 28,6 procent i Lärbro kommun ned till 24,8 procent i Havdhems kommun. Vad åldringarna angår uppvisar Visby stad, Slite köping och Fårösunds kommun lägre procentsiffror än riksnedeltalet. Inom övriga kommuner redovisas högre åldringssiffror.

Tabellbilagan belyser även den relativa förändringen inom olika åldersklasser i de gotländska kommunerna under åren 1940—1950. Bortsett från Visby stad och Slite köping har en minskning genomgående skett av de förvärvsarbetande åldrarna. I viss utsträckning har emellertid inom landsbygdskommunerna även antalet barn och åldringar minskat.

Som tidigare nämnts har länsarbetsnämnden i Gotlands län gjort undersökningar av befolkningens fördelning i länet på åldersklasser åren 1953 och 1956. För hela länet tyder denna undersökning på en förskjutning mot högre åldrar. Undersökningen inom de olika kommunerna redovisas i tabellbilaga 3. Den mest framträdande tendensen inom kommunerna har varit en nedgång av de förvärvsarbetande åldrarnas andel av befolkningen och en ökning framför allt av åldringarna. Siffrorna inom kommunerna skiljer sig från riksnedeltalen år 1953 ungefär på samma sätt som enligt 1950 års folkräkning. Ingen kommun når sålunda vad angår de arbetsföra åldrarna upp till den genomsnittliga procentsiffran för landet, 65,5 procent. I allmänhet redovisas högre barn- och åldringsantal. Riksnedeltalen år 1953 var 23,8 respektive 10,7 procent.

Utredningen återkommer i respektive sammanhang till vissa befolkningsuppgifter, såsom fördelning på näringsgrenar m. m. De slutsatser för framtiden, som möjligen kan dragas av den hittillsvarande utvecklingen och nuvarande situationen, redovisar utredningen längre fram i betänkandet, sedan övriga betydelsefulla faktorer belysts.

KAPITEL 3

Gotlands jordbruk

Gotlands landareal fördelar sig på olika ägoslag i enlighet med denna tablå:

Åkerjord.....	84 902 ha	27,0 %
Kultiverad betesmark.....	5 477 »	1,7 %
Naturlig äng.....	10 239 »	3,3 %
Skogsmark.....	137,605 »	43,8 %
Övrig mark.....	75 787 »	24,2 %
	<hr/>	
Summa landareal	314 010 ha	

Den egentliga åkerjordens andel av den totala landarealen är något större än genomsnittligen för Götaland och ungefär lika stor som inom slättbygden i Blekinge län.

Tabellbilaga 4 illustrerar åkerjordens fördelning inom de gotländska kommunerna. Som framgår av bilagan är åkerjorden långt ifrån jämnt fördelad inom olika delar av landskapet. Särskilt i de nordligaste kommunerna är åkerjordens andel av landarealen relativt liten och understiger eller närmar sig de siffror, som redovisas inom skogsbygderna i södra och mellersta Sverige. Även den sydligaste kommunen — Hoburg — har en förhållandevis liten andel åkerjord. De kommuner, som redovisar den relativt sett mesta åkerjorden, är Stånga och Hemse. Övriga landskommuner ansluter sig ganska nära till landskapets genomsnittstal.

Av den gotländska befolkningen redovisar 1950 års folkräkning 41,0 procent såsom jordbruksbefolkning. Sedan 1940 har en fortgående minskning skett på sätt framgår av denna tablå.

Jordbruksbefolkningens andel

År	Gotland	Riket
1940.....	48,2	31,9
1945.....	45,4	28,2
1950.....	41,0	23,4
	<hr/>	<hr/>
Förändring.....	— 7,2	— 8,5

Minskningen har fortgått i en något långsammare takt på Gotland än genomsnittligen i landet. Som siffrorna visar utgör jordbruksbefolkningen en väsentligt större andel av totalbefolkningen än inom landet i sin helhet.

Jordbruksbefolkningens andel av totalbefolkningen i de gotländska landskommunerna samt utvecklingen under senare år illustreras av tabellbilaga 5. Bilagan visar, att jordbruksbefolkningens andel är lägst i de nordligaste

kommunerna. Här har samtidigt denna befolkning relativt sett minskat betydligt hastigare än inom kommunerna i mellersta och södra delarna av landskapet. Så gott som genomgående har minskningen fortgått i snabbare takt under femårsperioden 1945—1950 än under åren 1940—1945. De kommuner, där jordbruksbefolkningens andel är störst, är Tingstäde, Dalhem, Stenkumla, Ljugarn, Stånga och Havdhem, som samtliga redovisar en procentsiffra överstigande 60. Siffrorna för Dalhem och Stånga närmar sig till och med 70 procent.

Enligt 1951 års jordbruksräkning var medelarealen åker per brukningsenhet på Gotland 12,6 hektar mot genomsnittligen för hela landet 9,6 hektar. Gotland synes sålunda icke kunna betecknas som något mera typiskt småbrukslän. Brukningsenheternas fördelning på olika storleksklasser enligt 1944 och 1951 års jordbruksräkningar framgår av denna tablå, därvid jämförelse skett med vissa fastlandslän.

Län	Antal brukningsdelar i %					Åkerareal i %					
	—2 ha	2—10 ha	10—50 ha	50—100 ha	100— ha	—2 ha	2—10 ha	10—50 ha	50—100 ha	100— ha	
Gotlands . . .	1944	24,9	36,2	37,0	1,6	0,3	2,6	18,0	66,0	8,9	4,5
	1951	24,1	33,1	40,5	1,9	0,4	2,3	14,9	67,9	9,8	5,1
Kronobergs . .	1944	25,5	65,2	9,0	0,2	0,1	5,9	63,0	25,6	2,8	2,7
	1951	22,8	66,4	10,4	0,3	0,1	5,1	62,0	27,8	2,8	2,3
Kalmar	1944	17,6	47,0	32,9	1,8	0,7	1,8	24,6	54,4	9,7	9,5
	1951	16,4	44,8	36,0	2,0	0,8	1,5	22,1	56,4	10,4	9,6
Blekinge . . .	1944	36,6	45,4	17,1	0,7	0,2	6,3	35,8	45,9	7,2	4,8
	1951	37,9	43,7	17,4	0,8	0,2	6,3	34,8	46,1	7,7	5,1
Kristianstads	1944	22,0	46,1	30,1	1,2	0,6	2,4	25,8	54,1	7,7	10,0
	1951	22,4	43,3	32,3	1,4	0,6	2,3	23,4	55,3	8,3	10,7
Hela riket . .	1944	28,5	48,9	20,8	1,2	0,6	4,0	30,1	45,7	9,5	10,7
	1951	25,4	49,1	23,5	1,4	0,6	3,3	28,3	47,5	10,1	10,8

RLF:s jordbruksregister, som icke kan direkt jämföras med jordbruksräkningarnas resultat, lämnar för år 1956 följande uppgifter beträffande Gotlands brukningsenheter:

Procentuell fördelning i storleksgrupper efter åkerareal

2—5 ha	5—10 ha	10—20 ha	20—30 ha	30—50 ha	50—100 ha	100— ha
20,8	21,6	31,2	14,8	8,8	2,3	0,5

De nu angivna siffrorna synes bestyrka slutsatsen, att Gotland icke tillhör de mera utpräglade småbrukslänerna. Såväl inom riket i sin helhet som inom de i ovanstående jämförelsetabell upptagna fastlandslänerna utgör brukningsenheterna i storleksgruppen 2—10 hektar den relativt sett största andelen av det totala antalet brukningsenheter. På Gotland är däremot storleksgruppen 10—50 hektar den största. Mellan de båda jordbruksräkning-

arna har andelen mindre brukningsenheter — under 10 hektar — minskat från 61,1 till 57,2 procent, medan de medelstora enheternas andel — 10—50 hektar — ökat från 37,0 till 40,5 procent. Även de största jordbrukens andel har ökat något.

I absoluta tal har antalet brukningsenheter mellan jordbruksräkningarna åren 1944 och 1951 minskat från 7 176 till 6 742 eller med 434 stycken, motsvarande något mer än sex procent. Som jämförelse kan nämnas, att genomsnittligen för landet antalet brukningsenheter under den angivna tidrymden nedgått med 8,6 procent. För södra och mellersta Sverige ligger emellertid minskningstalen i allmänhet högre, i de flesta fallen mellan nio och tio procent. Endast Skåne-länen redovisar en långsammare procentuell minskning än Gotland.

Fördelade på olika storleksgrupper har brukningsenheterna på Gotland mellan de båda jordbruksräkningarna förändrats på sätt framgår av denna tablå:

0,26—10 ha	10—30 ha	över 30 ha
— 12,0 %	+ 1,1 %	+ 13,2 %

Minskningen har sålunda endast avsett de mindre brukningsenheterna. Minskningen inom storleksgruppen upp till 10 hektar överensstämmer helt med riksmedeltalet och ansluter sig ganska väl till utvecklingen inom exempelvis Kronobergs, Kalmar och Hallands län. Inom gruppen medelstora jordbruk har ökningen gått långsammare än genomsnittligen i landet. Medeltalet för riket är + 2,7 procent. Medelsiffrorna för de olika länen är ganska oenhetliga och varierar kraftigt. De större jordbruken, med en åkerareal överstigande 30 hektar, har så gott som genomgående ökat i antal inom alla län. Medeltalet för riket är + 4,9 procent. Ökningen på Gotland har sålunda relativt sett varit mycket stor och i hela landet kan endast Kopparbergs län redovisa en större ökning.

Med stöd av de redovisade uppgifterna synes det möjligt att sammanfattningsvis göra följande uttalande om utvecklingen under senare år inom det gotländska jordbruket, vad angår brukningsenheternas antal. Totalt har en viss minskning skett. Denna minskning har emellertid relativt sett icke varit så stor som inom landet i sin helhet. Antalet större jordbruk har ökat, medan de mindre brukningsenheterna reducerats till antalet i ungefär samma takt som inom övriga delar av landet.

Innan utredningen lämnar frågan om brukningsenheternas fördelning på olika storleksgrupper, finns det anledning att något belysa skillnaderna i detta hänseende mellan de gotländska landskommunerna. Skiljaktigheterna enligt 1951 års jordbruksräkning illustreras av tabellbilaga 6. Som bilagan utvisar är det framförallt i de nordligaste kommunerna som antalet små brukningsenheter — upp till 10 hektar åkerjord — är stort. I Fårösunds kommun är det relativa antalet till och med större än medel-

talet för riket i sin helhet. Även Romakloster kommun redovisar ett förhållandevis stort antal småbruk, något överstigande länets medeltal. De kommuner, där de medelstora och större jordbruken överväger, är Dalhem, Stånga, Hemse och Havdhem. Övriga kommuner har en småbruksrepresentation av mellan 50 och 60 procent.

Åkerjordens på Gotland procentuella användning år 1955 och enligt 1951 års jordbruksräkning i förhållande till riket i sin helhet belyses av denna tablå.

Växtslag	Gotland		Riket	
	1951	1955	1951	1955
Höstvete.....	6,4	10,3	4,1	5,1
Vårvete.....	1,7	2,0	4,8	4,5
Råg.....	3,8	5,9	2,7	2,6
Korn.....	8,1	14,2	3,1	5,8
Havre.....	0,6	0,7	13,6	14,0
Blandsäd.....	8,8	5,7	8,7	8,3
Kokärter.....	0,1	0,4	0,3	0,4
Foderärter och vicker.....	0,1	0,1	0,4	0,3
<i>All säd till mogen skörd.....</i>	<i>29,6</i>	<i>39,3</i>	<i>37,7</i>	<i>41,0</i>
Potatis.....	2,0	1,9	3,3	3,4
Sockerbetor.....	2,9	4,1	1,5	1,4
Foderrotfrukter.....	2,8	2,6	1,2	0,8
Grönfoder av säd och baljväxter ...	0,4	0,2	2,2	2,0
Vall till hö.....	23,6	22,9	35,2	32,5
Permanent betesvall.....	4,9	4,8	4,3	5,1
Annan vall.....	5,0	5,0	4,3	4,1
Oljeväxter.....	21,2	10,1	4,9	2,8
Andra växtslag.....	1,5	1,8	0,7	0,7
Helträda och obrukad åkerjord.....	6,1	7,3	4,7	6,2

Siffrorna visar en stark tillbakagång av oljeväxtodlingen under senare år, medan odlingen av vete, råg och korn ökat. Även sockerbetsodlingen har blivit större.

Till belysande av huruvida strukturskillnader påverkat växtodlingens inriktning synes böra undersökas, vilka skillnader som föreligger mellan de olika landskommunerna och mellan brukningsenheter inom olika storleksgrupper. Dessa förhållanden illustreras i tabellbilaga 7. Bilagan visar, att odlingen av råg och potatis är särskilt stor i de nordligaste kommunerna och inom de mindre brukningsenheterna. Söderut synes i allmänhet sockerbetsodlingen och veteodlingen bli av större omfattning. Inom Dalhems, Romaklosters, Ljugarns och Hemse kommuner upptar veteodlingen den största arealen av de olika sädesslagen. Råg och korn upptar den största arealen i Fårösunds och Lärbro kommuner men även i länets sydligaste kommun, Hoburg. På samma sätt intar potatisen en dominerande plats bland rotfrukterna i Fårösunds och Lärbro kommuner, medan sockerbetor

odlas på den största arealen i Romaklosters, Klintehamns, Ljugarns, Stånga, Hemse och Havdhems kommuner. Inom de olika storleksgrupperna kan framförallt iakttagas, att potatis är den vanligaste rotfrukten inom de minsta brukningsenheterna — upp till 10 hektar — medan sockerbetor odlas på störst areal inom de medelstora och större jordbruken. Odlingen av vete synes också öka i omfattning, framförallt på rågens bekostnad, inom de större brukningsenheterna.

Ur skilda synpunkter har sockerbetsodlingen mycket stor betydelse för Gotland. Utvecklingen av denna odling belyses av följande tablå.

	Areal (medeltal)	Skörd Ton/hektar	Sockerhalt
1910—19.....	1 899	25,4	17,03
1920—29.....	1 763	22,4	17,53
1930—39.....	2 691	28,6	18,06
1940—49.....	2 562	27,3	18,33
1950.....	2 330	30,9	18,30
1951.....	2 476	22,5	22,22
1952.....	2 766	25,7	16,99
1953.....	2 610	35,8	18,08
1954.....	3 119	31,3	18,43
1955.....	3 499	21,8	16,39
1956.....	3 274	29,0	18,31

Under 1940-talet och i början av 1950-talet stagnerade sålunda sockerbetsodlingen i viss mån. Under senare år har emellertid en förhållandevis kraftig utveckling av odlingen skett. Förutom i Skåne-länen är det numera endast på Öland, som sockerbetsodlingen har en relativt sett större omfattning än på Gotland.

Såsom tidigare antytts förekommer sockerbetsodling på Gotland icke i så stor utsträckning vid de mindre brukningsenheterna. En klar bild av odlingens fördelning inom olika storleksgrupper ges av nedanstående tablå, som grundar sig på 1951 års jordbruksräkning.

Storleksgrupper efter åkerarealen, ha	Sockerbetsareal i procent av hela åkerarealen				
	Östgöta- slätten	Öland	Gotland	Slättbygden i L län	Slättbygden i M län
0,26— 1.....	0,0	0,6	0,5	8,3	7,1
1 — 2.....	0,2	2,6	1,5	10,8	12,6
2 — 5.....	0,8	5,0	2,4	8,2	11,6
5 — 10.....	0,9	6,0	3,3	9,9	14,0
10 — 15.....	0,9	7,2	3,3	9,2	14,0
15 — 20.....	0,9	8,0	3,2	8,9	13,4
20 — 30.....	0,9	7,5	3,0	8,8	14,2
30 — 50.....	1,1	8,0	2,7	8,3	13,4
50 —100.....	1,1	7,0	2,9	8,1	12,8
över 100.....	1,0	8,9	2,4	6,9	9,8

Oljeväxtodlingen har under senare år minskat i omfattning på Gotland och odlingen av brödsäd har i stället ökat. Utvecklingen av oljeväxtodlingen belyses av nedanstående tablå.

Oljeväxtodlingen på Gotland

År	Areal (ha)	År	Areal (ha)	År	Areal (ha)	År	Areal (ha)
1945	2 507	1951	18 653	1953	6 962	1955	7 873
1950	20 661	1952	9 553	1954	8 233	1956	4 019

1951 års jordbruksräkning redovisar på Gotland en odling av spånadsväxter omfattande 733 hektar. Denna odling, uteslutande hampa, har bl. a. ur växtföljdssynpunkt stor betydelse för de gotländska myrjordarna. Hampodlingens utveckling under senare år illustreras av följande tablå.

År	Areal (ha)	Skörd kg/ha	År	Areal (ha)	Skörd kg/ha	År	Areal (ha)	Skörd kg/ha
1942	975	2 366	1950	685	4 318	1954	1 025	4 960
1945	904	4 026	1952	924	1 840	1955	1 046	4 500
1948	928	4 150	1953	1 143	4 800	1956	802	4 700

År 1957 omfattade odlingen 930 hektar.

Även om odlingen av andra växtslag endast omfattar en förhållandevis liten del av den gotländska åkerjorden, har specialodlingarna dock stor betydelse ur sysselsättningssynpunkt. Köksväxtodlingen på åker enligt 1951 års jordbruksräkning framgår av denna tablå.

Växtslag	Areal (ha)		Procent
	Riket	Gotland	
Vitkål	814,2	7,03	0,8
Blomkål	601,8	3,94	0,6
Morötter	1 083,8	56,28	5,2
Lök	723,6	3,79	0,5
Trädgårdsarter	1 213,3	83,44	6,8
Bruna bönor	1 796,1	27,70	1,5
Övriga köksväxter	2 429,9	120,82	4,9

1951 års jordbruksräkning redovisar sammanlagt 303 hektar köksväxter på Gotland, motsvarande ungefär 3,5 procent av landets totala areal köksväxter. Under senare år torde arealen på Gotland, på samma sätt som inom andra delar av landet, ha utökats väsentligt. Enligt uppgifter från hushållningssällskapet i Gotlands län omfattade köksväxtodlingen år 1956 763 hektar, fördelade sig på olika växtslag enligt denna tablå.

Växtslag	Areal (ha)	Värde, kronor
Gurkor.....	122	447 200
Bönor.....	38	195 800
Rödbetor.....	55	184 800
Morötter.....	103	552 200
Sparris.....	60	285 000
Konservärter.....	350	490 700
Övriga köksväxter.....	35	140 000
Summa	763	2 295 700

Såväl areal- som värdemässigt är konservärter, gurkor och morötter de betydelsefullaste växtslagen.

Beträffande bär- och fruktodlingen på Gotland lämnar 1951 års jordbruksräkning följande uppgifter:

Hallon och jordgubbar i trädgård samt fruktträd vid brukningsenheter över en hektar

Växtslag	Riket	Gotland	Procent
Hallon, ar.....	74 266	878	1,2
Jordgubbar, ar.....	89 186	556	0,6
Äppelträd, antal.....	3 224 406	72 822	2,2
Päronträd, antal.....	512 936	27 092	5,2
Plommonträd, antal....	444 950	15 352	3,4
Körsbärsträd, antal....	470 338	14 285	3,0

Enligt hushållningssällskapet i Visby beräknas den fältmässiga bärodlingen på Gotland under år 1956 ha omfattat följande arealer: jordgubbar 15 hektar samt hallon och svarta vinbär vardera två hektar. Jordgubbsodlingen har blivit en relativt betydelsefull odling i landskapet. Avkastningen beräknades under år 1956 till 150 000 liter, varav ungefär en tredjedel avsattes på Stockholms-marknaden.

Antalet odlare av köksväxter och bär på Gotland har av hushållningssällskapet uppskattats till ungefär 1 700, varav drygt 1 500 är kontraktsodlare. Odlingarna är spridda över hela ön, men i allmänhet är de mindre talrikt förekommande i de nordliga och sydligaste kommunerna. Enligt hushållningssällskapet undersökningar är odlingarna av konservärter — 311 odlare — förlagda till Klintehamns, Stenkumla, Romaklosters, Hemse och Havdhems kommuner, odlingarna av sparris — drygt 300 odlare — till Tingstäde, Klintehamns, Stenkumla, Ljugarns och Stånga kommuner samt odlingarna av jordgubbar till Ljugarns kommun. Övriga köksväxter — gurkor, bönor, morötter och rödbetor — odlas inom olika kommuner på sätt omstående tablå belyser.

De flesta odlingarna av detta slag förekommer således i Romaklosters, Klintehamns, Ljugarns och Stånga kommuner.

Kommun	Antal odlare med kontraktsodlingar	Kommun	Antal odlare med kontraktsodlingar
Fårösund.....	7	Klintehamn.....	232
Lärbro.....	24	Ljugarn.....	150
Slite köping.....	21	Stånga.....	132
Dalhem.....	34	Hemse.....	56
Tingstäde.....	40	Havdhem.....	35
Romakloster.....	165	Hoburg.....	54
Stenkumla.....	43		
		Summa	993

Beträffande odlingarna av gurkor, rödbetor, morötter och bönor har hushållningssällskapet i Visby verkställt en undersökning rörande odlingarnas fördelning mellan jordbruk av olika storleksgrupper. Undersökningen har avsett 13 odlingsdistrikt med sammanlagt 179 odlare och redovisas i följande tablå.

Arealgrupp ha	Antal odlare	Procent	Arealgrupp ha	Antal odlare	Procent
— 1	9	5	15— 20	10	5
1— 2	19	11	20— 30	15	8
2— 5	25	14	30— 50	3	2
5—10	53	30	50—100	—	—
10—15	45	25		179	100

Som framgår av tablå ligger tyngdpunkten hos odlingarna inom storleksgruppen 5—15 hektar. I medeltal var brukningsenheternas storlek 8,87 hektar. Odlingen av konservärter är i allmänhet förlagd till större brukningsenheter.

Den i det föregående redovisade tablå ur 1951 års jordbruksräkning lämnar vissa uppgifter om antalet fruktträd på Gotland. En stor del av dessa träd torde emellertid förekomma å jordbruksfastigheter, där någon yrkesmässig fruktodling i egentlig mening ej bedrivs. Enligt vad utredningen inhämtat från hushållningssällskapet på Gotland är den yrkesmässiga odlingen av frukt på ön av förhållandevis liten omfattning. Sällskapet uppskattar antalet odlingar med över 100 träd och som bedrivs i egentlig mening yrkesmässigt till ett trettioital. Antalet träd är ungefär 25 000, fördelade sig på olika fruktsorter i stort sett enligt följande: äpplen 40, päron 30, plommon 20 och körsbär 10 procent. Då flertalet yrkesmässiga fruktodlingar på Gotland är unga, har träden i stor utsträckning ännu inte kommit upp i full bördighet.

Slutligen bör i detta sammanhang beröras omfattningen av odlingen under glas på Gotland. 1951 års jordbruksräkning redovisar i detta hänseende följande siffror:

Markareal under glas, ar		
Växthus	Bänkgård	Summa
184	409	593

Glasodlingen fördelade sig på olika växter på följande sätt.

Blommor	Gurka, tomater	Övriga köksväxter	Summa
ar	ar	ar	ar
143	257	193	593

Några mera avsevärda förändringar av glasodlingens omfattning synes ej ha skett under senare år.

Den genomsnittliga skördeavkastningen på Gotland under perioden 1945—1954 ansluter sig i allmänhet ganska nära till riksmedeltalet. Framförallt beträffande rotfrukter ligger siffrorna dock högre. Vid en jämförelse med Skåne-länen framstår avkastningsförhållandena som betydligt mindre gynnsamma på Gotland. I nedanstående tablå göres en jämförelse mellan Gotlands och rikets genomsnittssiffror för ovannämnda tioårsperiod.

Åkers och ängens avkastning, i skördeenheter per hektar

	Säd	Rotfrukter	Foderväxter	Hela åkern	Naturlig äng
Gotland.....	2 180	5 080	2 320	2 380	690
Riket.....	2 240	4 810	2 290	2 330	790

Utvecklingen på boskapsskötselns område belyses av denna tabell.

	1944	1951	1955
<i>Gotland</i>			
Hästar.....	14 041	8 355	5 100
Nötkreatur.....	40 871	35 146	44 230
Får.....	38 421	38 666	40 460
Svin.....	20 303	26 381	40 470
Höns.....	219 065	265 548	374 460
<i>Riket</i>			
Hästar.....	603 857	404 256	312 430
Nötkreatur.....	2 858 949	2 451 655	2 575 350
Får.....	558 290	207 668	177 200
Svin.....	1 053 865	1 269 615	1 506 940
Höns.....	6 174 517	6 272 035	11 066 200

Utvecklingen synes förete vissa särdrag, vilka klarare belyses av siffrorna över de procentuella förändringarna mellan jordbruksräkningarna åren 1944 och 1951.

	Riket	Gotland		Riket	Gotland
Hästar.....	— 33 %	— 40,4 %	Svin.....	+ 20 %	+ 29,9 %
Nötkreatur.....	— 14 %	— 14,0 %	Höns.....	+ 20 %	+ 17,1 %
Får.....	— 62 %	+ 0,6 %			

Beträffande nötkreatur och höns ansluter sig utvecklingen på Gotland relativt nära till rikets medeltal. Nedgången i hästantal har däremot varit

kraftigare än genomsnittligen i landet och svinstammen har ökat snabbare. Det mest betydelsefulla särdraget föreligger emellertid beträffande fårskötsel. Medan antalet får i landet i övrigt minskat betydligt, har fårstammen på Gotland i stort sett hållits oförändrad mellan de båda jordbruksräkningarna. Under senare år har antalet får vuxit ytterligare, samtidigt som antalet nötkreatur åter ökat och år 1955 gått förbi siffran enligt 1944 års jordbruksräkning.

Av större intresse än en redovisning av det faktiska djurantalet torde emellertid vara en jämförelse, som belyser intensiteten i boskapsskötseln på Gotland och i andra jordbruksområden. En sådan jämförelse är möjlig, om man framräknar djurantalet på 100 hektar reducerad åkerareal. För år 1955 redovisas dessa uppgifter i följande tablå.

	Hästar	Nötkreatur	Får	Svin
Riket.....	8,2	67,8	4,7	41,3
Södra och mellersta Sveriges slättbygder.....	5,8	54,9	3,8	49,3
D:o skogs- och dalbygder.....	10,8	82,8	4,3	39,9
Gotland.....	5,7	49,5	45,3	45,3

Som framgår av tablåen har nedgången i antalet hästar gått mycket långt på Gotland och ansluter sig ganska nära till förhållandena inom slättbygderna på fastlandet. Nötkreaturens antal är icke så stort och når ej upp till medeltalet för södra och mellersta Sveriges slättbygder. Detsamma gäller svinstammen. Antalet får är mycket stort, ett förhållande som givetvis sammanhänger med den rikliga tillgången på betesmarker, vilka är särskilt lämpade för fårbeta och som på annat sätt svårigen kan komma till ekonomisk användning.

Liksom inom växtodlingen kan man inom boskapsskötseln iakttaga skiljaktigheter sammanhängande dels med de olika kommunernas skilda förutsättningar och dels med de varierande betingelserna inom jordbruk av olika storlekar. Dessa förhållanden belyses i tabellbilaga 8.

Som bilagan utvisar synes boskapsskötseln genomgående vara mest intensiv vid de mindre och medelstora jordbruken. Detta förhållande återspeglas i viss utsträckning även i kommunuppgifterna. De mest småbruksdominerade kommunerna redovisar i allmänhet det största antalet djur per 100 hektar reducerad åkerareal.

I detta sammanhang kan det vara av värde att något uppmärksamma frågan om förekomsten av jordbruk med kreaturslös drift. Antalet kreaturslösa jordbruk i procent enligt 1951 års jordbruksräkning framgår av följande siffror.

Riket.....	14,3
Södra och mellersta Sveriges slättbygder.....	11,5
D:o skogs- och dalbygder.....	12,0
Gotland.....	11,6

Förekomsten av jordbruk utan husdjur av olika slag belyses i denna tablå.

	Antal brukningsenheter (procent) utan			
	hästar	nötkreatur	svin	höns
Riket.....	39,3	21,0	42,4	40,9
Södra och mellersta Sveriges slättb.	32,6	20,9	30,3	20,3
D:o skogs- och dalbygder.....	36,1	17,9	34,6	26,2
Gotland.....	44,1	24,1	23,9	16,6

Som siffrorna utvisar är antalet brukningsenheter utan husdjur av något slag relativt sett ungefär lika stort på Gotland som genomsnittligen i södra och mellersta Sveriges slättbygder. Detta förhållande torde ha sin grund i att svin, höns och kanske framförallt får förekommer vid ett relativt sett större antal jordbruk på Gotland än i landet i övrigt. Enligt 1951 års jordbruksräkning fanns däremot på ön ett procentuellt betydligt större antal brukningsenheter utan hästar och nötkreatur än genomsnittligen i riket eller södra och mellersta Sverige.

Mellan åren 1945 och 1951 har på Gotland icke mindre än 1 067 hektar nyodlats, den efter Norrbottens och Västerbottens län största arealen inom de olika länen. Bakgrunden härtill är naturligtvis den omfattande torr-lägningsverksamhet, avseende framförallt de gotländska myrmarkerna, som under den angivna tidsperioden ägt rum. Den nyodlade arealen utgjorde på Gotland 1,3 procent av hela den redovisade åkerarealen år 1951, medan genomsnittstalet för hela riket endast uppgick till 0,3 procent.

Av den gotländska åkerjorden var år 1951 40 procent täckdikad. För hela riket var motsvarande siffra 27,3 procent. Det är sålunda en förhållandevis stor andel av åkerarealen, som täckdikats; även vid jämförelse med fastlandslän i södra och mellersta Sverige. Utvecklingen på detta område har gått förhållandevis snabbt och Gotland redovisar en relativt sett stor ökning av den täckdikade arealens omfattning åren 1944—1951.

Det kan vidare vara av ett visst intresse att belysa utrustningen inom det gotländska jordbruket i jämförelse med förhållandena i hela landet. I detta hänseende kan från 1951 års jordbruksräkning lämnas följande uppgifter, därvid utredningen begränsat sig till förekomsten av ensileringsanläggningar, maskiner och vattenledning.

Antalet jordbruk med ensileringsanläggningar utgjorde år 1951 6,2 procent av det totala antalet brukningsenheter i landet. För Gotlands län uppgick motsvarande siffra till 6,1 procent.

Under tiden mellan de båda senaste jordbruksräkningarna har en kraftig mekanisering skett inom det svenska jordbruket. I tabellbilagorna 9 och 10 redovisas en del uppgifter angående mekaniseringen enligt 1951 års jordbruksräkning.

Bilagorna visar, att mekaniseringen inom det gotländska jordbruket år

1951 hade kommit ganska långt. Antalet brukningsenheter med maskiner av olika slag var procentuellt sett i allmänhet betydligt fler på Gotland än genomsnittligen i riket. Som regel nådde Gotland dock icke upp till de siffror, som redovisades för södra och mellersta Sveriges slättbygder. På samma sätt som inom övriga delar av landet hade mekaniseringen gått längst inom de medelstora och större jordbruken. För de större brukningsenheternas del kan man beträffande vissa maskiner tala om en praktiskt taget hundraprocentig mekanisering.

Efter år 1951 har utvecklingen på detta område fortsatt i samma snabba takt, varför jordbruksräkningens siffror torde ge en ganska missvisande bild av mekaniseringens omfattning i dag. Som exempel härpå kan lämnas följande siffror rörande antalet traktorer på Gotland: År 1951 2 085; år 1954 2 867; och år 1956 3 850. Ökningen under senaste femårsperiod har alltså utgjort cirka 84 procent. Antalet skördetröskor har från år 1951 till år 1956 ökat från 562 till ungefär 800 eller med mer än 40 procent.

Utrustning med vattenledning inom de gotländska jordbruken synes åtminstone tidigare ha varit relativt sett mindre vanligt förekommande än inom de flesta andra landsändar. Särskilt vid jämförelse med södra och mellersta Sverige framstår procentsiffrorna från 1951 års jordbruksräkning som låga och det är endast Blekinge län, som genomgående redovisar lägre siffror. Detta förhållande belyses i följande tablå:

	Antal lägenheter och brukningsenheter (procent) med vattenledning i		
	boningshus	djurstallar	boningshus och djurstallar
Hela riket.....	50,7	57,8	43,8
Södra och mellersta Sveriges slättbygder .	59,1	66,3	51,9
D:o skogs- och dalbygder	48,2	58,6	41,7
Norra Sverige.....	45,3	48,3	38,1
Gotland.....	46,2	47,9	37,8

Under senare år synes emellertid vatten- och avloppsledningar i betydande utsträckning ha installerats på de gotländska jordbruksfastigheterna. Enligt uppgift från länsbostadsnämnden i Visby har nämnden under åren 1951—1956 beviljat över 300 lån för sådana installationer, av vilka ungefär hälften avsett enbart bostadshus och återstoden såväl bostadshus som ekonomibyggnader.

Det gotländska jordbrukets dominerande ställning återspeglar sig naturligtvis även i länets sysselsättningsförhållanden. Utredningen kommer att behandla denna fråga längre fram. Utredningen har vidare funnit lämpligt redovisa förekomsten av industrier anknutna till jordbruket i det särskilda kapitlet om Gotlands industri och hantverk.

KAPITEL 4

Gotlands skogsbruk

Den gotländska skogen omfattar 137 605 hektar, motsvarande 43,8 procent av den totala markarealen. Skogsmarkens fördelning mellan olika kommuner framgår av denna tabell.

Den gotländska skogsmarken fördelad på olika kommuner

Kommun	Summa landareal, hektar	Därav skogsmark	
		hektar	procent
Fårösund.....	30 144	14 876	49,3
Lärbro.....	25 938	13 825	53,3
Slite köping.....	8 766	4 525	51,6
Tingstäde.....	34 060	14 726	43,2
Dalhem.....	26 236	13 928	53,0
Romakloster.....	45 732	20 341	44,4
Stenkumla.....	20 658	9 153	44,3
Klintehamn.....	31 529	16 287	51,6
Ljugarn.....	19 812	9 717	49,0
Stånga.....	11 885	3 335	28,0
Hemse.....	20 365	8 409	41,2
Havdhem.....	20 565	6 238	30,3
Hoburg.....	14 688	1 521	10,3
Visby stad.....	3 632	724	19,9
Summa	314 010	137 605	43,8

Den sydligaste kommunen — Hoburg — är mest skogsfattig med endast något mer än 10 procent skogsmark. Ytterligare ett par kommuner i södra delen av landskapet — Stånga och Havdhem — har procentuellt sett mindre skog än medeltalet för länet. Den relativt mest omfattande skogsmarken finns på norra och mellersta Gotland. I Lärbro, Dalhems och Klintehamns kommuner redovisas mer än 50 procent av landarealen som skog.

Gotlands skog äges till ungefär 90 procent av enskilda, medan cirka sex procent är statliga och omkring fyra procent ecklesiastika skogar. I 1951 års jordbruksräkning har skogsmarken fördelats mellan olika ägarekategorier på sätt som denna tabell utvisar.

Ägarekategori	Skogsmark, ha
Staten.....	9 886
Andra samfälligheter.....	8 357
Aktiebolag.....	5 424
Enskilda ägare.....	113 938
Summa	137 605

Av de enskilda jordbruken på Gotland är ett stort antal helt i avsaknad av skog. I allmänhet är skogsinnehavet hos olika enskilda ägare ganska litet. Antalet brukningsenheter med tillgång på större skogsmarker är förhållandevis ringa. Detta belyses närmare i denna tablå.

Den enskilda skogsmarkens fördelning på brukningsenheter av olika storleksordning efter skogsmarksareal

Brukningsenheter i storleksordning, ha	Antal	Skogsmarksareal, ha	
		totalt	medeltal
— 25.....	2 940	35 733	12,1
25— 50.....	851	33 215	39,0
50—100.....	382	28 043	73,4
100—200.....	94	12 988	138,1
200—400.....	9	2 534	281,5
400—	3	1 425	475,0

Som framgår av tablåen redovisas för det stora flertalet brukningsenheter en skogsareal understigande 25 hektar. Medeltalet för denna storleksgrupp är 12,1 hektar. Det finns endast något mer än 100 brukningsenheter med en skogsareal överstigande 100 hektar. Det stora flertalet av dessa återfinnes bland de med hänsyn till åkerarealen bärkraftiga jordbruken. De ofullständiga jordbruken har endast i några få fall ett skogsinnehav omfattande mer än 50 hektar. Detta framgår av denna tablå.

Storleksgrupper efter åkerareal, ha	Antal brukningsenheter med skogsmark, ha				
	—25	25—50	50—100	100—200	200—
— 2.....	282	8	4	—	—
2—10.....	1 220	112	31	3	1
10—50.....	1 411	701	299	69	2
50—	27	30	48	22	9

Enligt riksskogstaxeringen 1952 uppgick virkesförrådet på Gotland till 10,3 miljoner skogskubikmeter. De vanligaste trädslagen är tall och gran, medan lövskogen är mera sparsamt förekommande. Detta framgår av dessa procentuella siffror rörande trädslagsfördelningen:

Tall.....	75	Björk.....	2
Gran.....	21	Övriga.....	1

Den årliga tillväxten uppskattas till 0,3 miljoner skogskubikmeter, d. v. s. 2,3 skogskubikmeter per hektar. Tillväxtsiffran är mycket låg. Det är endast de norrländska länen, som visar lika låga eller lägre tillväxtsiffror. De värderingar av skogsmarken och den växande skogen, som gjorts vid de allmänna fastighetstaxeringarna åren 1945 och 1952, visar också, att de gotländska värdena är mycket låga vid jämförelse med södra och mellersta Sverige.

Först i mera nordligt belägna län föreligger jämförbara eller lägre siffror. Följande tablå redovisar för Gotland och riket värdet av skogsmarken och den växande skogen vid de allmänna fastighetstaxeringarna 1945 och 1952.

	Skogsmark				Växande skog			
	Totalt milj. kr		Per ha kr		Totalt milj. kr		Per ha kr	
	1945	1952	1945	1952	1945	1952	1945	1952
Gotland.....	5	6	39,5	44,2	17	26	129,2	186,7
Riket.....	697	989	31,6	45,2	2 428	4 178	110,0	191,0

Det synes således fullt klart, att skogstillgången och skogstillväxten på Gotland är dålig vid jämförelse med andra delar av landet. Såsom inledningsvis antytts torde detta förhållande delvis böra ses mot bakgrunden av den överavverkning, som skedde på ön under 1800-talet. Men ett flertal andra faktorer torde i detta sammanhang böra beaktas. Sålunda växer skogen i stor utsträckning på karga marker, där ett ofta endast obetydligt jordlager täcker kalkberget. De torra försomrarna och det för blåsten utsatta läget medverkar också till den dåliga återväxten. Ett speciellt problem är slutligen vildkaninernas skadegörelse å framförallt nyplanterad skog. Då detta spörsmål har stor betydelse för landskapet och livligt diskuterats under senare år, kommer utredningen att längre fram särskilt uppehålla sig härvid.

De ur skilda synpunkter mindre gynnsamma förutsättningarna för skogens återväxt har lett till att all skog på Gotland hänförts till s. k. svårförnygrad skog enligt 1948 års skogsvårdslag. Detta innebär att skogsvårdsstyrelsens tillstånd i princip måste inhämtas för skogsavverkning för annat ändamål än husbehov. I samband med att sådant tillstånd lämnas, meddelar skogsvårdsstyrelsen de särskilda föreskrifter, som anses erforderliga för att trygga återväxten.

På sätt redan framgått av den tidigare redovisade tablå över de allmänna fastighetstaxeringarnas värderingar åren 1945 och 1952 har väsentliga förbättringar skett beträffande skogstillgång och skogstillväxt på Gotland under senare år. Till belysning härav kan lämnas ytterligare några siffror. Under åren 1928—1952 har virkesförrådet ökat med 20 procent. Under samma tid har tillväxten ökat med 33 procent. Denna utveckling torde i viss mån ha sin förklaring i skogsvårdsarbeten. Enligt preliminära uppgifter från skogsvårdsstyrelsen hade dessa arbeten på de enskilda skogarna följande omfattning budgetåret 1956/57:

Hyggesrensning.....	400 ha	Dikning.....	100 ha
Plantering.....	360 »	Ungskogsröjning.....	70 »

Skogsvårdsarbetenas omfattning når emellertid icke upp till riksskogstaxeringens förslag, som innebar följande.

Hyggesrensning.....	800 ha =	2 400	dagsverken
Plantering.....	800 » =	12 000	»
Dikning.....	180 » =	3 500	»
Ungskogsröjning.....	800 » =	3 200	»
	Summa		21 100 dagsverken

Betydande utrymme för ytterligare skogsvårdsarbeten finns således. Särskilt beträffande nyplanteringen anses emellertid vildkaninernas skadegörelse i hög grad hämma verksamheten.

Trots de här redovisade förhållandena har den gotländska skogen stor ekonomisk betydelse för landskapet. 1954/55 beräknades den totala skogsavverkningen på ön uppgå till omkring 250 000 skogskubikmeter i enlighet med följande tablå.

Enskilda skogar, saluavverkning.....	142 000	m ³ sk
Husbehovsavverkning.....	90 000	»
Domänverkets avverkningar.....	8 000	»
Avverkning på ecklesiastika skogar.....	10 000	»
		<hr/>
	250 000	m ³ sk

Det ekonomiska utbytet av denna avverkning har av länsjägmästaren beräknats till ungefär 14 miljoner kronor i enlighet med denna uppställning:

Rotvärden.....	7,4	milj. kr	Förädlingskostnader.....	1,5	milj. kr
Huggning och framkörning....	2,5	»	Hamnarbeten.....	0,3	»
Vidaretransport.....	1,8	»	Frakter på Gotlandsbåtar....	0,5	»
			Summa	14,0	milj. kr

Södra Sveriges Skogsindustriutredning har beräknat en genomsnittlig arbetsåtgång av 0,7 dagsverken per kubikmeter avverkad skog, inklusive skogsvårdsåtgärder. Med utgångspunkt härifrån och med antagande att en skogsarbetare årligen presterar 240 dagsverken skulle den gotländska skogen kunna ge sysselsättning åt 730 helårsanställda skogsarbetare.

Ett vidmakthållande av skogstillgången torde på längre sikt vara ett livsvillkor för Gotland. Utredningen kommer längre fram att redovisa sina synpunkter på möjligheterna att främja avkastning och sysselsättning inom det gotländska skogsbruket. Avslutningsvis vill utredningen i detta sammanhang kortfattat uppehålla sig vid vildkaninfrågan.

Vildkaninernas skadegörelse drabbar självfallet icke endast skogen. Även jordbruket och trädgårdsskötseln är utsatta härför. Enligt undersökningar av hushållningssällskapet i Gotlands län kan man beräkna, att inom de svårast utsatta områdena upp till en tredjedel av spannmålsskörden ofta blir ödelagd av vildkaniner. De mest omfattande och ur ekonomisk synpunkt betydelsefullaste skadorna drabbar dock skogen. Främst sker detta på så sätt, att nyplanterade områden angripes och de nya plantorna avbites. Ofta kalätes områdena, så att planteringarna blir helt misslyckade, medan i andra fall skadorna är av mindre omfattning. Skogsvårdsstyrelsen

i Gotlands län har verkställt vissa undersökningar rörande vildkaninernas angrepp på skogen och en redogörelse för resultatet härav lämnas längre fram i betänkandet.

Det är mycket svårt att beräkna de förluster, som genom kaninangreppen åsamkas de gotländska skogsägarna och landskapets näringsliv. Förlusterna består dels i att man måste inskränka sig till gallring inom skogsbestånd, där en total uthuggning av ekonomiska och andra skäl vore motiverad, dels i att vissa områden för framtiden måste ligga kala på grund av att nyplantering omöjliggjorts. Även om det icke är möjligt att precisera storleken av förlusterna, torde man dock våga påstå, att de uppgår till betydande belopp.

Det är en allmän uppfattning på Gotland, att man måste sträva efter att helt utrota vildkaninerna. Under årens lopp har man livligt diskuterat de olika vägar, som kan stå till buds för att uppnå detta mål. Man har prövat en mera intensiv jakt, bekämpning med gift och gas, uppsättande av skyddsstängsel m. m. Alla dessa medel har erfarenhetsmässigt visat sig otillräckliga. Mot bakgrunden av dessa misslyckanden har man diskuterat att mot kaninerna använda myxomatos. Erfarenheterna av detta virus som medel i kampen mot vildkaniner synes framförallt i Australien men även på andra håll i utlandet, t. ex. England, ha varit goda. Man har kunnat konstatera en god effekt, inemot 90 procent av vildkaninstammen har utrotats, och några skadliga biverkningar har hittills ej kunnat iakttagas. Olika skäl, främst farhågorna att viruset skall mutera och visa sig farligt för andra djur, har föranlett de svenska myndigheterna att tills vidare motsätta sig, att myxomatos användes mot vildkaninerna på Gotland.

Vildkaninfrågan på Gotland är fortfarande olöst. De lämnade uppgifterna torde emellertid ge belägg för påståendet, att det är en mycket angelägen uppgift att komma till rätta med problemet.

KAPITEL 5

Gotlands fiske

Som utredningen inledningsvis antytt spelar fisket en icke oväsentlig roll inom Gotlands näringsliv. Utvecklingen under senare år har gått mot en omläggning från kust- och strandfiske till havsfiske. Denna utveckling har framförallt kännetecknats av att större båtar och modernare fångstredskap anskaffats. Detta påverkar naturligtvis behovet av fiskehamnar och har gjort de av 1944 års fiskehamnsutredning utarbetade planerna i viss mån oanvändbara. Utvecklingen har emellertid även lett till en minskning av antalet fiskare.

Utredningen lämnar i det följande en redogörelse för det gotländska fiskets utveckling sedan fiskehamnsutredningen redovisade sitt uppdrag.

Enligt 1943 års officiella statistik fanns på Gotland 449 yrkes- och 738 binäringsfiskare. Den 31 december 1954 redovisade samma statistik 241 yrkes- och 569 binäringsfiskare, men antalet torde — enligt uppgifter från hushållningssällskapet — år 1956 ha nedgått till 230 yrkes- och 518 binäringsfiskare. Den totala och procentuella minskningen framgår av denna tablå:

	Minskning	
	Totalt	Procentuellt
Yrkesfiskare.....	219	51,2
Binäringsfiskare.....	220	29,8

En jämförelse med vissa fastlandslän beträffande antalet fiskare åren 1943 och 1953 redovisas i denna tabell:

Antalet fiskare i vissa län åren 1943 och 1953

Län	Antal fiskare							
	Yrkesfiskare		Binäringsfiskare		Summa		Ändring	
	1943	1953	1943	1953	1943	1953	Totalt	%
Södermanland .	162	175	279	66	441	241	— 200	45,3
Östergötland...	348	321	1 073	849	1 421	1 170	— 251	17,6
Kalmar.....	1 391	697	1 327	718	2 718	1 415	— 1 303	47,9
Gotland.....	449	274	738	543	1 187	817	— 370	31,1
Blekinge.....	1 289	1 061	763	510	2 052	1 571	— 481	23,4

Av tabellen framgår, att en minskning skett inom samtliga län. Minskningen på Gotland är visserligen stor men når dock icke samma omfattning som i Södermanlands och Kalmar län.

På sätt framgår av tabellen är antalet binäringsfiskare relativt stort på Gotland. Denna omständighet är av betydelse vid bedömningen av fiskets fångstvärde. Den procentuella delen binäringsfiskare av totala antalet fiskare år 1953 i vissa län framgår av dessa siffror:

Södermanlands län ...	27,3 %	Gotlands län.....	66,4 %
Östergötlands » ...	72,5 %	Blekinge »	32,4 %
Kalmar » ...	50,7 %		

Fiskehamnsutredningen redovisade i sitt betänkande 25 platser på Gotland, som ansågs vara av betydelse såsom orter för fiske. Utredningen förordade en utbyggnad av fiskehamnar för totalt 2 350 000 kronor.

Som en följd av utvecklingen har fiskehamnsutredningens program i stor utsträckning blivit föråldrat. En översyn pågår för närvarande inom sjöfartsstyrelsen. För Gotlands län torde man böra sträva efter att koncentrera fiskehamnarna till ett färre antal platser, samtidigt som hamnarna göres större och mera lämpade för trålare.

Av de i fiskehamnsutredningens betänkande upptagna arbetena har endast ett fåtal kunnat genomföras. Nya fiskehamnar har färdigställts i Luthorn, Botvaldavic, Herrvik samt Skälsö.

Rörande de i fiskehamnsutredningens betänkande redovisade fiskelägena kan, med hänsyn till utvecklingen under senare år, lämnas följande uppgifter, vilka ställts till utredningens förfogande genom hushållningssällskapet i Visby. Uppgifterna avser förhållandena år 1956.

Skälsö, Tingstäde kommun:

Sedan fiskehamnsutredningen avlämnade sitt betänkande har en ny fiskehamn färdigställts. I fiskeläget finns 10 yrkesfiskare. Antalet båtar är 15, varav nio utrustade med motor och en trålare. Fångstvärdet var år 1956 cirka 78 000 kronor.

Brissund, Tingstäde kommun:

Fisket har minskat avsevärt under senare år. Endast 10 binäringsfiskare finns i orten. Antalet båtar är sju och fångstvärdet är obetydligt. Under översynen av fiskehamnsutredningens förslag har det från gotländskt håll starkt ifrågasatts, om en hamn lämpligen bör komma till stånd i orten. De naturliga förutsättningarna — öppen kust och sanddrift — anses icke vara gynnsamma, varför flera skäl talar för att fiskarna i Brissund bör hänvisas till hamnen i Skälsö.

Lickershamn, Tingstäde kommun:

Fisket har gått tillbaka under den senaste tioårsperioden och i fiskeläget finns sex yrkes- och fem binäringsfiskare. Antalet båtar utgör 14, varav nio med motor. Fångstvärdet år 1956 var cirka 40 000 kronor. Med

hänsyn till det långa avståndet till andra fiskehamnar bör enligt gotländsk uppfattning hamnen bibehållas och underhållas.

Hallshuk, Lärbro kommun:

I fiskeläget finns fyra yrkes- och sju binäringsfiskare. Antalet båtar är åtta, varav fyra är utrustade med motor. Det sammanlagda fångstvärdet uppgick till omkring 36 000 kronor år 1956.

Genom en under senare år utförd sammanslagning av jordbruksfastigheter i Halls socken till större enheter har arbetskraft friställts och socknen fått vidkännas en förhållandevis kraftig befolkningsminskning. I de överväganden, som gjorts för att vinna ersättning för de minskade sysselsättningsmöjligheterna, har frågan om en fiskehamn i Hallshuk intagit en framträdande plats. Från gotländskt fiskarehåll har man emellertid framhållit, att förtursrätt bör ges åt andra, ur fiskesynpunkt mera nödvändiga hamnar, samt påpekat, att en hamn vid Hallshuk kommer att draga stora kostnader på grund av de ogynnsamma förutsättningarna.

Ar, Fårösunds kommun:

Något yrkesmässigt fiske har under senare år ej förekommit vid detta fiskeläge, där det finns 10 binäringsfiskare. Deras sammanlagda fångst år 1956 hade ett värde av omkring 12 600 kronor.

Lutterhorn, Fårösunds kommun:

En ny hamn har färdigställts för några år sedan. Trots detta synes fisket ha gått tillbaka i orten under senare år. Sex yrkes- och nio binäringsfiskare bor på platsen och det sammanlagda fångstvärdet uppgick år 1956 till cirka 40 000 kronor.

Fårösund, Fårösunds kommun:

Fisket har gått avsevärt tillbaka och år 1956 fanns endast två yrkesfiskare i samhället. Härtill kommer nio binäringsfiskare. 11 båtar, varav sex med motor, finnes och fångstvärdet år 1956 uppgavs till cirka 40 000 kronor.

Kyllej, Lärbro kommun:

I Kyllej finns fyra yrkes- och 15 binäringsfiskare. Antalet båtar är 21, varav 18 är utrustade med motor. Det totala fångstvärdet uppgick år 1956 till omkring 10 000 kronor.

Slite:

På platsen bor fem yrkes- och 12 binäringsfiskare med ett sammanlagt fångstvärde av omkring 100 000 kronor år 1956. Den förhållandevis förmanliga avkastningen torde böra ses mot bakgrunden av att yrkesfiskarna under åren 1955 och 1956 anskaffat två mindre trålare.

Botvaldavic, Dalhems kommun:

Under åren 1951 och 1952 har en ny fiskehamn färdigställts. Hamnen anses kunna tillgodose även fiskarnas i Hangrebystrand behov. Under åren 1954—1956 har fyra trålare anskaffats. Nio yrkes- och två binäringsfiskare bor på platsen. Det sammanlagda båtantalet uppges vara 11, varav åtta

försedda med motor. Fångstvärdet år 1956 uppgick till cirka 120 000 kronor.

Hangrebystrand, Dalhems kommun:

I Hangrebystrand finnes bara fem binäringsfiskare. Endast fyra båtar redovisas och det totala fångstvärdet år 1956 stannade vid ungefär 3 200 kronor.

Katthammarsvik, Romaklosters kommun:

I Katthammarsvik finns åtta yrkes- och fem binäringsfiskare. Antalet båtar uppgår till 14, varav sex utrustade med motor. Under senare år har trålare anskaffats och år 1956 fanns två sådana hemmahörande i Katthammarsvik. Det totala fångstvärdet redovisades till ungefär 120 000 kronor år 1956.

Herrvik, Romaklosters kommun:

Herrvik är ett av de större fiskelägena på Gotland och en ny hamn har färdigställt. År 1956 fanns 32 yrkes- och åtta binäringsfiskare. Icke mindre än åtta trålare är hemmahörande i Herrvik. Det totala fångstvärdet uppgick år 1956 till ungefär 650 000 kronor.

Sysne, Romaklosters kommun:

År 1956 redovisades ett fångstvärde av ungefär 135 000 kronor i Sysne. I fiskeläget finns 10 yrkes- och tre binäringsfiskare. Antalet båtar är 16, varav två trålare. Enligt fiskehamnsutredningens program skulle en ny hamn anläggas i Sysne. I samband med översynen av detta program har det från gotländskt håll ifrågasatts, om inte hamnfrågan för Sysne-fiskarna kan lösas genom utbyggnad av Herrviks hamn. Fiskarna på orten har emellertid själva påbörjat arbetena med en ny hamn.

Ljugarn, Ljugarns kommun:

År 1956 fanns i Ljugarn sex yrkes- och fyra binäringsfiskare. Antalet båtar är 22, varav 18 utrustade med motor. En trålare anskaffades år 1956. Det totala fångstvärdet uppgick till ungefär 110 000 kronor år 1956. Hamnen i Ljugarn fördjupades år 1953, varjämte en slip anlades.

Nabben, *Djupvik*, *Kapellet* och *Herta*, Stånga kommun:

Vid översynen av fiskehamnsprogrammet har man från gotländskt håll framhållit, att hamnfrågan för dessa fiskelägen är brännande. De naturliga förutsättningarna är emellertid icke de bästa på grund av litet vattendjup och sanddrift. Enligt fiskarnas mening bör frågan lösas genom att en centralhamn, lämpligen i Närshamn, anlägges.

Ronehamn, Hemse kommun:

I anslutning till lanthamnen färdigställdes år 1949 en fiskehamn i Ronehamn. Vattendjupet anses dock icke tillräckligt för större fiskebåtar, varför ytterligare fördjupning uppges vara önskvärd. Fem yrkes- och 17 binäringsfiskare finnes i orten. Det totala antalet båtar är 23, varav två trålare. Det totala fångstvärdet uppgick år 1956 till ungefär 90 000 kronor.

Våndburg, Hoburgs kommun:

Denna fiskehamn, som har betydelse som stödhamn för fiskare från andra delar av Gotland och fastlandet, anses vara i behov av förbättringar. Fisket på platsen har emellertid gått tillbaka och endast en yrkesfiskare finnes på platsen.

Burgsvik, Hoburgs kommun:

Fisket på platsen är obetydligt. År 1956 fanns två yrkesfiskare med en sammanlagd fångst till ett värde av cirka 11 000 kronor.

Nisseviken, Havdhems kommun:

Fisket har gått tillbaka avsevärt och några yrkesfiskare finns inte. Ett mindre binäringsfiske förekommer, men någon fiskehamn anses numera icke erforderlig.

Djupvik, Klintehamns kommun:

Sedan fiskehamnsutredningen lämnade sitt betänkande, har fiskarna i Djupvik genom egna insatser samt med bidrag från kommunen och av bensinskattemedel byggt en vågbrytare med kajmöjligheter för fiskebåtarna. Sanddriften är dock besvärande. Fisket i Djupvik är av relativt obetydlig omfattning. År 1956 fanns sex yrkes- och 10 binäringsfiskare. Antalet båtar är 21, varav sju utrustade med motor. Det totala fångstvärdet uppgick år 1956 till omkring 25 000 kronor.

Klintehamn, Klintehamns kommun:

Det anses från gotländskt håll numera icke erforderligt att anlägga en fiskehamn i Klintehamn. Problemen bör kunna lösas med enklare åtgärder. År 1956 fanns tre yrkes- och fyra binäringsfiskare på platsen. 14 båtar, varav fem utrustade med motor, redovisas och fångstvärdet år 1956 angavs till ungefär 10 000 kronor.

Västergarn, Klintehamns kommun:

År 1956 fanns i Västergarn fem yrkes- och fyra binäringsfiskare. Det totala fångstvärdet uppgick samma år till omkring 8 000 kronor.

Gnisvärd, Stenkuhla kommun:

I samband med översynen av fiskehamnsutredningens program har man från gotländskt håll understrukit angelägenheten av att hamnförhållandena i Gnisvärd förbättras. Det nuvarande ringa vattendjupet anses omöjliggöra en rationalisering av fisket. År 1956 fanns i Gnisvärd sju yrkes- och nio binäringsfiskare. Antalet båtar är 16, varav 11 utrustade med motor. Fångstvärdet uppgick till cirka 23 000 kronor år 1956.

Utöver de i det föregående särskilt redovisade orterna finns på Gotland ett stort antal mindre fiskelägen, där fisket emellertid är av förhållandevis obetydlig omfattning.

Det gotländska fiskets behov av hamnar tillgodoses i viss utsträckning av lanthamnarna. Då dessa främst torde vara att betrakta som handelshamnar, kommer utredningen att lämna närmare uppgifter om dem i annat sammanhang.

I anledning av översynen av fiskehamnsutredningens program infortrade väg- och vattenbyggnadsstyrelsen år 1954 länsstyrelsens utlåtande. I ett av länsstyrelsen åberopat yttrande anförde fiskerikonsulenten bl. a. följande:

De av fiskehamnsutredningen föreslagna lokala hamnförbättringarna kan i viss utsträckning sägas fortfarande vara aktuella och önskvärda ur fiskerinäringens synpunkt. Ganska stora justeringar behöver dock företagas både beträffande antalet förbättringar och själva utförandet av dessa. En del mindre nyanläggningar synes med hänsyn till utvecklingen kunna slopas, medan redan befintliga hamnanläggningar bibehålles i nuvarande skick eller rustas upp. Sammanslagning av mindre hamnar till en större enhet bör ske. I några fall blir det här fråga om helt nya fiskehamnsbyggnader. Beträffande huvudanordningarna vid de av utredningen föreslagna hamnförbättringarna bör dessa utformas efter de sedan utredningen ändrade betingelserna för fisket. Hamndjup och bassängutrymme samt kajplatser bör således ändras så att mera ändamålsenlighet erhålles med hänsyn till fiskefartygens ökade storlek. Även behovet av ökade upplagsutrymmen bör beaktas, detta med tanke på en eventuellt ökad koncentration av fiskarna till ett färre antal hamnar för framtiden. Principen bör vara att fiskehamnsrörelsen ledes mot ett begränsat antal större hamnar med tillräckligt hamndjup även för mera djupgående båtar än de nuvarande, men att samtidigt de mindre hamnarna bibehålles och underhålles så länge de utnyttjas för fisket.

Mot denna principiella bakgrund genomgick fiskerikonsulenten därefter de viktigaste av fiskehamnsutredningens förslag och kom därvid till följande resultat. Fiskehamnen i Skälsö borde snarast fördjupas till cirka tre meter och hamnbassängen utvidgas. Arbetet borde bedrivas så att plats i hamnen kunde beredas även åt fiskarna i Brissund, vilket projekt därför borde kunna slopas. Fiskehamnen i Lickershamn borde vidmakthållas i så gott skick som möjligt, då avståndet till närmaste hamn vore jämförelsevis stort. Beträffande Hallshuk uttalade konsulenten, att förtursrätt måste ges åt sådana hamnar, som vore mera nödvändiga ur fiskets synpunkt. Konsulenten ansåg, att något behov av hamn i Ar ej längre föreläge. Ny fiskehamn borde i enlighet med fiskehamnsprogrammet komma till utförande i Kylej. Eventuellt kunde man överväga en förflyttning något söderut. I Slite föreläge behov av ökat vattendjup och förtöjningsbryggor. För Hangrebystrands vidkommande syntes behovet vara fyllt genom den nya hamnen i Botvaldaviik. Någon utbyggnad av fiskehamnen i Katthammarsvik föreläge enligt konsulentens mening inte längre. Däremot syntes en utbyggnad av hamnen i Herrvik snarast böra komma till utförande, vilket möjligen kunde ske på ett sådant sätt att hamnanläggning i Sysne bleve obehövlig. För Ljugarns vidkommande föreläge inga aktuella förbättringsbehov. Hamnfrågan för Nabben, Djupvik, Kapellet och Herta borde behandlas i ett sammanhang och syntes böra lösas genom en central fiskehamn i När. Ett starkt behov föreläge enligt konsulentens mening, att hamnen i Vändburg, som hade stor betydelse som stödhamn, förbättrades. Några särskilda åtgärder beträffande Burgsvik, Nisseviken och Djupvik i Klintehamns kommun syntes ej påkallade. Smärre förbättringsarbeten vore av behovet påkallade i Klinte-

hamn och Västergarn. Gnisvärds hamn, slutligen, borde — framhöll konsulenten — snarast fördjupas och även förbättras på annat sätt.

Konsulenten framhöll avslutningsvis, att nya arbeten i första hand borde komma till utförande i följande ordning:

1. Utvidgning av Herrviks hamn eller nyanläggning av fiskehamn i Sysne.
2. Färdigställande av fiskehamn i Skälsö.
3. Anläggande av central fiskehamn i Närshamn.
4. Förbättring av Gnisvärds fiskehamn.
5. Anläggning av stödhamn i Vändburg.

Sedan dessa arbeten blivit utförda, borde enligt fiskerikonsulentens mening behovet av ytterligare hamnanläggningar omprövas med beaktande av då rådande förhållanden.

Utvecklingen under senare år för det gotländska fisket har bl. a. kännetecknats av en övergång till större båtar. I den officiella statistiken redovisades den 31 december 1954 sammanlagt 1 012 fiskebåtar med ett totalt värde av ungefär 1,6 miljoner kronor enligt denna uppställning:

Däckade båtar med motor.....	252
Öppna » » »	230
» båtar utan motor.....	530

Enligt uppgifter, som hushållningssällskapet ställt till utredningens förfogande, uppgick antalet båtar år 1956 till 915, varav 455 utrustade med motor.

Antalet trålare var år 1956 62 stycken. Fiske med trål började bedrivas år 1949, då den första gotländska trälaren inköptes. Först år 1954 kan man emellertid tala om en mera betydande övergång till trålfiske. Under åren 1954—1956 har sålunda 46 trålare inköpts. Detta återspeglas i ökade anspråk på fiskerilån. Utvecklingen i detta hänseende åren 1954—1956 belyses av denna tablå:

År	Sökta lån		Beviljade lån	
	Antal	Kronor	Antal	kronor
1954.....	10	39 000	9	37 500
1955.....	33	1 004 700	26	473 000
1956.....	39	763 200	38	761 200

Det totala fångstvärdet av det gotländska fisket uppgick enligt 1954 års officiella statistik till något över två miljoner kronor. År 1955 uppgick värdet till omkring 1,7 miljoner kronor och år 1956 till i det närmaste två miljoner kronor. Med utgångspunkt från 1954 års statistik göres i nedanstående tablå en jämförelse mellan Gotland och vissa fastlandslän:

Län	Fångstvärde, kronor
Södermanland.....	1 337 000
Östergötland.....	2 671 000
Kalmar.....	5 790 000
Gotland.....	2 068 000
Blekinge.....	11 792 000

Som framgått av tidigare uppgifter är avkastningen mycket ojämn mellan olika fiskelägen. Det förhållandet, att de gotländska avkastningssiffrorna är relativt låga, torde delvis ha sin förklaring i att fisket i stor utsträckning bedrivs som binäring. Uppgifter från Gotlands fiskförsäljningsförening under år 1955 bestyrker, att ett stort antal fiskare endast lämnar obetydliga fångstmängder till avsalu. Enligt föreningens uppgift levererade år 1955 tillhopa 556 fiskare fångster genom föreningen. Av detta antal levererade ej mindre än 342 stycken fisk till ett värde understigande 1 000 kronor, 153 stycken levererade för 1 000—6 000 kronors värde samt endast 61 stycken för mer än 6 000 kronors värde.

De gotländska fångsterna av fisk fördelade sig år 1955 på olika fiskslag enligt nedanstående tablå:

Fiskslag	Avkastningsvärde	
	Totalt	Procent
Strömning.....	725 000	41
Lax.....	440 000	25
Torsk.....	308 100	18
Flundra.....	121 600	7
Gädda.....	57 300	3
Ål.....	47 000	2,5

Siffrorna år 1955 är emellertid missvisande på grund av att laxfisket slog fel. I allmänhet torde laxen ha utgjort en värdemässigt sett större andel av totalfångsten. År 1954 kom laxen på första plats med cirka 39 procent av det totala fångstvärdet mot strömmingens 36 procent.

KAPITEL 6

Gotlands industri och hantverk

Som tidigare framhållits är Gotland relativt svagt utvecklat ur industriell synpunkt. Detta framgår bl. a. av att den förvärvsarbetande befolkningen endast till omkring en fjärdedel är sysselsatt inom industri och hantverk. Enligt 1950 års folkräkning uppvisar endast Jämtlands län en lägre procentuell siffra för industribefolkningen. De flesta län, liksom även riket såsom genomsnitt, redovisar betydligt högre procentsiffror. Detta förhållande belyses av följande tablå över industribefolkningens andel av den förvärvsarbetande befolkningen, baserad på 1950 års folkräkning.

Kronobergs län.....	37,5 %
Kalmar »	39,2 %
Gotlands »	25,5 %
Blekinge »	40,4 %
Riket »	40,8 %

Bortsett från byggnadsverksamheten, som sysselsätter en förhållandevis mycket stor andel av industribefolkningen, utgör metallindustri, jord- och stenindustri samt livsmedelsindustri de ur sysselsättningssynpunkt betydelsefullaste industrigrupperna på Gotland. Störst är metallindustrien, som år 1950 gav sysselsättning åt drygt 16 procent av industribefolkningen. I stort sett är den gotländska metallindustrien emellertid att betrakta som en serviceindustri. Nästan lika stor betydelse ur sysselsättningssynpunkt hade år 1950 jord- och stenindustrien. Livsmedelsindustrien sysselsatte ungefär 13,5 procent av industribefolkningen.

Den i det följande lämnade redogörelsen för Gotlands industriella liv grundar sig i huvudsak på resultaten av 1951 års företagsräkning. För de olika kommunerna redovisar utredningen dessutom vissa uppgifter om det mera dagsaktuella läget, som lämnats av Gotlands företagareförening eller framkommit vid utredningens egna undersökningar. Sysselsättningsläget belyses därjämte med siffror ur 1950 års folkräkning. Det bör understrykas, att någon jämförelse mellan folkräkningens och företagsräkningens resultat icke kan göras. De stora skillnaderna torde främst ha sin förklaring i att folkräkningen redovisar den industribefolkning, som är bosatt inom viss kommun, medan företagsräkningens tar sikte på de företag, som är lokaliserade till kommunen, och de personer, som arbetar vid företagen, oavsett deras bosättningsort.

1951 års företagsräkning redovisar sammanlagt 2 349 företag på Gotland, varav 576 industri- och hantverksföretag samt 372 företag avseende bygg-

nads- och anläggningsverksamhet. Det totala antalet sysselsatta uppgick till inom industri och hantverk 3 724 samt inom byggnads- och anläggningsverksamhet 1 889 personer.

Hur företagen fördelade sig på tätorter och landsbygd framgår av denna tablå:

	Industri och hantverk		Byggnadsverksamhet	
	Företag	Anställda	Företag	Anställda
Visby.....	159	1 291	84	977
Slite.....	27	596	11	119
Övriga tätorter.....	49	442	38	231
Landsbygden.....	341	1 395	239	562
Summa	576	3 724	372	1 889

Vid en jämförelse med motsvarande uppgifter från 1931 års företagsräkning framgår, att antalet företag inom industri och hantverk något ökat i Visby stad, från 148 till 159. Antalet företag inom byggnads- och anläggningsverksamhet har ökat i större omfattning, från 51 till 84. Förändringarna beträffande antalet anställda mellan de båda företagsräkningarna framgår av denna tablå.

	Antal anställda	
	Industri och hantverk	Byggnadsverksamhet
1931.....	607	509
1951.....	<u>1 291</u>	<u>977</u>
Ökning	684 = 112 %	468 = 92 %

Inom länet i övrigt synes utvecklingen i viss mån ha varit en annan. Antalet företag har minskat inom industri och hantverk från 764 till 417 men ökat inom byggnads- och anläggningsverksamhet från 210 till 288. Hur utvecklingen gått beträffande sysselsättningen belyses av denna tablå.

	Antal anställda	
	Industri och hantverk	Byggnadsverksamhet
1931.....	2 262	467
1951.....	<u>2 433</u>	<u>912</u>
Ökning	171 = 8 %	445 = 94 %

Även om ojämnheter i det statistiska materialet gör varje jämförelse av detta slag osäker, synes siffrorna ge belägg för att utvecklingen gått mot större antal anställda per arbetsplats. Medan antalet industri- och hantverksföretag ökat endast obetydligt i Visby, har antalet anställda mer än fördubblats. För länet i övrigt kan man trots en väsentlig nedgång i antalet arbetsställen konstatera en mindre ökning av sysselsättningen. Per arbetsställe räknat har antalet anställda för hela länet ökat från något mer än tre

år 1931 till drygt sex år 1951. Denna utveckling torde i stort sett ansluta sig till den som varit utmärkande för hela riket.

De uppgifter, som för industrien lämnas genom kommerskollegiums statistik, torde icke vara jämförbara med företagsräkningarnas resultat. För år 1953 redovisas för Gotlands län tillhopa 91 arbetsställen, varav 51 på landsbygden och 40 i Visby stad. Antalet industriarbetare har uppgivits till 1 999 motsvarande 34 på 1 000 invånare. Detta är den näst lägsta siffran i landet.

Utredningen går i det följande genom industriens fördelning kommunvis. I tabellbilaga 11 har en sammanställning gjorts för hela länet.

Fårösunds kommun

Enligt 1950 års folkräkning är kommunen något starkare industrialiserad än Gotlands län i genomsnitt. Industribefolkningens andel uppgick sålunda till 33,9 procent mot länsmedeltalet 25,5 procent.

Kommunens industriella liv domineras mycket starkt av jord- och stenindustrien, som enligt folkräkningen beredde sysselsättning åt 52,9 procent av den förvärvsarbetande industribefolkningen. Bortsett från byggnads- och anläggningsverksamhet, som gav arbete åt närmare 21 procent, är övrig industri av mindre betydelse ur sysselsättningssynpunkt. Metallindustrien gav arbete åt 9,6 procent samt textil- och beklädnadsindustrien åt 7,2 procent av industribefolkningen år 1950.

Fårösunds kommun har bildats genom sammanslagning av fyra socknar. Enligt 1950 års folkräkning hade Fårö socken endast mellan 10 och 20 procent av den förvärvsarbetande befolkningen sysselsatta inom industri och hantverk. Motsvarande siffror var för Bunge socken 30—40 procent samt för var och en av Rute och Fleringe socknar 50—60 procent.

1951 års företagsräkning redovisar i Fårösunds kommun följande antal arbetsställen och anställda inom industri och hantverk.

Industrigren	Fårö		Bunge		Rute		Fleringe		Fårösund	
	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2
Metallindustri.....	4	56	1	1	1	1	—	—	6	58
Jord- och stenindustri	—	—	2	143	1	52	1	25	4	220
Träindustri	2	2	1	6	—	—	—	—	3	8
Livsmedelsindustri	—	—	5	29	—	—	—	—	5	29
Dryckesvaru- och tobaksind...	—	—	1	5	—	—	—	—	1	5
Textil- och sömnadsindustri ..	1	1	1	35	—	—	—	—	2	36
Läder-, hår- och gummivaru- industri	1	1	3	12	—	—	—	—	4	13
Byggnads- och anläggnings- verksamhet.....	6	7	6	50	5	7	—	—	17	64
Summa	14	67	20	281	7	60	1	25	42	433

Anm. I denna liksom följande kommuntabeller redovisas i kolumn 1 antalet arbetsställen och i kolumn 2 antalet anställda.

Inom metallindustrin finns endast två större företag, båda belägna i Fårösund. Det ena är en bilverkstad med 10 anställda enligt 1951 års företagsräkning. Numera torde antalet anställda dock vara något lägre. Det andra är de marina verkstäderna i Fårösund. Antalet egentliga industriarbetare vid dessa, vars väsentligaste uppgift är att tillgodose de militära myndigheternas på Gotland behov men som även arbetar för civila beställare, torde i dag röra sig omkring 40 man. I företagsräkningens redovisning synes båda dessa företag ha förlagts till Fårö i stället för Bunge socken.

Den dominerande industrigrenen inom kommunen är jord- och stenindustri. Enligt 1951 års företagsräkning fanns fyra arbetsplatser med 220 anställda. Dessa kalkstensbrott är fortfarande i arbete, men antalet anställda har av olika skäl, främst mekanisering och försämrade avsättningsmöjligheter, minskat. Omkring 120 man var i september 1957 sysselsatta vid brotten i Fårösunds kommun enligt följande uppställning:

Arbetsplats	Socken	Anställda
Bungenäs kalkstensbrott.....	Bunge	47
Strå kalkstensbrott.....	Bunge	19
Furillens kalkverk.....	Rute	33
Ahrs bruk.....	Fleringe	21
	Summa	120

Inom träindustri finns endast ett större företag, en snickerifabrik belägen i Fårösund. Företagen inom livsmedelsindustrin är bagerier och slakterier samt ett mindre bryggeri. Slutligen bör omnämnas det i Fårösund belägna företaget Aktiebolaget Lammpäls. Bolagets huvudsakliga tillverkning är dampälsar och för fabrikationen sysselsättes drygt 10 personer.

Lärbro kommun

Även i Lärbro kommun är en relativt sett större andel av den förvärvsarbetande befolkningen sysselsatt inom industri och hantverk än genomsnittligen i Gotlands län. Procentsiffrorna enligt 1950 års folkräkning var 39,1 procent för kommunen mot 25,5 procent för länet.

Liksom i Fårösunds kommun domineras det industriella livet mycket starkt av jord- och stenindustrin, som år 1950 beredde sysselsättning åt drygt 61 procent av den förvärvsarbetande industribefolkningen. Bortsett från byggnadsverksamheten, som enligt folkräkningen gav arbete åt cirka 16 procent av industribefolkningen, är metallindustrin den näst betydelsefullaste industrigrenen. År 1950 sysselsatte den omkring nio procent av industribefolkningen.

Lärbro kommun har bildats genom sammanslagning av fyra socknar. Enligt 1950 års folkräkning var endast 10—20 procent av den förvärvsarbetande befolkningen sysselsatta inom industri och hantverk i Halls

socken. Motsvarande procentsiffror i övriga socknar var, för Hangvar 20—30, för Lärbro 40—50 och för Hellvi 50—60.

1951 års företagsräkning redovisar i Lärbro kommun följande antal arbetsställen och anställda inom industri och hantverk.

Industrigren	Hall		Hangvar		Lärbro		Hellvi		Lärbro kommun	
	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2
Metallindustri.....	1	1	—	—	1	2	1	1	3	4
Jord- och stenindustri.....	—	—	1	3	5	162	2	113	8	278
Träindustri.....	—	—	—	—	2	3	—	—	2	3
Livsmedelsindustri.....	—	—	1	8	4	10	—	—	5	18
Textil- och sömnadsindustri...	—	—	—	—	3	9	—	—	3	9
Läder-, hår o. gummivaruind..	—	—	—	—	1	1	—	—	1	1
Byggnads- och anläggnings- verksamhet.....	—	—	4	6	6	8	1	1	11	15
Summa	1	1	6	17	22	195	4	115	33	328

Industriföretagen i Lärbro kommun är, bortsett från jord- och stenindustrien, i huvudsak servicebetonade.

Inom jord- och stenindustrien redovisas i 1951 års företagsräkning åtta arbetsställen med tillhoppa 278 anställda. Enligt senare uppgifter har såväl arbetsställen som de anställdas antal minskat. Skälen härtill torde vara desamma som inom Fårösunds kommun, mekanisering av driften och svårigheter beträffande avsättningen. I september år 1957 var omkring 120 anställda vid stenbrott inom kommunen i enlighet med denna uppställning.

Arbetsställe	Anställda
Storungs kalkstensbrott.....	49
Smöjens kalkstensbrott.....	64
Klinthagens kalkstensbrott.....	6
Summa	119

Slite köping

Av naturliga skäl är industribefolkningen betydligt större i Slite köping än genomsnittligen i Gotlands län. Enligt 1950 års folkräkning var 53,9 procent av den förvärvsarbeteande befolkningen sysselsatta inom industri och hantverk.

Även i Slite köping dominerar jord- och stenindustrien mycket starkt, 49,7 procent av den förvärvsarbeteande industribefolkningen var år 1950 sysselsatta inom denna industrigren. Därefter i betydelse ur sysselsättnings-synpunkt är metallindustrien, som enligt folkräkningen gav arbete åt närmare 16 procent av industribefolkningen. Bortsett från byggnadsverksamheten och det i Slite belägna kraftverket synes övrig industri vara mindre betydelsefull ur sysselsättningsynpunkt.

1951 års företagsräkning redovisar följande antal arbetsställen och anställda inom Slite köping:

Industrigren	Arbetsställen	Anställda
Metallindustri.....	8	77
Jord- och stenindustri.....	6	375
Träindustri.....	4	11
Livsmedelsindustri.....	3	17
Dryckesvaru- och tobaksindustri.....	1	4
Textil- och sömnadsindustri.....	2	8
Läder-, hår- och gummivaruindustri.....	1	1
El-, gas- och vattenverk m. m.....	2	103
Byggnads- och anläggningsverksamhet....	10	118
Summa	37	714

Det dominerande industriföretaget i Slite köping är cementfabriken. Totalt redovisas i företagsräkningen cirka 420 anställda vid företaget. Enligt vad utredningen inhämtat uppgick antalet anställda vid fabriken år 1957 till omkring 330 personer.

Vid sidan av cementfabriken torde Gotlands kraftverk vara det ur sysselsättningssynpunkt betydelsefullaste företaget. Antalet anställda torde dock vara mindre än vad som anges i företagsräkningen. Enligt till utredningens förfogande ställda uppgifter uppgår antalet anställda till 26.

Övriga industriföretag är i stor utsträckning servicebetonade. Det kan nämnas, att några smärre företag inom jord- och stenindustrien i Slite tillverkar betonghålstén, gravvårdar m. m. Antalet anställda vid varje företag är omkring fyra personer. Några smärre snickerifabriker — tillverkning av fisklådor, byggnadssnickerier m. m. — kan också nämnas.

Tingstade kommun

Kommunen tillhör de svagast industrialiserade på Gotland. Enligt 1950 års folkräkning var av den förvärvsarbetande befolkningen endast cirka 14 procent sysselsatta inom industri och hantverk, en procentsiffra som väsentligt understiger länets medeltal.

Bortsett från byggnadsverksamheten, som år 1950 gav arbete åt mer än hälften av den förvärvsarbetande industribefolkningen, synes livsmedels- och metallindustrien vara de ur sysselsättningssynpunkt mest betydelsefulla industrigrenarna. Den förstnämnda gav år 1950 sysselsättning åt 15 procent och den sistnämnda åt närmare 13 procent av industribefolkningen.

Tingstade kommun har bildats genom sammanslagning av 10 socknar. En av dem, Hejnum, hade enligt 1950 års folkräkning en industribefolkning, som understeg 10 procent av den förvärvsarbetande befolkningen. I flertalet socknar uppgick industribefolkningens andel till mellan 10 och 20 procent. I en, nämligen Bro, omfattade industribefolkningen mellan 20 och 30 procent. Det synes knappast finnas anledning redovisa industriföretagen sockenvis. Med hänsyn till den något högre sysselsättningen inom industri

och hantverk i Bro socken har utredningen emellertid i följande kommun-sammanställning gjort en särredovisning för denna socken.

1951 års företagsräkning upptager i Tingstäde kommun följande antal arbetsställen och anställda inom industri och hantverk.

Industrigren	Bro		Övriga socknar		Tingstäde	
	1	2	1	2	1	2
Metallindustri.....	1	1	8	12	9	13
Jord- och stenindustri.....	—	—	2	3	2	3
Träindustri.....	1	2	3	12	4	14
Livsmedelsindustri.....	1	35	4	14	5	49
Textil- och sömnadsindustri.....	1	1	5	5	6	6
Läder-, hår- och gummivaruindustri	—	—	2	2	2	2
Byggnads- och anläggningsverk- samhet.....	1	1	22	37	23	38
Summa	5	40	46	85	51	125

Som framgår av tablån är det ur sysselsättningssynpunkt mest betydelsefulla företaget — en konservfabrik — beläget i Bro socken. Vid fabriken torde enligt uppgifter som ställts till utredningens förfogande under säsongerna sysselsättas inemot 70 personer. Liksom vid flertalet fabriker av detta slag är arbetet starkt säsongbetonat. Inom livsmedelsindustrien finns också två mejerier.

Industrien i övrigt inom kommunen är i huvudsak servicebetonad. Ett par mindre snickerifabriker kan nämnas.

Dalhems kommun

Även denna kommun tillhör de mera svagt industrialiserade. 1950 års folkräkning redovisar cirka 16 procent av den förvärvsarbetande befolkningen inom industri och hantverk.

Bortsett från byggnadsverksamheten, som år 1950 gav arbete åt närmare hälften av industribefolkningen, torde metallindustri, träindustri och livsmedelsindustri vara de ur sysselsättningssynpunkt betydelsefullaste industrigrenarna. Enligt 1950 års folkräkning sysselsattes 15,5, 11,5 respektive 12,5 procent av den förvärvsarbetande industribefolkningen inom nämnda industrigrenar.

Dalhems kommun har bildats genom sammanslagning av åtta socknar. Två av dessa, Vallstena och Norrlanda, anges i 1950 års folkräkning ha en industribefolkning, som är mindre än 10 procent av den förvärvsarbetande befolkningen. Flertalet redovisar mellan 10 och 20 procent av den förvärvsarbetande befolkningen sysselsatta inom industri och hantverk. För två, Ekeby och Dalhem, var motsvarande siffror mellan 20 och 30 procent. Det synes knappast finnas anledning redovisa industriföretagen sockenvis. Ut-

redningen har emellertid i följande kommunsammanställning särskilt angivit industriföretag och anställda i sistnämnda två socknar.

1951 års företagsräkning redovisar i Dalhems kommun följande antal arbetsställen och anställda inom industri och hantverk.

Industrigren	Ekeby		Dalhem		Övriga socknar		Dalhems kommun	
	1	2	1	2	1	2	1	2
Metallindustri.....	—	—	1	3	4	4	5	7
Jord- och stenindustri.....	—	—	—	—	1	2	1	2
Träindustri.....	—	—	3	32	2	3	5	35
Livsmedelsindustri.....	—	—	1	7	3	5	4	12
Textil- och sömnadsindustri.....	2	2	—	—	—	—	2	2
Läder-, hår- och gummivaruind...	1	1	—	—	1	1	2	2
Kemisk-teknisk industri.....	—	—	—	—	1	3	1	3
Byggnads- och anlägg.verks...	4	6	1	2	19	52	24	60
Summa	7	9	6	44	31	70	44	123

Det ur sysselsättningssynpunkt mest betydelsefulla företaget enligt ovanstående tablå är en i Dalhems socken belägen snickerifabrik. Denna startades på sin tid under medverkan från företagareföreningen på Gotland. Sedermera har föreningen nödgats övertaga företaget och driva det i egen regi. Enligt uppgifter som ställts till utredningens förfogande arbetade år 1956 vid fabriken ett femtontal anställda. Vid sidan av detta företag finns i Dalhems kommun ytterligare ett antal snickerifabriker, vilka emellertid är förhållandevis små och i allmänhet endast ger arbete åt företagaren själv och en eller annan anställd.

Övrig industri i kommunen är i huvudsak servicebetonad. Livsmedelsindustrien representeras av ett par mindre mejerier.

Romaklosters kommun

I Romaklosters kommun sysselsattes år 1950 21,8 procent av den förvärvsarbetande befolkningen inom industri och hantverk. Liksom i så många andra gotländska kommuner är det byggnadsverksamheten, som har den största betydelsen ur sysselsättningssynpunkt. Enligt 1950 års folkräkning sysselsattes i denna verksamhet över 35 procent av den förvärvsarbetande industribefolkningen. För övrigt dominerar livsmedelsindustrien mycket starkt. År 1950 gav nämnda industrigren arbete åt närmare 31 procent av industribefolkningen. Därnäst kom metallindustrien med 11,9 procent. Övrig industri spelar mindre roll ur sysselsättningssynpunkt.

Romaklosters kommun har bildats genom sammanslagning av icke mindre än 18 socknar. Enligt 1950 års folkräkning uppgick industribefolkningens andel av den förvärvsarbetande befolkningen till mellan 30 och 40 procent i två av dessa, Roma och Björke. Övriga socknar hade en industribefolkning,

understigande 30 procent, i vissa fall mindre än 10 procent. I följande kommunsammanställning har utredningen särredovisat Roma och Björke socknar.

1951 års företagsräkning redovisar i Romaklosters kommun följande antal arbetsställen och anställda inom industri och hantverk.

Industrigren	Roma		Björke		Övriga socknar		Romakloster	
	1	2	1	2	1	2	1	2
Metallindustri.....	2	5	1	2	15	29	18	36
Jord- och stenindustri.....	—	—	—	—	2	26	2	26
Träindustri.....	1	3	—	—	9	23	10	26
Livsmedelsindustri.....	3	11	1	102	9	37	13	150
Textil- och sömnadsindustri.....	2	4	1	1	8	11	11	16
Läder-, hår- och gummivaruind. .	2	2	—	—	3	3	5	5
Byggnads- och anläggningsverk- samhet.....	7	26	4	19	31	50	42	95
Summa	17	51	7	124	77	179	101	354

Det mest betydelsefulla industriföretaget inom kommunen är det i Björke socken belägna sockerbruket, som sysselsätter ungefär 100 årsanställda. Under kampanjerna fördubblas antalet arbetare vid bruket. Livsmedelsindustrien i övrigt är i huvudsak servicebetonad. Tre mejerier finns inom kommunen, av vilka det största sysselsätter cirka 15 personer.

Metallindustrien inom kommunen är servicebetonad och representeras främst av ett antal bilverkstäder. Inom träindustrien finns några mindre snickerifabriker; ingen av dem sysselsätter så mycket som tio personer.

Övrig industri är i huvudsak servicebetonad.

Stenkumla kommun

Kommunen tillhör de svagast industriellt utvecklade. Enligt 1950 års folkräkning gav industri och hantverk arbete åt 18,4 procent av den förvärvsarbetande befolkningen.

Byggnadsverksamheten gav år 1950 sysselsättning åt drygt 46 procent av den förvärvsarbetande industribefolkningen. Därnäst i betydelse ur sysselsättningssynpunkt kom metallindustrien, textil- och beklädnadsindustrien samt livsmedelsindustrien med 16,3, 15,9 respektive 11 procent.

Stenkumla kommun har bildats genom sammanslagning av åtta socknar. I ett par av dessa uppgick industribefolkningens andel av de förvärvsarbetande till mindre än 10 procent år 1950. Endast i två socknar, Västerhejde och Träkumla, översteg procentsiffran 20. Någon anledning att redovisa företagen sockenvis finns enligt utredningens mening inte.

1951 års företagsräkning redovisar följande antal arbetsställen och anställda inom industri och hantverk.

	Stenkumla	
Industrigren	1	2
Metallindustri.....	5	10
Träindustri.....	3	5
Livsmedelsindustri.....	4	15
Textil- och sömnadsindustri.....	1	1
Läder-, hår och gummivaruindustri.....	2	2
Byggnads- och anläggningsverksamhet.....	27	49
Summa	42	82

Den industriella verksamheten kan så gott som helt rubriceras som hantverks- eller servicebetnad.

Klintehamns kommun

Enligt 1950 års folkräkning gav industri och hantverk arbete åt 22,6 procent av den förvärvsarbetande befolkningen.

Liksom i många andra gotländska kommuner ger byggnadsverksamheten arbete åt den största delen av den förvärvsarbetande industribefolkningen. Procentsiffran var enligt 1950 års folkräkning 43,8. I övrigt domineras kommunens industriella liv mycket kraftigt av livsmedelsindustrien, som år 1950 gav sysselsättning åt närmare en fjärdedel av industribefolkningen. Därefter kommer metallindustrien med 12,4 procent av industribefolkningen enligt 1950 års folkräkning.

Klintehamns kommun har bildats genom sammanslagning av nio socknar. Sysselsättningen inom industri och hantverk är i betydande utsträckning koncentrerad till en av dessa, Klinte. Enligt 1950 års folkräkning utgjorde industribefolkningen i denna socken mellan 40 och 50 procent av de förvärvsarbetande. För övriga socknar uppgår industribefolkningens andel i allmänhet icke till mer än mellan 10 och 20 procent.

1951 års företagsräkning redovisar i Klintehamns kommun följande antal arbetsställen och anställda inom industri och hantverk.

Industrigren	Klinte		Övriga socknar		Klintehamn	
	1	2	1	2	1	2
Metallindustri.....	3	8	9	12	12	20
Jord- och stenindustri.....	2	7	—	—	2	7
Träindustri.....	2	10	2	4	4	14
Livsmedelsindustri.....	6	188	5	10	11	198
Dryckesvaru- och tobaksindustri..	1	8	—	—	1	8
Textil- och sömnadsindustri.....	4	10	7	7	11	17
Läder-, hår- och gummivaruind...	3	3	6	6	9	9
Byggnads- och anläggningsverk- samhet.....	14	53	24	67	38	120
Summa	35	287	53	106	88	393

Det mest betydelsefulla industriföretaget är den i Klinte socken belägna Klinteby konserverfabrik. Fabriken sysselsätter under högsäsongen närmare

200 personer. Arbetet är — liksom vid andra fabriker av likartat slag — starkt säsongbetonat. Övrig livsmedelsindustri är av servicekaraktär. I Klinte socken finns ett bageri och ett mejeri, som vardera ger arbete åt mer än tio anställda.

Metallindustrien är servicebetonad och domineras främst av bilverkstäder.

Inom jord- och stenindustrien finns ett par mindre företag för tillverkning av cementrör och liknande produkter. Även snickerifabrikerna i kommunen är förhållandevis små.

Övrig industri torde i sin helhet kunna rubriceras som hantverks- eller servicebetonad.

Ljugarns kommun

Ljugarns kommun tillhör de mera svagt industrialiserade kommunerna i Gotlands län. Enligt 1950 års folkräkning var endast 18,7 procent av den förvärvsarbetande befolkningen sysselsatta inom industri och hantverk.

Byggnadsverksamheten gav år 1950 sysselsättning åt ungefär hälften av den förvärvsarbetande industribefolkningen. Den ur sysselsättnings synpunkt mest betydelsefulla industrigrenen är metallindustrien, som år 1950 gav arbete åt 13 procent av industribefolkningen. Träindustri, livsmedelsindustri samt textil- och beklädnadsindustri har sysselsättningsmässigt ungefär samma omfattning. Var och en av dessa industrigrenar gav år 1950 arbete åt 7—10 procent av industribefolkningen.

Ljugarns kommun har bildats genom sammanslagning av sex socknar. I tre av dessa var år 1950 mellan 10 och 20 procent av den förvärvsarbetande befolkningen sysselsatta inom industri och hantverk. I de övriga uppgick procentsiffran till mellan 20 och 30. Något skäl att redovisa industriföretagen sockenvis synes icke finnas.

Enligt 1951 års företagsräkning redovisas i Ljugarns kommun följande antal arbetsställen och anställda inom industri och hantverk.

	Ljugarn	
Industrigren	1	2
Metallindustri	10	17
Jord- och stenindustri	1	2
Träindustri	5	15
Livsmedelsindustri	5	19
Textil- och sömnadsindustri	5	13
Läder-, hår- och gummivaruindustri	3	3
Byggnads- och anläggningsverksamhet	22	52
Summa	51	121

Industriföretagen är till övervägande delen hantverks- eller servicebetonade. Inom träindustrien kan nämnas en snickerifabrik för tillverkning av

byggnadssnickerier, sysselsättande ett tiotal anställda. Livsmedelsindustrien representeras av bagerier, mejerier och slakterier. Det största företaget inom industrigrenen textil- och sömnadsindustri är en tvättinrättning.

Stånga kommun

Stånga kommun tillhör de ur industriell synpunkt svagast utvecklade av kommunerna på Gotland. Enligt 1950 års folkräkning var endast 15,9 procent av den förvärvsarbetande befolkningen sysselsatta inom industri och hantverk.

Liksom inom så många andra Gotlands-kommuner är det byggnadsverksamheten, som ger sysselsättning åt den största delen av den förvärvsarbetande industribefolkningen. År 1950 uppgick de inom byggnadsverksamhet sysselsatta till närmare 46 procent av de inom industri och hantverk förvärvsarbetande. Därefter i betydelse ur sysselsättningssynpunkt kommer livsmedelsindustrien, som år 1950 gav arbete åt 15,6 procent av industribefolkningen. För metallindustrien var motsvarande procentsiffra 12,6 samt för jord- och stenindustrien 11,1.

Stånga kommun har bildats genom sammanslagning av tre socknar. Industribefolkningen i en av dem, När, uppgick år 1950 icke till 10 procent av den förvärvsarbetande befolkningen. I Burs socken var industribefolkningens andel mellan 10 och 20 procent samt i Stånga socken mellan 20 och 30 procent. I nedanstående kommunsammansättning särredovisas sistnämnda socken.

1951 års företagsräkning redovisar i Stånga kommun följande antal arbetsställen och anställda inom industri och hantverk.

Industrigren	Stånga socken		Övriga socknar		Stånga kommun	
	1	2	1	2	1	2
Metallindustri.....	4	5	3	6	7	11
Jord- och stenindustri.....	1	12	—	—	1	12
Träindustri.....	2	5	—	—	2	5
Livsmedelsindustri.....	4	13	2	6	6	19
Textil- och sömnadsindustri.....	1	1	1	1	2	2
Läder-, hår- och gummivaruind....	2	2	2	2	4	4
Byggnads- och anläggningsverksamhet.....	4	6	8	18	12	24
Summa	18	44	16	33	34	77

Metallindustrien är helt servicebetonad och representeras främst av bilverkstäder. Inom jord- och stenindustri finns en taktegelfabrik, vilken enligt uppgifter som ställts till utredningens förfogande år 1956 gav sysselsättning åt 17 anställda. Livsmedelsindustrien representeras av ett par mejerier.

Hemse kommun

Industri och hantverk inom Hemse kommun sysselsatte år 1950 21,4 procent av den förvärvsarbetande befolkningen.

Byggnadsverksamheten gav år 1950 sysselsättning åt ej mindre än 54,1 procent av den förvärvsarbetande industribefolkningen. Av de egentliga industrigrenarna synes metallindustrin spela den ur sysselsättnings synpunkt största rollen. År 1950 var 15,4 procent av industribefolkningen sysselsatta inom denna industrigren. Därnäst i betydelse kom livsmedelsindustrin med 10,5 procent.

Hemse kommun har bildats genom sammanslagning av åtta socknar. I en av dessa, Gerum, utgjorde industribefolkningen år 1950 mindre än 10 procent av den förvärvsarbetande befolkningen. I övriga socknar uppgick industribefolkningens andel i allmänhet till mellan 10 och 20 procent. I Hemse kommun ingår även Hemse municipalsamhälle, som främst torde ha betydelse som handelscentrum men som av naturliga skäl också dragit till sig en del industriföretag av servicebetonad karaktär. I följande kommunsammansättning lämnas en särredovisning för Hemse municipalsamhälle.

1951 års företagsräkning redovisar i Hemse kommun följande antal arbetsställen och anställda inom industri och hantverk.

Industrigren	Hemse m:e		Övriga socknar		Hemse kommun	
	1	2	1	2	1	2
Metallindustri.....	2	5	8	12	10	17
Jord- och stenindustri.....	1	7	—	—	1	7
Träindustri.....	5	12	5	14	10	26
Grafisk industri.....	1	2	—	—	1	2
Livsmedelsindustri.....	4	21	5	16	9	37
Textil- och sömnadsindustri.....	5	5	4	4	9	9
Läder-, hår- och gummivaruind....	4	4	3	3	7	7
Byggnads- och anläggningsverksamhet.....	16	127	17	65	33	192
Summa	38	183	42	114	80	297

Metallindustrin är servicebetonad samt representeras av bilverkstäder och liknande företag. Inom jord- och stenindustrin finns i Hemse municipalsamhälle ett för hemmamarknaden arbetande företag med tillverkning av cementrör o. dyl. Ett flertal snickerifabriker finns i kommunen, av vilka den största — i Hemse municipalsamhälle — sysselsätter åtta anställda. Livsmedelsindustrin representeras av ett antal bagerier och mejerier.

Havdhems kommun

Havdhems kommun är förhållandevis obetydligt industrialiserad. Industribefolkningens andel av den förvärvsarbetande befolkningen uppgick år 1950 till 19,1 procent.

Enligt 1950 års folkräkning gav byggnadsverksamheten sysselsättning åt 42,4 procent av den förvärvsarbetande industribefolkningen. Av de egentliga industrigrenarna är jord- och stenindustrien den sysselsättningsmässigt sett mest betydelsefulla. 19,8 procent av industribefolkningen hade år 1950 sitt arbete inom denna industrigren. Därnäst i betydelse kom metallindustrien med 12,9 procent.

Havdhems kommun har bildats genom sammanslagning av sex socknar. I tre av dessa utgjorde industribefolkningen år 1950 mellan 10 och 20 procent av den förvärvsarbetande befolkningen och i de återstående mellan 20 och 30 procent.

1951 års företagsräkning redovisar i Havdhems kommun följande antal arbetsställen och anställda inom industri och hantverk.

	Havdhems kommun	
	1	2
Industrigren		
Metallindustri	8	16
Jord- och stenindustri	7	36
Träindustri	5	7
Livsmedelsindustri	5	21
Textil- och sömnadsindustri	8	16
Läder-, hår- och gummivaruindustri	1	1
Byggnads- och anläggningsverksamhet	22	60
Summa	56	157

Metallindustrien är helt servicebetonad och representeras av ett antal bilverkstäder. Inom jord- och stenindustrien är det sysselsättningsmässigt sett mest betydelsefulla företaget ett i Havdhems samhälle beläget tegelbruk med ett 25-tal anställda år 1956. Några stembrott redovisas i företagsräkningen, men dessa är förhållandevis små. Träindustrien representeras av några mindre snickerifabriker. Inom livsmedelsindustrien förekommer några bagerier och mejerier. Ett par tvättinrättningar kan också nämnas.

Hoburgs kommun

Inom Hoburgs kommun sysselsattes år 1950 20,4 procent av den förvärvsarbetande befolkningen inom industri och hantverk. Bortsett från byggnadsverksamheten, som enligt 1950 års folkräkning gav arbete åt 43,9 procent av den förvärvsarbetande industribefolkningen, dominerar jord- och stenindustrien inom kommunen. 22,6 procent av industribefolkningen var år 1950 sysselsatta inom denna industrigren. Härnäst i betydelse kom livsmedelsindustrien med 11,6 procent.

Hoburgs kommun har bildats genom sammanslagning av fem socknar. I två av dessa, Fide och Öja, uppgick industribefolkningens andel av de förvärvsarbetande år 1950 till mellan 20 och 30 procent. Övriga socknar redovisade en industribefolkning mindre än 20 procent. I den sydligaste, Sundre, uppgick andelen inte ens till 10 procent.

1951 års företagsräkning redovisar inom Hoburgs kommun följande antal arbetsställen och anställda inom industri och hantverk.

Industrigren	Hoburgs kommun	
	1	2
Metallindustri.....	7	9
Jord- och stenindustri.....	12	51
Träindustri.....	3	25
Livsmedelsindustri.....	6	18
Textil- och sömnadsindustri.....	2	2
Läder-, hår- och gummivaruindustri.....	2	2
Byggnads- och anläggningsverksamhet.....	5	19
Summa	37	126

Metallindustrin är helt servicebetonad samt representeras av bilverkstäder och liknande företag.

Jord- och stenindustrin representeras främst av några kalkstensbrott. Antalet arbetsställen torde emellertid ha minskat sedan 1951 års företagsräkning. Enligt uppgifter, som ställts till utredningens förfogande, skulle år 1956 sex arbetsställen av denna art finnas inom kommunen. Det största av dessa, Gotlands slipstensbolag i Burgsvik, sysselsätter ett 25-tal anställda. Tillverkningen vid företaget är numera i viss utsträckning inriktad på byggnadssten av kalksten och marmor. Det närmast största företaget — med i huvudsak samma tillverkning — sysselsätter närmare tio anställda. Övriga företag är sysselsättningsmässigt sett av mindre omfattning. I kommunen finns också några mindre cementvarufabriker.

Det största företaget inom träindustrin är ett sågverk med ett 15-tal anställda. Några mindre snickerifabriker finns också. Livsmedelsindustrin representeras av bagerier och mejerier.

Visby stad

Vid jämförelse med flertalet andra svenska städer är Visby stad relativt svagt industriellt utvecklad. Omkring 29 procent av den förvärvsarbetande befolkningen var år 1950 sysselsatta inom industri och hantverk.

Av den förvärvsarbetande industribefolkningen arbetade år 1950 ungefär 20 procent inom byggnads- och anläggningsverksamhet. Av de egentliga industrigrenarna har metallindustri, livsmedelsindustri samt textil- och sömnadsindustri den största betydelsen ur sysselsättningssynpunkt. År 1950 arbetade i runda tal 24, 16 respektive 11 procent av industribefolkningen inom nämnda industrigrenar.

1951 års företagsräkning redovisar i Visby stad enligt omstående tabell följande antal arbetsställen och anställda inom industri och hantverk.

Metallindustrin är i allt väsentligt servicebetonad samt representeras framför allt av bilverkstäder och smidesverkstäder.

Företagen inom jord- och stenindustri är i allmänhet förhållandevis

Industrigren	Visby stad	
	1	2
Metallindustri	39	350
Jord- och stenindustri	13	59
Träindustri	15	73
Grafisk industri	13	126
Livsmedelsindustri	24	314
Dryckesvaru- och tobaksindustri	2	42
Textil- och sömnadsindustri	37	226
Läder-, hår- och gummivaruindustri	19	39
Kemisk och kemisk-teknisk industri	1	1
El-, gas- och vattenverk m. m.	3	70
Byggnads- och anläggningsverksamhet	86	983
Summa	252	2 283

små. Mestadels rör det sig om företag för tillverkning av cementrör och dylikt. Även några mindre stenhuggerier kan nämnas.

Inom träindustrien finns ett par sågverk, det ena tillhörigt Södermanlands skogsägareförening och det andra i enskild ägo. Båda företagen sysselsätter tillhopa ett tjugotal anställda. Ett antal snickerifabriker — tillverkning av möbler eller byggnadssnickerier är det vanligast förekommande — finnes. De största företagen i branschen sysselsätter ett tiotal anställda vardera.

Inom den grafiska industrien är det framför allt tidningsföretagen, som har betydelse ur sysselsättningssynpunkt. Gotland har tre dagliga tidningar, vilka samtliga — i förening med civiltryckeri — finns i Visby.

Livsmedelsindustrien representeras av bagerier, mejerier och slakterier. Av naturliga skäl är de största gotländska företagen av denna art förlagda till Visby. Ett par bryggerier kan också nämnas.

Av textil- och sömnadsindustri förekommer — vid sidan av servicebetonade tvättinrättningar o. dyl. — två större företag. Det ena är ett ullspinneri, som tidigare drivits av slakteriföreningen. Sedan det visat sig allt svårare att driva företaget, har detsamma på sistone övertagits av enskilda intressenter. En viss omläggning av tillverkningen har därvid ägt rum. Det andra är hampberedningsverket, som ger sysselsättning åt ett 90-tal anställda. Detta företag har även betydelse för jordbruket.

Läder-, hår- och gummivaruindustrien är servicebetonad.

Genomgången av de gotländska kommunernas industriföretag torde ha givit vid handen, att det industriella livet på Gotland måste anses vara svagt utvecklat. Utredningen kommer i ett senare kapitel att uppehålla sig vid olika möjligheter att stödja en utveckling av landskapets industri och därvid lämna något fylligare uppgifter om vissa företag och deras syn på framtiden och utbyggnadsmöjligheterna.

Sammanfattningsvis vill utredningen anföra följande om Gotlands industri och hantverk.

Den gotländska metallindustrin är i allt väsentligt servicebetonad. Motorismen — bilismens utveckling och jordbrukets mekanisering — har gett underlag för serviceverkstäder av olika slag. Spridda över hela landskapet — med de största lokaliserade till Visby och andra mera betydande tätorter — utgör dessa huvuddelen av den gotländska metallindustrin.

Inom jord- och stenindustrin finns en del av Gotlands storindustriföretag. Med hänsyn till råvaran — kalksten — är dessa i huvudsak lokaliserade till de nordligaste och sydligaste kommunerna i länet. Det största företaget är Slite cementfabrik. Även de ur sysselsättningsynpunkt mest betydelsefulla kalkstensbrotten är belägna på norra delen av Gotland, främst i Fårösunds och Lärbro kommuner. Företagen på södra delen av ön är i allmänhet mindre och har ofta en annan inriktning. Tillverkning av byggnadssten av kalksten och marmor förekommer mest söderut, i Hoburgs kommun. Även tegelbruket är lokaliserat till denna del av landskapet.

Förutom ett antal sågverk, av vilka de största är belägna i Visby, förekommer inom träindustrin ett flertal snickerifabriker spridda över hela landskapet. I allmänhet är dessa förhållandevis små. Tillverkningen — möbler, byggnadssnickerier — torde i allmänhet vara inriktad på den gotländska marknaden. En del företag synes emellertid ha specialiserat sig på särskilda detaljer, vilket torde möjliggöra en viss försäljning på fastlandet.

Förutom inom jord- och stenindustri förekommer storföretag på Gotland inom livsmedelsindustrin. Bortsett från bagerier, mejerier och slakterier, av vilka de största av naturliga skäl lokaliserats till Visby, är det framför allt konservfabrikerna samt sockerbruket som är av betydelse.

Inom textil- och sömnadsindustri samt läder-, hår- och gummivaruindustri förekommer några företag, som ej har servicekaraktär. Hampberedningsverket och ullspinneriet i Visby samt pälstillverkningen i Fårösund kan härvid nämnas.

Övriga industrigrenar representeras icke av några större företag.

En del gotländska företag — huvudsakligen hantverksbetonade sådana — bedriver tillverkning för avsättning hos turisterna.

KAPITEL 7

Turistväsendet på Gotland

Av olika skäl har Gotland blivit ett av landets mest omtyckta turistmål. Landskapet har efter svenska förhållanden mycket goda klimatologiska förutsättningar med ett stort antal soltimmar och obetydlig nederbörd. Här till kommer de utmärkta badmöjligheter, som står till buds, den säregna och vackra natur, som bjudes, och de historiska minnena av olika slag. Gotland har sålunda de gynnsammaste betingelser för att tillfredsställa olika önskemål på rekreation och vila.

Tillgänglig statistik över antalet resenärer till Gotland sommartid ger vid handen, att en kraftig ökning skett i turisttillströmningen. Även om siffrorna är osäkra — antalet resande gotlänningar, affärsresor o. dyl. kan endast grovt beräknas — torde dock denna tablå ge ett ungefärligt besked om den utveckling, som ägt rum.

År	Antal turister
1947.....	54 000
1949.....	63 000
1951.....	65 000
1953.....	68 000
1954.....	71 000
1955.....	90 000
1956.....	82 000

Nedgången i turisttrafiken sommaren 1956 torde ha sin förklaring i det förhållandevis dåliga vädret. År 1957 synes en återhämtning ha skett och antalet turister torde nämnda år ha närmat sig 100 000.

Av naturliga skäl stannar flertalet turister på Gotland under någon tid. I en undersökning om landskapets turistväsende, som verkställdes av civil-ekonomen Hans Lundström år 1947, beräknades den genomsnittliga vistelse-tiden per turist till 6—7 dagar. Det är möjligt att denna uppskattning, med hänsyn till den nu större rörligheten i reselivet, är något för hög. Å andra sidan synes det troligt, att en turist, som lagt ned så förhållandevis dryga kostnader på resor, stannar en vecka. Det torde i vart fall vara sannolikt, att den genomsnittliga vistelsetiden per turist kan angivas till fem dagar utan risk för att uppskattningen gjorts för högt.

Det är uppenbart, att med en så kraftig turistström särskilda åtgärder måst vidtagas för att klara servicefrågan, bl. a. inkvarteringsproblemet. För ändamålet finnes 31 hotell och pensionat med sammanlagt cirka 920 rum enligt följande tablå:

Ort	Hotell och pensionat Rum, antal,	
	Antal	cirka
Visby.....	9	300 ¹
Västkinde.....	1	15
Västerhejde.....	1	50
Färösund.....	1	12
Fårö.....	2	85
Slite.....	1	15
Katthammarsvik.....	2	35
Ljugarn.....	2	100
Vamlingbo.....	1	35
Burgsvik.....	1	30
Hemse.....	1	10
Klintehamn.....	5	100
Västergarn.....	3	80
Tofta.....	1	40

¹ Härtill kommer cirka 70 rum i privata bostäder, vilka förmedlas genom de mindre hotellen.

Härutöver står ett stort antal bäddar till förfogande vid vandrarhem och dylikt enligt sammanställningen nedan.

Ort	Vandrarhem o. dyl. Bäddar,	
	antal	antal
Visby.....	2	300
Burgsvik.....	1	30
Fårö.....	1	30
Katthammarsvik.....	1	40
Klintehamn.....	1	40
Lau.....	1	24
Valleviken.....	1	24

Självfallet uthyres i stor utsträckning rum i privatägda hus utan förmedling av någon organisation. Antalet sådana rum kan icke närmare angivas. Flera organisationer förmedlar emellertid rumsuthyrningar i privatvillor. Sålunda disponeras, huvudsakligen i Visby, på detta sätt cirka 1 500 bäddar av Gotlands turistförening, cirka 1 000 bäddar av Reso och cirka 200 bäddar av Visby rums- och hyresförmedling. I detta sammanhang kan också nämnas, att Gotlands turistförening för närvarande disponerar omkring 150 stycken privatägda sommarstugor, villor och lägenheter för uthyrning till självhushållande turister. Ett stort antal stugor, gårdar och rum, särskilt inom Lärbro kommun samt i Katthammarsvik och Klintehamn, uthyres genom Reso, s. k. bygdesemester.

De gotländska kommunerna har i ökad utsträckning börjat intressera sig för turistväsendet. Detta har bl. a. tagit sig uttryck i anläggandet av kommunala fritidsbyar och tältplatser. Vad de förstnämnda angår finns en färdig anläggning, 20 stugor, i Ljugarn och en delvis utbyggd sådan — fem stugor — i Slite. Ytterligare kommunala anläggningar av detta slag har delvis utbyggts på Fårö samt planeras i Hemse och Visby. Gotlandsbolaget, som på ett tidigt stadium tog del i arbetet för turismen på Gotland, driver på Fårö i anslutning till därvarande pensionat en liknande anläggning be-

stående av 25 stugor. Bolaget förmedlar även uthyrning av privatägda stugor o. dyl. på Fårö till självhushållande turister.

Förutom ett antal privata tältplatser finns även kommunala sådana på följande orter: Visby, Fårö, Klintehamn, Ljugarn, Slite och Tofta.

Centrum för det gotländska turistväsendet är av naturliga skäl Visby, där resurserna för att mottaga turisterna utbyggs mest. På den gotländska landsbygden synes framförallt Fårö, Ljugarn och Klintehamn ha betydelse i detta sammanhang. Det bör emellertid anmärkas, att snart sagt varje tätort längs kusterna drar till sig turister även om de nyssnämnda tycks ha ett visst försprång.

Som framgått av den tidigare lämnade redogörelsen har omfattande anläggningar för turisternas betjänande kommit till stånd på Gotland. Logimöjligheterna anses i stort sett vara tillräckliga under juni och augusti månader, men under juli månad motsvarar de på intet sätt behovet. Efterfrågan på såväl hotell- och pensionatsrum som privatrum för självhushåll kan då icke tillfredsställas och man måste därför utgå från att den ringa rumstillgången för närvarande är ett hinder för en i och för sig önskvärd utveckling av turistväsendet.

En annan faktor, som anses hämma turistväsendets utveckling, är svårigheterna att under högsäsongen transportera det ständigt växande antalet bilar till och från Gotland. Turistföreningen på Gotland har i skrivelse till Ö-utredningen framlagt följande synpunkter på kommunikationsfrågan ur turistsynpunkt:

Med tanke på den fortgående ökningen av privatbilbeståndet såväl i Sverige som utomlands samt bilens användning som transportmedel under semesterresor, synes det vara synnerligen angeläget, att frågan om ökade resurser för överförande av motorfordon från fastlandet till Gotland bringas till en snar lösning. En fortsatt utbyggnad och modernisering av tonnaget liksom en ökad transportkapacitet med flyg under högsäsongen torde vara viktiga faktorer för befrämjande av en fortsatt utveckling av turisttrafiken till Gotland. Faran för att för dyra resekostnader kan verka hämmande bör ej heller förbises. Uppmärksamhet bör därför ägnas denna sak.

Turistväsendet tillför direkt och indirekt Gotland stora inkomster. Förutom de intäkter, som tillföres Gotlandsbolaget genom biljetter och frakter och som torde vara av avgörande betydelse för bolagets möjligheter att upprätthålla den ordinarie sjötrafiken mellan Gotland och fastlandet, får man räkna med att turisterna omsätter betydande belopp vid inköp av förnödenheter, souvenirer och annat på Gotland. Med utgångspunkt från 90 000 turister och en genomsnittlig vistelsetid per turist av fem dagar måste man även vid en försiktig beräkning av dagskostnaden för varje turist, räkna med en årlig omsättning betydligt över 10 miljoner kronor till följd av turistväsendet. För landskapets jordbrukare, affärsmän och hantverkare torde den omsättningsökning, som under sommaren blir en följd av turisttrafiken, vara av icke oväsentlig betydelse. Några industriella företag, som

grundar sin verksamhet helt på turistsväsendet, synes visserligen icke finnas på Gotland, men för flera hantverksbetonade företag torde dock turistin-köpen vara den väsentligaste avsättningsmöjligheten. Ur arbetsmarknads-synpunkt spelar emellertid dessa företag en relativt obetydlig roll. Enligt uppgifter från Gotlands turistförening lämnas i nedanstående tablå exem-pel på företag av detta slag.

Ort	Tillverkning	Anställda
Visby.....	Tennarbeten	1
Vibble.....	Keramik	1
Etelhem.....	Keramik	3
Lärbro.....	Silverarbeten	1
Klintehamn.....	Silverarbeten	1
Fårö.....	Skulpturer	1
Burgsvik.....	Tennarbeten	1

Som framgått av det föregående måste turistsväsendet antagas tillföra Got-land ej obetydliga inkomster och bereda sysselsättning åt ganska många gotlänningar. Samtidigt accentuerar emellertid turistsväsendet, med sin starkt koncentrerade högsäsong, den säsongmässighet, som även i övrigt är att konstatera på den gotländska arbetsmarknaden. Trots detta bör det enligt utredningens mening vara en strävan att ytterligare utveckla turist-väsendet på Gotland. De problem, som det i detta sammanhang synes vara mest angeläget att angripa, sammanhänger med kommunikationerna och inkvarteringsmöjligheterna. Utredningen vill understryka, att det med den ökade betydelse, som fritidsfrågorna i takt med den stigande levnadsstan-darden får för hela vårt folk, synes vara ett allmänt intresse, att Gotlands utomordentliga naturliga förutsättningar som turistland tillvaratages.

KAPITEL 8

Näringslivet i övrigt på Gotland

Vid sidan av jordbruk med binäringar, industri och hantverk samt turistväsende spelar övriga näringsgrenar på Gotland en mindre betydelsefull roll. Handel och samfärdsel är till sin karaktär servicenäringar och följaktligen beroende av befolkningsutveckling och andra förhållanden. Av särskilt intresse är emellertid kommunikationerna mellan Gotland och fastlandet. Dessas ändamålsenlighet och taxor måste bl. a. i hög grad påverka möjligheterna till en lokalisering av industriell verksamhet till landskapet. Med hänsyn härtill och på grund av att dessa kommunikationsfrågor sedan länge varit ett av de mest omdiskuterade Gotlandsproblemen, har utredningen funnit anledning att behandla dem i ett särskilt kapitel.

Utredningen skall i detta kapitel behandla Gotlands näringsliv i de delar det icke redovisats i det föregående. Underlaget för redogörelsen är främst 1951 års företagsräkning. Det statistiska materialet har kompletterats med upplysningar, som införskaffats bl. a. från de gotländska kommunerna. Även handelshögskolans i Stockholm tätortsregister, i det följande kallat registret, har använts som källa.

Enligt 1950 års folkräkning gav handel sysselsättning åt 11,4 procent av Gotlands förvärvsarbetande befolkning. Vid jämförelse med riksmedeltalet — 16 procent — är denna siffra förhållandevis låg. Med hänsyn till att Gotlands tätorter är få och att landskapet domineras av glesbebyggelse, framstår emellertid siffran icke som särskilt låg. Den överstiger i vart fall genomsnittstalet för rikets landsbygd, 8,8 procent.

1951 års företagsräkning redovisade 78 partihandels- och 600 detaljhandelsföretag på Gotland. Antalet sysselsatta uppgick till 321 respektive 2 203. Av naturliga skäl är flertalet av dessa företag lokaliserade till länets tätorter. Särskilt gäller detta partihandelsföretagen. Av dessa redovisade företagsräkningen 61 i tätorterna och endast 17 i glesbygden. Motsvarande fördelning för detaljaffärerna var 378 respektive 222.

Enligt 1950 års folkräkning gav samfärdsel sysselsättning åt 8 procent av Gotlands förvärvsarbetande befolkning. Procentsiffran ansluter sig nära till riksmedeltalet, 8,1 procent. Antalet företag inom näringsgrenen uppgick enligt 1951 års företagsräkning till 349 med 1 525 sysselsatta. Av företagen var 104 lokaliserade till tätorterna.

Utredningen lämnar i det följande en kommunvis redogörelse för handel och samfärdsel. En sammanställning för hela länet har gjorts i tabell-

bilaga 12. Vissa företag inom sistnämnda näringsgren, såsom järnvägar och busslinjer, är emellertid icke knutna till viss ort, varför utredningen redogör för dem i slutet av kapitlet.

Fårösunds kommun

Enligt 1950 års folkräkning gav handel sysselsättning åt något mer än sju procent och samfärdsel åt 7,5 procent av den förvärvsarbetande befolkningen. 1951 års företagsräkning redovisade följande antal arbetsställen och anställda inom nämnda näringsgrenar.

	Fårösunds kommun	
	1	2
Partihandel.....	1	1
Detaljhandel.....	26	80
Samfärdsel.....	19	45
Summa	46	126

Av detaljhandelsföretagen är de flesta rubricerade som lanthandel. Ett antal speceriaffärer finns, huvudsakligen lokaliserade till kommunens tätorter. Inom näringsgrenen samfärdsel förekommer arbetsställen inom post, telegraf och landsvägstrafik. Sistnämnda företag består av lastbilsåkerier eller droskstationer. Några företag avseende sjöfart finns ej inom kommunen.

Inom kommunen finns två tätorter, Fårösund och Valleviken. Enligt registret har ingen av dem något dominerande inflytande över visst handelsområde. Fårösund anses ha ett mindre handelsområde, omfattande nordligaste delen av huvudön Gotland, inom vilket samhället har ett visst inflytande. Valleviken anses däremot icke ha något nämnvärt handelsinflytande utanför samhället.

Enligt registret skulle Fårösund, som rubriceras som garnisonsort och hamnplats, ha 13 detaljhandelsföretag med tillhoppa 52 anställda, medan Valleviken, som rubriceras som industrisamhälle, endast skulle ha ett företag med fem anställda.

Utredningen har tillskrivit Fårösunds kommun med hemställan att få uppgifter om tätorternas nuvarande utrustning i bl. a. handelshänseende. Enligt vad kommunalnämnden uppgivit skall — förutom ett antal kiosker — i Fårösunds samhälle finnas 14 detaljhandelsföretag, av vilka fyra är speceri- och livsmedelsaffärer (lanthandel), medan återstoden är specialaffärer. Sålunda finns exempelvis konfektions-, sko-, järn-, blomster- och bokhandelsföretag. Sedan cementfabriken i Valleviken — Aktiebolaget Ruteverken — nedlagts, anses detta samhälle ha mist sin betydelse.

I Fårösund finns en mindre lanthamn. Den ankommande trafiken till hamnen omfattar främst kol och koks, gödningsämnen, fisk och vissa varor till de militära anläggningarna i och kring samhället. Den varumängd, som

årligen lossas i hamnen, överstiger något 1 000 ton. I hamnen lastas framförallt jordbruksprodukter — främst potatis och andra rotfrukter. Den totala varuvolym, som årligen skeppas från hamnen, omfattar cirka 100 ton. Storleken av rörelsen i hamnen belyses även av influtna hamnavgifter. Under senaste femårsperiod har intäkterna varierat mellan cirka 2 200 kronor som lägsta belopp till ungefär 4 100 kronor som maximum per år. Det kan anmärkas, att samma hamntaxa gäller för alla lanthamnarna på Gotland och hamnen i Visby.

Lärbro kommun

Enligt 1950 års folkräkning gav handel sysselsättning åt 5,5 procent och samfärdsel åt 10,1 procent av den förvärvsarbetande befolkningen. 1951 års företagsräkning redovisade följande antal arbetsställen och anställda inom nämnda näringsgrenar.

	Lärbro kommun	
	1	2
Partihandel.....	2	1
Detaljhandel.....	22	76
Samfärdsel.....	27	61
Summa	50	138

Av detaljhandelsföretagen är de flesta rubricerade som lanthandel. Specialaffärerna är i huvudsak lokaliserade till kommunens tätorter. Inom näringsgrenen samfärdsel förekommer arbetsställen inom post, telegraf och landsvägstrafik. Sistnämnda företag består av lastbilsåkerier eller drokstationer. Åtta personer redovisades i företagsräkningen sysselsatta i järnvägstrafik. Lärbro samhälle är nordlig ändpunkt för järnvägen på Gotland.

Inom kommunen finns två tätorter, Kappelshamn och Lärbro. Enligt registret uppges Kappelshamn sakna nämnvärt handelsområde. Lärbro redovisas icke.

Enligt uppgifter från Lärbro kommun finns i samhällena endast speceri- och livsmedelsaffärer (lanthandel) samt en järnhandel i Lärbro samhälle. Ingen av tätorterna är sålunda särskilt väl utvecklad i handelshänseende.

I Kappelshamn, som i registret rubriceras som hamnplats, finns en mindre lanthamn. Denna utgöres av en 74 meter lång lastbrygga. Vid den yttre delen är vattendjupet drygt 3,5 meter. Den inre delen av hamnen, som endast har ett djup av knappt två meter, är främst avsedd för fiskebåtar. Det ankommande godset består mest av gödningsämnen. Den lossade varumängden uppgår årligen till omkring 800 ton. Från hamnen utskeppas främst oarbetad sten men även en del virke. På grund av utskeppningen av sten har hamnen avsevärt större betydelse än Fårösunds lanthamn. Utskeppningarna har emellertid minskat väsentligt i omfattning. Nedgången i hamnens omsättning belyses av dessa siffror över influtna hamnavgifter:

1951.....	25 170: 93 kr
1952.....	19 449: 70 »
1953.....	9 002: 89 »
1954.....	7 124: 88 »
1955.....	5 717: 71 »
1956.....	5 836: 94 »

Slite köping

Enligt 1950 års folkräkning gav handel sysselsättning åt 11,7 procent och samfärdsel åt 9,3 procent av den förvärvsarbetande befolkningen. 1951 års företagsräkning redovisade följande antal arbetsställen och anställda inom nämnda näringsgrenar:

	Slite köping	
	1	2
Partihandel.....	2	3
Detaljhandel.....	37	110
Samfärdsel.....	15	113
Summa	54	226

Vid sidan av förekommande speceri- och livsmedelsbutiker (lanthandel) redovisade företagsräkningen ett icke oväsentligt antal specialaffärer av olika slag, vilka så gott som uteslutande torde vara belägna inom det egentliga köpingsområdet. Inom näringsgrenen samfärdsel redovisas — förutom sedvanliga arbetsställen inom post, telegraf och landsvägstrafik — tre arbetsställen med 55 anställda avseende huvudsakligen utrikes sjöfart och tre arbetsställen med 33 anställda avseende huvudsakligen inrikes sjöfart. En icke obetydlig rederirörelse är sålunda lokaliserad till Slite.

Enligt registret har Slite köping ett dominerande inflytande över ett handelsområde, som — förutom naturligtvis köpingsområdet — omfattar vissa mindre delar av Lärbro, Dalhems och Tingstäde kommuner. Registret redovisar 26 detaljhandels- och två partihandelsföretag med 67 respektive åtta anställda. Enligt kommunalnämndens uppgifter skall det för närvarande finnas inemot ett trettiotal detaljaffärer i Slite köping. Förutom livsmedelsaffärer finns ett flertal specialaffärer, såsom blomsterhandel, skoaffärer, beklädnadsaffärer, skeppshandel, urmakeriaffär, bosättningsaffärer, leksaksaffär, bokhandel, färghandel och fotoaffär.

I Slite finns två hamnar, av vilka den ena — industrihamnen — tillhör Skånska Cementaktiebolaget och huvudsakligen användes för cementfabrikens behov, medan den andra, belägen söder om industrihamnen, är en lanthamn.

I industrihamnen är vattendjupet för närvarande 7,2 meter. Tre olika kajer finns. En, s. k. silospiren, är specialbyggd för utlastning av löscement. Den s. k. cementpiren användes huvudsakligen för lossning av kollaster till cementfabriken och Gotlands kraftverk. Vid oceankajen, som är 260 meter lång, sker den mesta utlastningen av cement i papperssäckar. Även lossning

av kol- och tankbåtar förekommer vid denna kaj. I industrihamnen finns en del särskilda utlastningsanordningar samt två lyftkranar, med 4 respektive 6,5 tons kapacitet.

I lanthamnen är vattendjupet mellan tre och fem meter. Omsättningen i hamnen är större än i någon annan lanthamn. Det är handelsvaror av olika slag, som lossas och lastas. Under senare år synes emellertid rörelsens omfattning ha gått tillbaka väsentligt, vilket framgår av dessa siffror över influetna hamnavgifter:

1951.....	139 827: 25 kr
1952.....	45 221: 46 »
1953.....	24 044: 93 »
1954.....	31 282: 31 »
1955.....	29 885: 76 »
1956.....	21 827: 30 »

Tingståde kommun

Enligt 1950 års folkräkning gav handel sysselsättning åt 4,6 procent och samfärdsel åt 5,9 procent av den förvärvsarbetande befolkningen. 1951 års företagsräkning redovisade följande antal arbetsställen och anställda inom nämnda näringsgrenar.

	Tingståde kommun	
	1	2
Partihandel.....	1	1
Detaljhandel.....	23	56
Samfärdsel	36	64
Summa	60	121

Detaljhandeln representeras i huvudsak av livsmedelsaffärer o. dyl. (lanthandel). Specialaffärer förekommer endast i obetydlig omfattning, vilket har sin förklaring i att kommunen saknar tätorter och i handelshänseende domineras av framförallt Visby men i någon mån även av Slite.

Samfärdseln är representerad av sedvanliga post- och telegrafstationer samt lastbilsåkerier och droskstationer.

Dalhems kommun

Enligt 1950 års folkräkning gav handel sysselsättning åt 3,3 procent och samfärdsel åt 5,6 procent av den förvärvsarbetande befolkningen. 1951 års företagsräkning redovisade följande antal arbetsställen och anställda inom nämnda näringsgrenar.

	Dalhems kommun	
	1	2
Partihandel.....	1	1
Detaljhandel.....	17	42
Samfärdsel	19	41
Summa	37	84

Vad ovan sagts om Tingstäde kommun är tillämpligt även på Dalhems kommun. Några tätorter av betydelse finns ej.

Romaklosters kommun

Enligt 1950 års folkräkning gav handel sysselsättning åt 6,2 procent och samfärdsel åt 6 procent av den förvärvsarbetande befolkningen. 1951 års företagsräkning redovisade följande antal arbetsställen och anställda inom nämnda näringsgrenar.

	Romaklosters kommun	
	1	2
Partihandel.....	3	4
Detaljhandel.....	45	105
Samfärdsel	40	97
Summa	88	206

Förutom livsmedelsaffärer o. dyl. (lanthandel) representeras detaljhandeln av ett antal specialaffärer, vilka i allmänhet är lokaliserade till tätorterna. Näringsgrenen samfärdsel representeras av sedvanliga arbetsställen inom post och telegraf samt landsvägstrafik. Järnvägstrafiken berör också Romaklosters kommun.

Av tätorterna redovisas i registret endast Roma, rubricerat som stations- och industrisamhälle, med ett partihandels- och tio detaljhandelsföretag med fyra respektive 20 anställda. Samhället anses icke ha något dominerande inflytande över visst handelsområde, men uppges påverka det närmaste landsbygdsområdet.

I kommunen finns tre tätorter. Dessa ligger dock mycket nära varandra, 2—3 kilometers avstånd, varför kommunalnämnden vid utredningens förfrågan redovisat dem som en tätort. Förutom livsmedelsaffärer o. dyl. (lanthandel) finns följande specialområden av detaljhandel företrädda inom samhället, nämligen sko-, järn-, manufaktur-, herrekiperings- och möbelfaffärer samt pappershandel.

Stenkumla kommun

Enligt 1950 års folkräkning gav handel sysselsättning åt 6,7 procent och samfärdsel åt 5,2 procent av den förvärvsarbetande befolkningen. 1951 års företagsräkning redovisade följande antal arbetsställen och anställda inom nämnda näringsgrenar:

	Stenkumla kommun	
	1	2
Partihandel.....	1	1
Detaljhandel.....	14	42
Samfärdsel.....	21	40
Summa	36	83

Detaljhandeln representeras huvudsakligen av livsmedelsaffärer o. dyl. (lanthandel) samt samfärdseln av sedvanliga arbetsställen inom post, telegraf och landsvägstrafik.

Den inom kommunen belägna tätorten Vibble redovisas i registret som villasamhälle och uppges icke ha något nämnvärt handelsområde. Enligt registret finns endast en lanthandel med två anställda i samhället.

Klintehamns kommun

Enligt 1950 års folkräkning gav handel sysselsättning åt 7,5 procent och samfärdsel åt 6,9 procent av den förvärvsarbetande befolkningen. 1951 års företagsräkning redovisade följande antal arbetsställen och anställda inom nämnda näringsgrenar.

	Klintehamns kommun	
	1	2
Partihandel.....	4	4
Detaljhandel.....	48	121
Samfärdsel.....	28	67
Summa	80	192

Detaljhandeln representeras till övervägande delen av livsmedelsaffärer o. dyl. (lanthandel). Ett ganska stort antal specialaffärer förekommer också, vilka i allmänhet är lokaliserade till Klintehamns samhälle. Samfärdseln representeras huvudsakligen av sedvanliga arbetsställen inom post, telegraf och landsvägstrafik. Någon sjöfart är icke lokaliserad till kommunen.

I kommunen finns en tätort av betydelse, Klintehamn. Enligt registret har samhället, som rubriceras som stationssamhälle och hamnplats, ett dominerande handelsinflytande över större delen av den egna kommunen samt den nordligaste delen av Havdhems kommun. I tätorten redovisas fyra partihandels- och 19 detaljhandelsföretag med sex respektive 49 anställda. Utöver livsmedelsaffärer o. dyl. (lanthandel) finns enligt kommunalnämndens uppgifter följande specialbranscher företrädade inom detaljhandeln, nämligen färg-, beklädnads-, manufaktur-, järn-, möbel- och urmakeri-affärer.

I Klintehamn finns en av Gotlands mera betydande lanthamnar med något mer än fyra meters vattendjup och en ganska nytillbyggd kaj. Hamnen är i allmänhet isfri året om. I hamnen lossas gödningsämnen och andra produkter för jordbrukets behov samt handelsvaror av olika slag. Den årligen inkommande varukvantiteten överstiger något 8 000 ton. Från hamnen utskippas främst spannmål och andra jordbruksprodukter samt konserver från Klinteby konservfabrik men även trävaror. Den utskippade varumängden uppgår till omkring 3 500 ton årligen.

I motsats till förhållandet vid flertalet gotländska lanthamnar visar rörelsen i Klintehamns lanthamn en svag tendens att öka. Detta framgår av följande siffror över influtna hamnavgifter under senare år:

1951.....	9 580: 50 kr
1952.....	8 831: 84 »
1953.....	11 336: 50 »
1954.....	12 826: 99 »
1955.....	13 687: 04 »
1956.....	14 323: 79 »

Ljugarns kommun

Enligt 1950 års folkräkning gav handel sysselsättning åt 6,5 procent och samfärdsel åt 6 procent av den förvärvsarbetande befolkningen. 1951 års företagsräkning redovisade följande antal arbetsställen och anställda inom nämnda näringsgrenar:

	Ljugarns kommun	
	1	2
Partihandel.....	1	2
Detaljhandel.....	18	42
Samfärdsel.....	14	34
Summa	33	78

Detaljhandeln representeras främst av livsmedelsaffärer o. dyl. (lanthandel), medan specialaffärer förekommer i obetydlig omfattning. Inom näringsgrenen samfärdsel finns sedvanliga arbetsställen avseende post, telegraf och landsvägstrafik.

Tätorten Ljugarn redovisas i registret såsom hamnplats och badort med ett mindre handelsområde, som den dock icke dominerar. I samhället redovisas ett partihandels- och fyra detaljhandelsföretag med en respektive tio anställda.

I Ljugarn finns en mindre lanthamn med ett vattendjup varierande mellan fyra och fem meter. Ankommande gods, årligen omkring 1 500 ton, består främst av fisk, gödningsämnen och byggnadsmateriel. Från hamnen utskippas spannmål och trävaror; förhållandevis obetydliga kvantiteter varje år. Omfattningen av rörelsen i Ljugarns lanthamn har hållit sig ganska konstant under senare år. De influtna hamnavgifterna uppgår till omkring 1 000 kronor årligen.

Stånga kommun

Enligt 1950 års folkräkning gav handel sysselsättning åt 4,5 procent och samfärdsel åt 5,2 procent av den förvärvsarbetande befolkningen. 1951 års företagsräkning redovisade följande antal arbetsställen och anställda inom nämnda näringsgrenar.

	Stånga kommun	
	1	2
Partihandel.....	3	6
Detaljhandel.....	10	29
Samfärdsel.....	11	26
Summa	24	61

Detaljhandeln representeras så gott som uteslutande av livsmedelsaffärer o. dyl. (lanthandel). Inom samfärdsel förekommer arbetsställen avseende post, telegraf och landsvägstrafik.

Tätorten Stånga redovisas i registret som stationssamhälle utan nämnvärt handelsområde. Enligt registret finns tre detaljhandelsföretag med åtta anställda. Kommunalnämnden har uppgivit, att det i samhället endast finns två lanthandlare samt en cykel- och sportaffär.

Hemse kommun

Enligt 1950 års folkräkning gav handel sysselsättning åt 9,6 procent och samfärdsel åt 6,9 procent av den förvärvsarbetande befolkningen. 1951 års företagsräkning redovisade följande antal arbetsställen och anställda inom nämnda näringsgrenar. Med hänsyn till Hemse municipalsamhälles betydelse som handelsort har samhället särredovisats i tablån:

	Hemse municipalsamhälle		Hemse kommun i övrigt	
	1	2	1	2
Partihandel . .	1	2	1	3
Detaljhandel . .	33	132	13	38
Samfärdsel . .	8	32	12	35
Summa	42	166	26	76

Hemse municipalsamhälles dominerande betydelse som handelscentrum inom kommunen framgår av tablån. Inom övriga delar av kommunen representeras detaljhandeln endast av livsmedelsaffärer o. dyl. (lanthandel). Så gott som alla specialaffärer är belägna i municipalsamhället.

Samfärdsel representeras av sedvanliga arbetsställen inom post, telegraf och landsvägstrafik. I Rone socken redovisas även ett arbetsställe inom sjöfart — rubricerat som huvudsakligen inrikes sjöfart — med åtta anställda.

Hemse municipalsamhälle rubriceras i registret som en mångsidig ort med dominerande handelsinflytande inom den egna kommunen och med stark påverkan även inom Stånga och Havdhems kommuner samt vissa delar av Ljugarns kommun. Enligt registret finns två partihandels- och 25 detaljhandelsföretag med två respektive 70 anställda. Kommunalnämnden har uppgivit, att det i samhället finns ett 40-tal detaljaffärer. Ett flertal branscher företrädes av särskilda specialaffärer, såsom för järnvaror, elektriska artiklar, glas och porslin, bosättningsartiklar, böcker, konfektion och skor.

I Hemse kommun finns en lanthamn, Ronehamn. Denna, som icke är belägen i anslutning till någon tätort av betydelse, torde bl. a. få betraktas som Hemse municipalsamhälles tillförselhamn. Hamnen, som består av en större lastbrygga med ett därå uppfört godsmagasin, har ett vattendjup varierande mellan 3,5 och 4,5 meter. Till hamnen införes foderkakor, göd-

ningsämnen och jordbruksprodukter samt kol, koks och oljor. I mindre poster lossas även en del handelsvaror av olika slag. Den årliga varumängd, som lossas i hamnen, överstiger något 12 000 ton. Från hamnen utskeppas framför allt spannmål och andra jordbruksprodukter samt en del trävaror. Utförseln omfattar omkring 7 000 ton årligen. Rörelsen i hamnen är ganska konstant till sin omfattning. Influtna hamnavgifter har under senare år varierat mellan 15 000 och 18 000 kronor årligen.

Havdhems kommun

Enligt 1950 års folkräkning gav handel och samfärdsel vardera sysselsättning åt 6,1 procent av den förvärvsarbetande befolkningen. 1951 års företagsräkning redovisade följande antal arbetsställen och anställda inom nämnda näringsgrenar.

	Havdhems kommun	
	1	2
Partihandel.....	3	3
Detaljhandel.....	20	66
Samfärdsel.....	18	53
Summa	41	122

Detaljhandeln representeras främst av livsmedelsaffärer o. dyl. (lanthandel), medan antalet specialaffärer är obetydligt. Inom näringsgrenen samfärdsel finns sedvanliga arbetsställen avseende post, telegraf och landsvägstrafik.

Tätorten Havdhem rubriceras i registret såsom handelsplats men anses icke ha något dominerande inflytande på bestämt handelsområde, även om den utövar viss påverkan inom större delen av den egna kommunen. I registret redovisas två partihandels- och fem detaljhandelsföretag med åtta respektive 22 anställda. Enligt kommunalnämndens uppgifter finns vid sidan av livsmedelsbutiker endast ett par specialaffärer, för järnvaror samt för sportartiklar och cyklar.

Hoburgs kommun

Enligt 1950 års folkräkning gav handel sysselsättning åt 6,2 procent och samfärdsel åt 6,8 procent av den förvärvsarbetande befolkningen. 1951 års företagsräkning redovisade följande antal arbetsställen och anställda inom nämnda näringsgrenar.

	Hoburgs kommun	
	1	2
Partihandel.....	1	1
Detaljhandel.....	8	31
Samfärdsel.....	13	30
Summa	22	62

Detaljhandeln representeras nästan enbart av livsmedelsaffärer o. dyl. (lanthandel) samt samfärdseln av sedvanliga arbetsställen inom post, telegraf och landsvägstrafik. Ett arbetsställe inom sjöfart med fyra anställda — enligt företagsräkningen huvudsakligen utrikes sjöfart — redovisas i Öja socken. Då Burgsviks samhälle är sydlig ändstation för den gotländska järnvägen, förekommer även en viss sysselsättning inom järnvägstrafik.

En tätort, Burgsviks samhälle, finns i Hoburgs kommun och rubriceras i registret såsom stationssamhälle och hamnplats. Samhället anses icke ha något dominerande inflytande över bestämt handelsområde men utövar viss påverkan inom större delen av Hoburgs kommun. Enligt registret finns i samhället ett partihandels- och fyra detaljhandelsföretag med tre respektive 20 anställda. Kommunalnämnden har uppgivit, att förutom livsmedelsbutiker endast en specialaffär, för järnvaror, finns.

Registret upptager ytterligare en tätort i Hoburgs kommun, Vamlingbo. Denna, som icke redovisats i den officiella statistiken, rubriceras som handelsplats och uppges utöva visst handelsinflytande på den sydligaste delen av kommunen. I tätorten finns emellertid endast en lanthandel och samhällets betydelse måste antagas vara ganska ringa.

I Burgsvik finns en lanthamn med ungefär fyra meters vattendjup och en sammanlagd kajlängd något överstigande 100 meter. I hamnen lossas framför allt gödningsämnen, kol, koks och oljor. Den lossade varumängden uppgår till omkring 2 500 ton årligen. Från hamnen utskeppas huvudsakligen jordbruksprodukter och arbetad sten samt trävaror. Årligen utskeppas en varumängd något överstigande 2 000 ton. Hamnen är den största utskeppningshamnen för trävaror — omkring 24 000 kubikmeter varje år — på den gotländska landsbygden.

Visby stad

Enligt 1950 års folkräkning gav handel sysselsättning åt 24,6 procent och samfärdsel åt 11,8 procent av den förvärvsarbetande befolkningen, vilket är något mer än medeltalen för rikets städer, 23,0 respektive 9,6 procent.

1951 års företagsräkning redovisade följande antal arbetsställen och anställda inom näringsgrenarna handel och samfärdsel.

	Visby stad	
	1	2
Partihandel.....	54	288
Detaljhandel.....	266	1 233
Samfärdsel.....	63	787
Summa	383	2 308

Inom parti- och detaljhandel finnes de flesta varubranscher representerade.

Inom näringsgrenen samfärdsel redovisas sedvanliga arbetsställen avseende post, telegraf samt landsvägstrafik. Företagsräkningen upptager vidare

ett arbetsställe med 14 anställda avseende luftfart samt två arbetsställen avseende sjöfart. Det ena — huvudsakligen utrikes sjöfart — har 14 och det andra — huvudsakligen inrikes sjöfart — har 181 anställda.

Enligt registret har Visby ett dominerande handelsinflytande över större delen av norra och mellersta Gotland. Det är endast mindre områden runt Slite köping och Klintehamn, där inflytandet ej förmår göra sig gällande och där dessa samhällen spelar en dominerande roll. Längre söderut blir Visbys inflytande svagare för att helt försvinna i de sydligaste socknarna, där i stället framför allt Hemse municipalsamhälle men även tätorterna Burgsvik och Havdhem torde utgöra handelscentra. I registret redovisas 35 partihandels- och 197 detaljhandelsföretag med 272 respektive 724 anställda i Visby. Branschgrupperingen är följande.

	Partihandel	
	1	2
Spannmål, konstgödsel.....	2	6
Övriga livsmedel.....	15	101
Övrig partihandel.....	18	109
	Detaljhandel	
	1	2
Järn- och metallvaror, el. artiklar.....	11	60
Glas, bosättn., porslin.....	4	15
Möbler, snick.arb., slöjd.....	1	2
Böcker, skrivmat., m. m.....	6	16
Manufakturvaror.....	9	40
Konfektions- och ekip.art.....	14	54
Handskar, pälsvaror, reseff.....	4	7
Skodon.....	6	21
Färger, parfym, sjukv.art.....	7	28
Varuhus, varumagasin.....	4	59
Livsmedelsaff., inkl. dryck.....	79	261
Lant- och diversehandel.....	12	60
Övrig detaljhandel.....	40	91

Drätselkammaren i Visby har uppgivit antalet partihandelsföretag till 17 och antalet detaljaffärer till 165.

Uppgifterna synes ge klart belägg för Visbys dominerande betydelse som handelscentrum på Gotland.

Visby stads hamn har ett vattendjup av mellan 5 och 6,5 meter. Kajernas sammanlagda längd uppgår till 1 000 meter och hamnens utrustning utgöres bl. a. av en fem-tons portalkran, två fyra-tons mobilkrantar samt en 15-tons fast kran.

Enligt den officiella statistiken över sjöfarten år 1954 anlöpdes Visby av totalt 1 361 fartyg, varav 1 223 i inrikes och 138 i utrikes fart. Från hamnen avgick 1 271 fartyg i inrikes fart och 91 i utrikes fart. Visby stads hamndirektion har uppgivit, att totalt 75 000 ton styckegods och 142 000 ton massagods in- och utfördes över hamnen år 1956. Uppbörderna av hamnavigifter rör sig omkring en halv miljon kronor årligen.

Hamnens kapacitet anses i stort sett tillräcklig för nuvarande godstrafik. Med hänsyn till behovet av utrymme för de reguljära passagerarfartygen torde emellertid förlängning av kajerna vara erforderlig. Planer på en sådan utbyggnad föreligger och samtidigt planeras en förbättring av vågbrytar-skyddet för att underlätta hamnens angörande vid vissa vindar. Visby hamn är Gotlands största och mest betydelsefulla.

Genomgången av de gotländska kommunerna torde ha gett vid handen, att tätorterna i allmänhet är förhållandevis svagt utvecklade ur handelssynpunkt. Förutom Visby stad är det egentligen endast Slite köping, Hemse municipalsamhälle och Klintehamn, som kan uppvisa en mångsidig handel och förmått skapa handelsområden utanför tätortsgränserna.

I det föregående har utredningen under respektive kommuner redovisat de gotländska handelshamnar, som har anknytning till tätorter. Därutöver finns några mindre lanthamnar utan sådan anknytning. Rörelsen vid dessa är av obetydlig omfattning. I Kylej och Västergarn redovisas ingen godstrafik under senare år. I Katthammarsvik lossas små mängder gödningsämnen, cirka 300 ton årligen.

I anslutning till stenindustrien på norra Gotland finns ett par lastageplatser, Bungenäs och Furillen. I huvudsak torde det vara fråga om mindre skutor, som angör hamnarna, vilka främst har betydelse som utskeppningsplatser för stenindustriens produkter. Enligt den officiella statistiken angjordes Bungenäs år 1954 av sammanlagt 590 fartyg, inklusive pråmar. Motsvarande siffra för Furillen var 181.

Vid genomgången av kommunerna har utredningen redovisat företagsräkningens uppgifter om antalet arbetsställen inom sjöfart. De främsta orterna härför är Visby stad och Slite köping. Vid slutet av år 1954 fanns enligt den officiella statistiken på Gotland sammanlagt 21 handelsfartyg, varav sju var stationerade i Visby och 14 på landsbygden enligt denna tabell.

	Visby		Landsbygden	
	Antal	Bruttoton	Antal	Bruttoton
Ångfartyg.....	3	2 233	1	198
Motorfartyg.....	2	2 722	9	13 107
Segelfartyg med hjälpmaskin.....	2	368	4	401

I 1951 års företagsräkning redovisades för den gotländska järnvägsdriften 21 arbetsställen med tillhoppa 194 anställda, varav mer än 100 i Visby. Då statens järnvägar år 1948 övertog de smalspåriga järnvägarna på Gotland, trafikerades såväl huvudbanan Lärbro—Visby—Burgsvik som två numera nedlagda banor, Slite—Roma, 33 kilometer bansträcka, och Roma—

Hablingbo, 49 kilometer bansträcka. Den för närvarande trafikerade järnvägen har en bansträcka av 117 kilometer och berör, norrifrån räknat, följande viktigare tätorter: Lärbro, Visby — stickspår till hamnen, Roma, Stånga, Hemse och Burgsvik. Hela sträckan trafikeras endast med ett fåtal turer dagligen, medan ytterligare ett antal insatts på kortare sträckor för resor till och från Visby. Som komplettering till eller i samtrafik med järnvägen driver statens järnvägar en ganska omfattande busstrafik på Gotland. Följande viktigare sträckor trafikeras:

- 1) Skär (norra Fårö) över Fårösund till Lärbro;
- 2) Fårösund—Vallevik—Tingstäde—Visby;
- 3) Lärbro—Kappelshamn—Visby;
- 4) Slite—Visby;
- 5) Herrvik—Katthammarsvik—Visby;
- 6) Ljugarn—Romakloster—Visby;
- 7) Romakloster—Klintehamn;
- 8) Hemse—Klintehamn;
- 9) Klintehamn—Visby;
- 10) Hemse—Ronehamn;
- 11) När—Stånga—Hemse; samt
- 12) Sundre—Burgsvik.

Flertalet turer går som framgår av tablån till Visby.

Även ett antal godsbillinjer drives av statens järnvägar. De viktigaste är

- 1) Slite—Visby;
- 2) Hablingbo—Klintehamn—Visby; samt
- 3) Fårösund—Visby.

Godsbillinjerna är sålunda helt inriktade på Visby.

Vid sidan av statens järnvägars linjetrafik med bil förekommer endast ett enskilt bussföretag, som svarar för trafiken inom Visby stad.

De gotländska länshuvudvägarna är till väsentlig del iordningställda och belagda. I allmänhet är de tillåtna för ett axeltryck av sju ton. Vissa mindre delar är dock tillåtna för endast sex tons axeltryck. Detta gäller exempelvis del av länshuvudväg 21 från Hemse över Etelhem och Roma till Visby samt del av länshuvudväg 26 från Visby till Slite.

Övriga vägar på Gotland är i allmänhet tillåtna för sex tons axeltryck. I den mån de ej är ombyggda på senare tid är de i allmänhet smala och krokiga.

De länshuvudvägar, som iordningställt, är beräknade för en trafikkapacitet av 2 000—3 000 motorfordon per sommarmedeldygn. Enligt en år 1953 verkställd trafikräkning var trafiken inte någonstans så intensiv. Den största belastningen hade vägarna i närheten av Visby med en sommarmedeldygnstrafik av 500—1 000 motorfordon, närmast Visby 1 000—1 500. Mindre vägsträckor i närheten av Slite köping och Hemse municipalsamhälle uppvisade en lika hög trafikintensitet, medan sommarmedeldygnstrafiken på

övriga länshuvudvägar var mindre än 500 motorfordon. En högst väsentlig stegring av trafikintensiteten — omkring 50 procent — har emellertid skett, sedan trafikräkningen verkställdes.

Trafiken över Fårösundet omhänderhas av vägförvaltningen såsom statlig färjled. För trafiken disponeras färjan Fårösund II, som samtidigt kan taga två lastbilar eller fem personbilar med ett största axeltryck av fem ton. Reservfärjan kan taga två lastbilar eller fyra personbilar med ett axeltryck av högst fyra ton.

Linje	År	Antal fordon	Antal passagerare
1	1951	120	1200
2	1952	150	1500
3	1953	180	1800
4	1954	210	2100
5	1955	240	2400

Linje	År	Antal fordon	Antal passagerare
6	1956	270	2700
7	1957	300	3000
8	1958	330	3300
9	1959	360	3600
10	1960	390	3900

KAPITEL 9

Arbetsmarknaden på Gotland

Av befolkningen på Gotland enligt 1950 års folkräkning, närmare 59 000 personer, redovisas i runt tal 24 350 som yrkesverksamma, vilket motsvarar något mer än 41 procent. I relation till åldersgruppen 15—65 år uppgick de förvärvsarbetandes antal till 66,4 procent. Motsvarande genomsnittssiffror för landet utgjorde 44,3 respektive 66,8 procent. De gotländska siffrorna är sålunda något lägre. Som vanligt inom jordbruksdominerade områden redovisas emellertid kvinnorna i ett förhållandevis mindre antal som förvärvsarbetande. Det totala antalet kvinnor i åldersgruppen 15—65 år på Gotland var enligt 1950 års folkräkning cirka 18 000, varav något mer än 30 procent hänfördes till yrkesverksamma. Motsvarande siffra för landet var ungefär 35 procent.

Den totala befolkningen i riket och på Gotland fördelade sig enligt 1950 års folkräkning på olika näringsgrenar enligt denna tablå:

Relativ fördelning på näringsgrenar

	Jordbruk med binärningar	Industri och hantverk	Samfärdsel	Handel	Övrigt
Riket	23,4	41,0	8,5	13,0	14,1
Gotland	41,0	27,7	7,4	9,2	14,7

För den yrkesverksamma befolkningen belyses motsvarande fördelning av denna tablå:

Relativ fördelning på näringsgrenar

	Jordbruk med binärningar	Industri och hantverk	Samfärdsel	Handel	Övrigt
Hela riket	20,4	40,8	8,1	16,0	14,7
Därav					
Landsbygden	38,8	35,8	6,5	8,8	10,1
Städerna	2,4	45,8	9,6	23,0	19,2
Gotland	39,1	25,5	8,0	11,4	16,0

De angivna siffrorna visar jordbrukets dominerande betydelse inom Gotlands näringsliv och hur relativt svagt utvecklad industrien är. Detta har framgått även av tidigare lämnade uppgifter, därvid även de struk-

turella skiljaktigheterna mellan olika delar av landskapet belysts. Dessa skillnader återspeglas i sysselsättningssiffrorna enligt följande tablå:

De förvärvsarbetandes relativa fördelning på olika näringsgrenar år 1950 inom de gottländska kommunerna

Kommun	Jordbruk med binäringar	Industri och hantverk	Sam- färd sel	Handel	Offentlig tjänst m. m.	Övrigt
Fårösund.....	24,1	33,9	7,5	7,1	24,1	3,3
Lärbro.....	37,3	39,1	10,1	5,5	4,3	3,7
Slite köping.....	14,3	53,9	9,3	11,7	7,4	3,4
Tingstäde.....	64,0	14,2	5,9	4,6	6,7	4,6
Dalhem.....	68,0	16,1	5,6	3,3	2,9	4,1
Romakloster.....	56,3	21,8	6,0	6,2	5,8	3,9
Stenkumla.....	60,1	18,4	5,2	6,7	6,1	3,5
Klintehamn.....	54,4	22,6	6,9	7,5	4,9	3,7
Ljugarn.....	61,2	18,7	6,0	6,5	3,9	3,7
Stånga.....	67,2	15,9	5,2	4,5	3,5	3,7
Hemse.....	51,5	21,4	6,9	9,6	7,1	3,5
Havdhem.....	61,6	19,1	6,1	6,1	3,1	4,0
Hoburg.....	59,0	20,4	6,8	6,1	4,2	3,4
Visby.....	3,1	29,8	11,9	24,7	25,5	5,0
Hela länet	39,1	25,5	8,0	11,4	11,8	4,2

De landskommuner, där industrien ger den relativt högsta sysselsättningen är Slite köping — cementfabriken — samt Fårösunds och Lärbrö kommuner — stenindustrien på norra Gotland. Mer än 20 procent av den yrkesverksamma befolkningen sysselsättes inom industri och hantverk även inom kommunerna Romakloster — sockerbruket — Klintehamn — Klinteby konservfabrik — Hemse — serviceindustrien i Hemse municipalsamhälle — samt Hoburg — stenindustrien i Burgsvik. I övrigt understiger sysselsättningssiffrorna 20 procent, i vissa fall väsentligt, såsom i Tingstäde, Dalhems och Stånga kommuner, där jordbruk med binäringar svarar för betydligt mer än 60 procent av yrkesverksamheten.

Av de förvärvsarbetande på Gotland redovisas totalt 941 såsom yrkesverksamma utanför den egna kommunen. Det kan ha sitt intresse att undersöka intensiteten i förvärvsarbetet utanför hemkommunerna inom olika delar av landskapet. En sådan undersökning redovisas i omstående tabell.

Förekomsten av en relativt hög sysselsättning utanför hemkommunen torde i allmänhet bero på att arbetstillfällena inom kommunen är otillräckliga och att en industri- eller annan ort med bättre sysselsättningsmöjligheter ligger nära och med relativt bekväma förbindelser. Framför allt Visby synes på detta sätt ha en arbetsmarknadsmässig dragningskraft på omkringliggande kommuner. Av dem som i Tingstäde, Romaklosters och Stenkumla kommuner arbetar utom hemkommunen är flertalet bosatta i socknar, som angränsar Visby stad. På norra Gotland synes Slite köping ha en liknande dragningskraft. Arbetskraften till cementfabriken i köpingen

*Antal förvärvsarbetande i de gottländska kommunerna enligt
1950 års folkräkning*

Kommun	Antal för- värvsarbe- tande. Totalt	Därav utom kommunen	
		Totalt	Procent
Fårösund.....	1 513	56	3,7
Lärbro.....	1 067	120	11,2
Slite köping.....	1 125	30	2,6
Tingstäde.....	1 599	114	7,1
Dalhem.....	1 245	61	4,9
Romakloster.....	2 633	165	6,2
Stenkumla.....	1 333	219	15,7
Klintehamn.....	1 970	41	2,0
Ljugarn.....	986	22	2,2
Stånga.....	851	29	3,4
Hemse.....	1 638	25	1,5
Havdhem.....	1 134	18	1,5
Hoburg.....	761	7	0,9
Visby.....	6 487	34	0,5
Hela länet	24 342	941	3,8

torde i viss utsträckning rekryteras från Lärbro kommun. Längre söderut på Gotland är sysselsättningen i större utsträckning lokaliserad till bosättningskommunerna. Några orter med mera utpräglad arbetsmarknadsmässig dragningskraft utanför den egna kommunen synes icke finnas i denna del av landskapet.

Sysselsättningsmöjligheterna för kvinnor är sämre på Gotland än i medeltal för riket. Enligt 1950 års folkräkning uppgick antalet förvärvsarbetande kvinnor på 1 000 yrkesverksamma män till 291 på Gotland mot 359 såsom genomsnitt för riket. Fördelningen av yrkesverksamma kvinnor inom olika näringsgrenar framgår av denna tablå:

Yrkesverksamma kvinnor på 1 000 yrkesverksamma män

	Jordbruk med binärningar	Industri och hantverk	Samfärdsel	Handel	Allmän tjänst
Riket.....	93	246	208	846	1 134
Gotland.....	140	103	267	755	762

Bortsett från jordbruket är den kvinnliga yrkesverksamheten över lag lägre på Gotland än genomsnittligen i riket. Den ringa förekomsten av industrier med behov av kvinnlig arbetskraft belyses av sysselsättningssiffrorna.

Den yrkesverksamma *jordbruksbefolkningen* fördelade sig enligt 1950 års folkräkning med 95,1 procent på egentligt jordbruk, 0,4 procent på skogsbruk och 4,5 procent på fiske. Variationerna olika landskommuner emellan framgår av denna tablå.

Den yrkesverksamma jordbruksbefolkningens relativa fördelning år 1950 på egentligt jordbruk, skogsbruk och fiske

Kommun	Egentligt jordbruk	Skogsbruk	Fiske
Fårösund.....	89,3	0,3	10,4
Lärbro.....	89,4	0,3	10,3
Slite köping.....	92,6	0,6	6,8
Tingstäde.....	96,0	0,3	3,7
Dalhem.....	96,5	0,3	3,2
Romakloster.....	93,0	0,2	6,8
Stenkumla.....	96,2	0,2	3,6
Klintehamn.....	96,7	0,7	2,6
Ljugarn.....	95,5	0,4	4,3
Stånga.....	95,6	0,6	3,8
Hemse.....	98,3	—	1,7
Havdhem.....	98,7	—	1,3
Hoburg.....	98,5	—	1,5

I flertalet landskommuner ansluter sig sysselsättningen inom egentligt jordbruk ganska nära till länets medeltal. Undantag är främst kommunerna på norra Gotland, där sysselsättningen är relativt sett mindre än medeltalet, och de sydligaste kommunerna, där förhållandet är det motsatta. Fisket spelar den relativt sett största rollen i norra delen av landskapet. De lägsta siffrorna för denna näringsgren uppvisar de sydliga kommunerna. Någon sysselsättning inom skogsbruk redovisar 1950 års folkräkning icke i Hemse, Havdhem och Hoburgs kommuner. Även inom övriga kommuner är sysselsättningen ganska obetydlig. Till ytterligare belysning av den sysselsättningsmässiga tyngdpunkten för framförallt fisket redovisas i nedanstående tabell antalet förvärvsarbetande inom egentligt jordbruk, skogsbruk och fiske i de gotländska landskommunerna i absoluta tal.

Förvärvsarbetande inom jordbruk med binäringar i de gotländska landskommunerna enligt 1950 års folkräkning

Kommun	Egentligt jordbruk	Skogsbruk	Fiske
Fårösund.....	326	1	38
Lärbro.....	356	1	41
Slite köping.....	149	1	11
Tingstäde.....	985	3	35
Dalhem.....	821	2	24
Romakloster.....	1 390	3	89
Stenkumla.....	776	1	24
Klintehamn.....	1 040	7	25
Ljugarn.....	578	2	23
Stånga.....	549	3	20
Hemse.....	831	—	12
Havdhem.....	690	—	8
Hoburg.....	443	—	6
Hela länet	9 095	40	378

Såsom tidigare framhållits är Gotland icke något accentuerat småbrukslandskap. Särskilt i vissa delar av länet dominerar de medelstora och större jordbruken. Detta förhållande påverkar de genomsnittliga sysselsättnings-siffrorna och antalet förvärvsarbetande vid egentliga småbruk är procentuellt sett mindre än rikets medeltal. I följande tablå redovisas de förvärvsarbetande männens inom egentligt jordbruk fördelning på olika storleksgrupper av brukningsenheter enligt 1950 års folkräkning.

De förvärvsarbetande männen inom egentligt jordbruk fördelade på storleksgrupper av brukningsenheter i procent

Storleksgrupp	Gotland	Riket
Över 50 ha åker	5,6	8,7
10—50 ha åker	56,7	29,5
Under 10 ha åker	37,7	61,8

De strukturella skiljaktigheterna mellan landskommunerna beträffande brukningsenheternas storleksfördelning återspeglas i sysselsättnings-siffrorna, vilket framgår av denna tablå.

De förvärvsarbetande männen inom egentligt jordbruk fördelade på olika storleksgrupper av brukningsenheter enligt 1950 års folkräkning

Kommun	Storleksgrupper hektar							
	Mindre än 10		10—20		20—50		Över 50	
	Antal	Procent	Antal	Procent	Antal	Procent	Antal	Procent
Färösund.....	227	69,6	80	24,5	17	5,2	2	0,7
Lärbo.....	129	36,2	125	35,1	76	21,4	26	7,3
Slite köping ...	78	52,3	46	30,9	24	16,1	1	0,7
Tingstäde.....	327	31,9	231	23,4	306	31,4	121	13,3
Dalhem.....	274	32,3	247	30,5	276	33,8	24	3,4
Romakloster...	608	42,5	339	24,5	307	22,3	136	10,7
Stenkumla ...	286	35,8	255	32,9	203	26,4	32	4,9
Klintehamn ...	438	41,7	349	33,3	218	21,7	35	3,3
Ljugarn.....	244	41,1	191	33,2	130	23,2	13	2,5
Stånga.....	162	28,4	216	41,4	164	28,8	7	1,4
Hemse.....	214	24,9	242	29,7	304	37,1	71	8,3
Havdhem.....	227	32,4	213	31,7	245	35,1	5	0,8
Hoburg.....	171	37,2	238	53,9	34	8,9	—	—

Liksom inom landet i övrigt har på Gotland en betydande minskning under senare år skett av antalet sysselsatta inom jordbruk med binäringar. Inom egentligt jordbruk har denna minskning varit mindre omfattande än genomsnittligen för landet. För fiskets del kan man emellertid iakttaga en förhållandevis starkare minskning i sysselsättningen. Vad skogsbruket angår är antalet förvärvsarbetande obetydligt, varför även små förändringar ger stora procentuella utslag. Det sagda illustreras av denna tablå:

*Relativa förändringar i antalet förvärvsarbetande män inom jordbruk med binärningar
åren 1946—1950*

	Egentl. jordbr.	Skogsbruk	Fiske
Riket	— 15,1	— 14,1	— 12,3
Gotland	— 12,5	— 38,3	— 16,5

I följande tablå belyses förändringarna i sysselsättningen åren 1946—1950 kommunvis.

Kommun	Förändringar i antalet förvärvsarbetande					
	Egentligt jordbruk		Skogsbruk		Fiske	
	Antal	Procent	Antal	Procent	Antal	Procent
Färösund	— 61	— 15,7	— 2	—	— 25	— 39,6
Lärbro	— 47	— 11,6	— 10	—	— 25	— 37,8
Slite köping	— 35	— 19,0	— 4	—	— 7	— 38,6
Tingstäde	— 78	— 7,3	— 3	—	+ 2	+ 6,1
Dalhem	— 36	— 11,7	+ 2	—	± 0	± 0
Romakloster	— 149	— 14,6	— 4	—	+ 2	+ 2,3
Stenkumla	— 13	— 10,2	— 1	—	— 1	— 4,0
Klintehamn	— 18	— 9,2	+ 1	—	— 11	— 33,3
Ljugarn	— 36	— 12,2	+ 1	—	+ 3	+ 15,0
Stånga	— 44	— 14,8	+ 1	—	+ 1	+ 5,2
Hemse	— 23	— 11,7	— 1	—	— 1	— 7,7
Havdhem	— 55	— 13,1	—	—	— 1	— 11,1
Hoburg	— 8	— 11,8	—	—	± 0	± 0

Anm. De i tablå redovisade absoluta siffrorna avser förändringarna av den totala yrkesverksamheten. Inom egentligt jordbruk har i allmänhet antalet kvinnliga förvärvsarbetande ökat under den angivna femårsperioden, medan antalet yrkesverksamma män minskat kraftigt. De procentuella siffrorna avser förändringarna av den manliga yrkesverksamheten. För skogsbrukets vidkommande har några procentuella siffror icke redovisats. Orsaken härtill är att antalet förvärvsarbetande inom varje kommun är så ringa, att även mycket små förändringar ger kraftiga procentuella utslag.

Antalet förvärvsarbetande inom egentligt jordbruk har minskat inom alla storleksgrupper av brukningsenheter. Relativt sett har minskningen varit mest omfattande inom de mindre brukningsenheterna, där länets genomsnittssiffra något överstiger medeltalet för riket. För de medelstora och större brukningsenheternas del är de gotländska siffrorna däremot lägre än riksmedelalen. Detta framgår av denna tablå.

Relativa förändringar i antalet förvärvsarbetande män inom brukningsenheter av olika storlek åren 1946—1950

	Storleksgrupp hektar åker		
	över 50 ha	10—50 ha	under 10 ha
Riket	— 23,7	— 17,1	— 12,8
Gotland	— 12,3	— 11,3	— 14,3

Utvecklingen inom de olika kommunerna illustreras av följande tablå, där förändringarna endast redovisats i absoluta tal.

Kommun	Storleksgrupp hektar åker			
	över 50 ha	20—50 ha	10—20 ha	under 10 ha
Fårösund.....	— 3	— 2	— 6	— 50
Lärbro.....	± 0	+ 8	+ 1	— 56
Slite köping.....	+ 1	— 1	— 9	— 26
Tingstäde.....	— 7	— 3	+ 8	— 76
Dalhem.....	— 5	+ 13	— 22	— 22
Romakloster.....	— 9	— 69	— 40	— 31
Stenkumla.....	— 6	+ 7	— 1	— 13
Klintehamn.....	+ 1	+ 2	— 26	+ 5
Ljugarn.....	± 0	— 12	— 36	+ 12
Stånga.....	— 2	— 3	— 2	— 37
Hemse.....	+ 6	+ 21	+ 1	— 51
Havdhem.....	— 8	— 12	— 41	+ 6
Hoburg.....	— 1	— 4	+ 9	— 44

Den starka tillbakagången i sysselsättningen inom det gotländska jordbruket kan utläsas även ur arbetsförmedlingens siffror över årligen anmälda lediga platser och arbetssökande personer. Från mitten av 1930-talet till slutet av 1940-talet var platsantalet större än antalet arbetssökande personer. Under 1950-talet har förhållandet varit det motsatta. Antalet platser har minskat även under senare år, då de arbetssökande ökat. Förhållandet illustreras av följande tablå, som icke redovisar arbetsmarknaden för sockerbetsskötseln:

År	Lediga platser	Arbetssökande personer
1935.....	834	714
1937.....	587	485
1940.....	390	264
1945.....	481	242
1947.....	314	268
1950.....	216	423
1951.....	221	379
1952.....	218	416
1953.....	204	519
1954.....	186	507
1955.....	226	540
1956.....	220	553

Liksom inom landet i övrigt har under senare år förekommit en viss, huvudsakligen säsongmässig arbetslöshet bland lantarbetarna på Gotland. Sommartid har arbetstillfällena i allmänhet varit tillräckliga och tidvis torde det vara svårt att anskaffa för jordbruket erforderlig arbetskraft. Vintertid har emellertid en del lantarbetare friställts.

Säsongmässigt torde även förekomma arbetslöshet bland jordbrukare inom de mindre brukningsenheterna. De bristande sysselsättningsmöjligheterna inom skogsbruk gör att något arbete, vid sidan av sysslorna med jordbruk och boskapsskötsel, i allmänhet ej står till buds för dessa brukare. En arbetskraftsreserv torde här finnas, vilken — med tanke på bruknings-

enheternas fördelning — kan antagas vara störst på norra Gotland. Det sagda torde även gälla kvinnlig arbetskraft. Det torde knappast vara möjligt att kvantitativt närmare beräkna denna arbetskraftsreserv. En antydning om storleksordningen ges emellertid av 1950 års folkräkning, som redovisade 3 520 förvärvsarbetande personer, varav närmare 3 000 män, inom brukningsenheter med en åkerareal understigande 10 hektar.

Den yrkesverksamma *industriebefolkningen* fördelade sig enligt 1950 års folkräkning på följande sätt inom riket och på Gotland.

Procentuell fördelning av den yrkesverksamma industriebefolkningen

	Gotland	Riket
Metallindustri.....	16,4	31,4
Jord- och stenindustri.....	16,3	4,0
Träindustri.....	4,2	7,7
Pappers- och grafisk industri.....	1,8	7,6
Livsmedelsindustri.....	13,6	7,3
Textil- och beklädnadsindustri.....	7,5	13,1
Läder-, hår- och gummivaruindustri.....	2,3	4,5
Byggnadsverksamhet.....	33,3	18,6
Kraft-, belysnings- och vattenverk.....	4,2	2,3
Övriga.....	0,4	3,5

Av de ur sysselsättningssynpunkt viktigaste industrigrenarna på Gotland är det framförallt den i huvudsak servicebetonade metallindustrien, som expanderat. Från 636 sysselsatta år 1940, har antalet vuxit till 836 år 1945 och 1 017 år 1950. Jord- och stenindustrien har under perioden 1940—1945 minskat med drygt 250 personer eller ungefär 20 procent. Under perioden 1945—1950 har sysselsättningen varit ungefär oförändrad. Därefter har av skäl som framgått av det tidigare sagda — mekanisering och ökade avsättningssvårigheter — antalet inom industrigrenen förvärvsarbetande ytterligare minskat. Av de egentliga industrigrenarna är livsmedelsindustrien efter de ovan nämnda den ur sysselsättningssynpunkt betydelsefullaste. En viss expansion har ägt rum under senare år i enlighet med dessa siffror: år 1940 748, år 1945 746 och år 1950 846 förvärvsarbetande.

Som framgår av sammanställningen är ett relativt stort antal personer yrkesverksamma inom byggnadsverksamheten. Under senare år har antalet förvärvsarbetande vuxit kraftigt, från 1 825 personer år 1940 till 2 062 år 1950.

Av utredningens tidigare framställning torde ha framgått, att strukturella skillnader föreligger mellan Gotlands kommuner i industriellt hänseende. I det följande lämnas en redogörelse för industriebefolkningens fördelning på olika industrigrenar i de skilda kommunerna.

I de nordligaste kommunerna har jord- och stenindustrien en dominerande betydelse. Övriga industrigrenar ger var för sig sysselsättning åt ett mycket mindre antal anställda. I Slite köping är emellertid metallindustrien av viss betydelse ur sysselsättningssynpunkt.

Den procentuella fördelningen av den yrkesverksamma industribefolkningen på olika industrigrenar inom Fårösunds och Lärbro kommuner samt Slite köping framgår av denna tablå, som grundar sig på 1950 års folkräkning.

Industrigren	Förvärvsarbetande i procent		
	Fårösund	Lärbro	Slite köping
Metallindustri.....	9,6	9,4	15,8
Jord- och stenindustri.....	52,9	61,1	49,7
Träindustri.....	2,1	1,0	2,1
Pappers- och grafisk industri.....	0,2	0,2	0,2
Livsmedelsindustri.....	4,5	2,6	2,5
Textil- och beklädnadsindustri.....	7,2	3,8	1,3
Läder-, hår- och gummivaruindustri.....	2,3	1,0	0,3
Byggnadsverksamhet.....	20,8	16,1	14,7
Övrigt.....	0,4	4,8	13,4

Sysselsättningen inom stenindustrien i Slite har under perioden 1945—1950 expanderat — från 200 till 301 sysselsatta. Även inom Lärbro kommun har en mindre ökning skett. I Fårösunds kommun har sysselsättningen däremot varit vikande. Minskningen i antalet sysselsatta under angivna tid uppgick till tio procent. På grund av mekanisering och ökade avsättnings-svårigheter har sysselsättningen inom stenbrotten gått tillbaka under senare år, vilket framför allt drabbat Fårösunds och Lärbro kommuner.

Förändringarna inom övriga egentliga industrigrenar är ganska obetydliga. En förhållandevis kraftig expansion har emellertid skett inom den servicebetonade metallindustrien. Minskningen inom denna industrigren i Fårösunds kommun torde ha sin förklaring i en vikande sysselsättning vid de militära anläggningarna. Utvecklingen inom metallindustrien belyses av denna tablå.

Kommun	Ökning (minskning) av antalet förvärvsarb. 1945—50	
	Absolut	Relativt
Fårösund.....	— 18	— 26,9
Lärbro.....	+ 9	+ 30,0
Slite köping.....	+ 27	+ 30,1

I de svagt industrialiserade kommunerna kring Visby — Tingstäde, Dalhem och Stenkumla — intar ingen industrigren sysselsättningsmässigt sett någon mera dominerande ställning. Den servicebetonade metallindustrien spelar en förhållandevis stor roll liksom även livsmedelsindustrien, som ofta är av servicekaraktär.

Den yrkesverksamma industribefolkningens fördelning på olika industrigrenar i procent enligt 1950 års folkräkning framgår av denna tablå:

Industrigren	Förvärvsarbetande i procent		
	Tingstade	Dalhem	Stenkumla
Metallindustri.....	12,8	15,5	16,3
Jord- och stenindustri.....	2,6	4,0	1,7
Träindustri.....	6,6	11,5	3,3
Pappers- och grafisk industri.....	1,8	—	1,6
Livsmedelsindustri.....	15,0	12,5	11,0
Textil- och beklädnadsindustri.....	5,7	3,5	15,9
Läder-, hår- och gummivaruindustri.....	2,6	3,0	2,9
Byggnadsverksamhet.....	51,1	50,5	52,7
Övrigt.....	1,8	2,5	1,2

Ett markant drag inom samtliga tre kommuner är den relativt stora sysselsättningen inom byggnadsverksamhet. Under femårsperioden 1945—1950 har sysselsättningen inom denna näringsgren ökat, särskilt inom Tingstade kommun, där antalet yrkesverksamma vuxit från 88 år 1945 till 116 år 1950 eller med mer än 30 procent. Inom de egentliga industrigrenarna har förändringarna i sysselsättningen under angivna tidsperiod varit obetydliga. Inom den servicebetonade metallindustrien har sysselsättningen i allmänhet ökat något.

I Romaklosters och Klintehamns kommuner dominerar sysselsättningsmässigt sett livsmedelsindustrien. Femårsperioden 1945—1950 utvisar en ökning i sysselsättningen, som för Romaklosters kommun uppgår till 15 procent och för Klintehamns kommun till 41 procent. I absoluta tal har de yrkesverksamma antal vuxit från 153 till 176 respektive från 78 till 110. Förändringarna inom övriga industrigrenar har under angivna tidsperiod varit ganska små.

Enligt 1950 års folkräkning fördelade sig den yrkesverksamma industribefolkningen på olika industrigrenar i enlighet med denna tablå:

Industrigren	Förvärvsarbetande i procent	
	Romakloster	Klintehamn
Metallindustri.....	11,9	12,4
Jord- och stenindustri.....	4,2	0,9
Träindustri.....	6,3	5,6
Pappers- och grafisk industri.....	—	—
Livsmedelsindustri.....	30,7	24,7
Textil- och beklädnadsindustri.....	5,9	5,4
Läder-, hår- och gummivaruindustri.....	1,6	3,4
Byggnadsverksamhet.....	35,9	43,8
Övrigt.....	3,5	3,8

Med undantag för de två sydligaste kommunerna, där jord- och stenindustrien överväger, förekommer inom övriga landskommuner på mellersta och södra Gotland ingen industrigren, som kan sägas spela en ur sysselsätt-

ningssynpunkt dominerande roll. Metallindustri och livsmedelsindustri med huvudsakligen servicebetonade företag ger i allmänhet den relativt sett högsta sysselsättningen inom den egentliga industriverksamheten. Förändringarna under senare år är obetydliga, men i allmänhet har sysselsättningen ökat inom metallindustrin.

Enligt 1950 års folkräkning fördelade sig den yrkesverksamma industri-befolkningen på olika industrigrenar i enlighet med följande tablå:

Industrigren	Förvärvsarbetande i procent		
	Ljugarn	Stånga	Hemse
Metallindustri.....	13,0	12,6	15,4
Jord- och stenindustri.....	2,7	11,1	1,4
Träindustri.....	8,2	3,7	6,0
Pappers- och grafisk industri.....	—	—	1,7
Livsmedelsindustri.....	7,6	15,6	10,5
Textil- och beklädnadsindustri.....	9,8	4,5	4,6
Läder-, hår- och gummivaruindustri.....	2,7	4,4	2,3
Byggnadsverksamhet.....	50,0	45,9	54,1
Övrigt.....	6,0	2,2	4,0

Utan att dominera som på norra Gotland spelar jord- och stenindustrin den betydelsefullaste rollen som sysselsättningsfaktor bland de egentliga industrigrenarna i Havdhems och Hoburgs kommuner. Under senare år har liksom på norra Gotland och av liknande skäl antalet sysselsatta minskat. Förändringarna inom övriga industrigrenar har i allmänhet varit mindre omfattande.

Enligt 1950 års folkräkning fördelade sig den yrkesverksamma industri-befolkningen på olika industrigrenar i enlighet med denna tablå:

Industrigren	Förvärvsarbetande i procent	
	Havdhem	Hoburg
Metallindustri.....	12,9	7,7
Jord- och stenindustri.....	19,8	22,6
Träindustri.....	3,7	4,5
Pappers- och grafisk industri.....	—	—
Livsmedelsindustri.....	9,7	11,6
Textil- och beklädnadsindustri.....	6,9	6,5
Läder-, hår- och gummivaruindustri.....	2,3	1,9
Byggnadsverksamhet.....	42,4	43,9
Övrigt.....	2,3	1,3

Inom Visby stad spelar sysselsättningsmässigt sett serviceföretag inom metallindustri och vissa andra industrigrenar den största rollen. Under senare år har en betydande ökning skett av sysselsättningen inom den servicebetonade metallindustrin. Förändringarna i övrigt synes vara små.

Enligt 1950 års folkräkning fördelade sig den yrkesverksamma industri-befolkningen på olika industrigrenar på sätt följande tablå utvisar.

Industrigren	Förvärvsarbetande i procent
Metallindustri.....	24,6
Jord- och stenindustri.....	1,6
Träindustri.....	3,5
Pappers- och grafisk industri.....	4,8
Livsmedelsindustri.....	16,3
Textil- och sömnadsindustri.....	11,5
Läder-, hår- och gummivaruindustri.....	2,8
Byggnadsverksamhet.....	29,4
El-, gas-, vattenverk m. m.....	4,2
Övrigt.....	1,3

Såsom sysselsättningsobjekt har handel stor betydelse inom tätortsbetonade kommuner. Visby stad dominerar i handelshänseende inom stora delar av Gotland. Närmare en fjärdedel av stadens yrkesverksamma befolkning har sin sysselsättning inom denna näringsgren. Framför allt inom de landskommuner, där en ort med dominerande handelsinflytande är belägen, har handel betydelse ur sysselsättningssynpunkt. Sådana kommuner är Slite köping — 11,7 procent av de förvärvsarbetande sysselsatta inom handel — Hemse med Hemse municipalsamhälle — 9,6 procent — och Klintehamn — 7,5 procent.

Den statliga länsförvaltningen och landstingets inrättningar är i stor utsträckning förlagda till Visby, vartill kommer militära anläggningar. Det är därför naturligt att Visby närmast måste betecknas som en tjänstemannastad. Enligt 1950 års folkräkning var drygt en fjärdedel av den förvärvsarbetande befolkningen sysselsatt inom offentlig tjänst. Inom landskommunerna på Gotland är det bara i Fårösund, som offentlig förvaltning har någon större betydelse ur sysselsättningssynpunkt. Något mer än 24 procent av den yrkesverksamma befolkningen var enligt 1950 års folkräkning sysselsatta inom offentlig tjänst.

Tidigare har framhållits, att en viss säsongbetonad arbetslöshet förekommer inom det gotländska jordbruket. Även inom industrien gör sig likartade svängningar i sysselsättningen gällande. Inom byggnadsverksamheten förekommer i allmänhet en lägre sysselsättningsgrad vintertid än under sommaren, även om svårigheterna under senare år blivit mindre. Två för Gotland så betydelsefulla industrier som jord- och stenindustrien samt livsmedelsindustrien är i viss mån säsongbetonade med sysselsättningstoppar sommartid. Särskilt framträdande är detta inom livsmedelsindustrien, där framför allt sockerbruket men även konserverfabrikerna redovisar betydande skillnader i sysselsättningshänseende mellan sommar- och vintertid. Även arbetet i stenbrotten är mindre intensivt under vintermånaderna. Den under senare tid genomförda mekaniseringen synes emellertid, samtidigt som behovet av mänsklig arbetskraft blivit mindre, ha motverkat säsongväxlingarna.

Rådande näringslivsförhållanden på Gotland har medfört att man, samtidigt som det sommartid i allmänhet är relativt god tillgång på arbetstill-

fällan, vintertid får notera en ibland ganska besvärande arbetslöshet. Växlingarna i sysselsättningen belyses i följande tablå:

Hos arbetsförmedlingarna anmälda arbetslösa arbetssökande

	År 1956			År 1957		
	Män	Kvinnor	Sum-ma	Män	Kvinnor	Summa
Januari	293	19	312	482	53	535
Februari	622	23	645	414	40	454
Mars	462	42	504	330	59	389
April	245	55	300	334	78	412
Maj	72	38	110	206	45	251
Juni	40	14	54	131	14	145
Juli	43	15	58	102	14	116
Augusti	52	9	61	101	4	105
September	77	35	112	96	19	115
Oktober	84	40	124	81	57	138
November	192	37	229	143	51	194
December	302	26	328	393	19	412

Arbetslösheten har med början i juni månad en allt mindre omfattning för att under senhösten åter tilltaga. Under januari—april månader är den regelmässigt störst. Den vintertid besvärande arbetslösheten bland framför allt män har gjort det nödvändigt att årligen anordna beredskapsarbeten på Gotland. Anläggningsarbeten av olika slag — vägbyggnader, vatten- och avloppsanläggningar m. m. — har i första hand kommit i fråga. Omfattningen av beredskapsarbetena belyses av denna tablå:

Antalet män i beredskapsarbeten under åren 1952—1957 på Gotland

	Jan.	Febr.	Mars	April	Nov.	Dec.
1952	—	—	—	—	—	19
1953	70	121	214	232	7	48
1954	98	179	188	160	—	34
1955	79	122	88	97	11	45
1956	75	108	107	110	—	28
1957	97	137	175	121	—	4

Beträffande arbetslöshetens lokala fördelning kan anmärkas, att samtliga förmedlingar i länet redovisar arbetslösa arbetssökande vintertid. I allmänhet synes arbetslösheten vara störst i de nordliga kommunerna samt inom jordbrukskommunerna på mellersta Gotland, medan den är något lägre inom de sydligaste kommunerna.

De kraftiga svängningarna i sysselsättningen mellan vinter och sommar torde icke enbart kunna förklaras med säsongvariationerna inom jordbruk och vissa betydelsefulla gotländska industrigrenar. Turistväsendet bidrager starkt till den förbättrade sysselsättningssituationen sommartid genom en avsevärt ökad efterfrågan på personal inom vissa serviceyrken.

KAPITEL 10

Sociala, kulturella och ekonomiska förhållanden m. m. på Gotland

Vid genomgången av Gotland torde utredningen även böra redovisa de sociala, kulturella och ekonomiska förhållandena m. m. För lokalisering av industriföretag torde nämligen råvaruförsörjning, arbetskrafts- och kommunikationsfrågor m. m. inte vara helt avgörande. Tillgången på tillfredsställande utbildningsmöjligheter, moderna sjukvårdsinrättningar etc. torde spela en viss roll vid bedömande av olika lokaliseringsplatser. Skatteförhållandena torde också ha viss betydelse liksom kultur- eller nöjesanläggningar. En orts möjligheter att i olika hänseenden ge ett företag och de anställda service och trivsel får icke underskattas vid en bedömning av förutsättningarna att förstärka dess näringsliv.

På Gotland är det främst Visby stad, som är väl utrustad i dessa hänseenden. Dit har länets utbildnings- och sjukvårdsanläggningar m. m. i stor utsträckning koncentrerats. Andra tätorter, som är relativt väl tillgodosedda, är Slite köping och Hemse municipalsamhälle, medan övriga samhällen har sämre förutsättningar. Utredningen lämnar i det följande en redogörelse för resurserna inom tätorterna på Gotland ur dessa synpunkter.

Visby stad

I Visby finns ett högre allmänt läroverk med fyraårigt gymnasium, delat på latin- och reallinjer med s. k. A-kombination (allmän linje) i tredje och fjärde ringen, och både fyraårig och femårig realskola. Antalet elever överstiger något 750, uppdelade på 25 klassavdelningar. Gymnasiet är det enda på Gotland och eleverna rekryteras från hela länet. Realskolan tillgodoser främst behovet i Visby stad och de omkringliggande landskommunerna på mellersta Gotland.

Visby kommunala flickskola med såväl sjuårig som sexårig linje har ungefär 300 elever fördelade på 11 klassavdelningar. Då skolan är den enda i sitt slag på Gotland, rekryteras eleverna från hela länet.

Antalet läraravdelningar vid folkskolan i Visby är 65 och antalet elever drygt 1 800. Antalet obligatoriska årsklasser är åtta och läraravdelningarna är fördelade på tre skolanläggningar.

Vad yrkesutbildningen angår bör nämnas, att landstingets centrala verkstadsskola och sjömansskola är belägna i Visby. Vid verkstadsskolan förekom under läsåret 1956—57 tvååriga kurser för reparatörer, smeder, svet-

sare, lantbruksmaskinreparatörer och klänningssömmerskor, treårig kurs för bilmekaniker samt fyraårig kurs för möbelsnickare. Vid sjömansskolan gavs femmånaders kurser för såväl däcks- som maskin- och kökspersonal. Eleverna till verkstadsskolan och sjömansskolan rekryteras från hela länet. Av de 84 eleverna under senaste läsåret var endast 12 hemmahörande i Visby.

De kommunala yrkesskolorna i Visby hade under verksamhetsåret 1956—57 301 elever. Kortare kurser förekom framför allt i olika handelsämnen, såsom bokföring, stenografi och maskinskrivning, samt i främmande språk. I fortsättningsskolan undervisades i snickeri och hushållsgöromål.

För den slutna sjukvården finns följande anläggningar.

Ett statligt sinnessjukhus med 216 platser utbygges för närvarande enligt statsmakternas beslut med ytterligare en paviljong med 48 vårdplatser. Antalet läkartjänster vid sjukhuset är tre, men förslag föreligger om att ytterligare en tjänst skall inrättas. Sedan flera år tillbaka är flertalet tjänster vakanta.

Landstingets viktigaste sjukvårdsinrättningar ligger i Visby. Länslasarettet med kirurgisk, medicinsk, röntgen-, barn-, ögon- samt öron-, näs- och halsavdelningar har tillsammans 241 vårdplatser. Antalet läkare är 12. Enligt föreliggande planer skall lasarettet utbyggas med ytterligare 54 vårdplatser för gynekologiska och epidemiska fall. Sedan denna utbyggnad genomförts, torde det nuvarande epidemisjukhuset med 64 vårdplatser tagas i anspråk för kronikervård.

I Visby finns även några militära sjukvårdsanläggningar, som emellertid för närvarande torde sakna betydelse för den civila sjukvården.

För den öppna sjukvården finns en kommunalanställd stadsläkare. Förste provinsialläkaren, intill den 1 januari 1958 tillika provinsialläkare i Visby distrikt omfattande delar av Tingstäde, Romaklosters och Stenkumla kommuner, är stationerad i Visby. Några privatpraktiserande läkare finns ej. Ett par läkare anställda vid de militära förbanden driver emellertid även privatpraktik.

Folk tandvården i Visby är utbyggd för sex tandläkartjänster, varav tre emellertid är vakanta. Sex privatpraktiserande tandläkare finns, vartill kommer två som delar sitt arbete mellan Visby och Slite samt en militär tandläkare med privatpraktik.

Apotek finns i Visby.

Stadsbiblioteket i Visby är tillika centralbibliotek för hela Gotland. Ett länsmuseum — Gotlands fornsal — finns i staden liksom länsarkivet. Någon teater finns inte, men arbetareföreningens lokal kan användas som sådan. För konserter, föreläsningar o. dyl. är skolaulorna tillgängliga. Staden har fyra biograflokaler, idrottsplats och för inomhusidrott tillgång till bl. a. militära exercishus. Det kan anmärkas, att föreningshus med teaterlokal m. m. är under uppförande.

Fårösunds kommun

Den viktigaste tätorten är Fårösund och de kulturella och sociala institutionerna är i huvudsak koncentrerade dit.

Centraliserade sjunde klasser finns vid folkskolan i Fårösunds samhälle och på Fårön. Skolan i Fleringe har nedlagts på grund av det ringa barnantalet. Även vid Rute folkskola minskar barnantalet. Beslut föreligger om införande av obligatoriskt åttonde skolår, så snart erforderliga skollokaler kan anskaffas. Såväl sjunde som åttonde klassen kommer att för hela distriktet centraliseras till skolan i Fårösunds samhälle. Antalet barn vid folkskolorna uppgår till omkring 400 fördelade på 20 läraravdelningar, varav 11 i Fårösunds samhälle.

Kommunal yrkesundervisning förekommer i Fårösund. Läsåret 1956—57 uppgick elevantalet till 45. Kortare kurser gavs i gassvetsning samt maskinskrivning och främmande språk. I fortsättningsskolan i Fårösund bedrivs undervisning i hushållsgöromål.

Vad den slutna sjukvården angår finns ett mindre förlossningshem i samhället. För vård av militärpersonal av manskaps grad finns ett sjukhus med cirka 30 vårdplatser. Överenskommelse har träffats om att sjukhuset skall få utnyttjas på samma sätt som en landstingets sjukvårdsinrättning.

Kommunen tillhör Slite provinsialläkardistrikt. En regementsläkartjänst vid KA 3 i Fårösund har sedan flera år varit vakant men brukar uppehållas av ditkommenderad personal.

Folktandvården i Fårösund är organiserad med en tandläkare.

Något apotek finns ej i samhället eller kommunen men tre läkemedelsförråd av typ B.

Vad den kulturella utrustningen i övrigt inom kommunen angår kan nämnas, att bibliotek, biograf, samlingslokaler, idrottsanläggningar m. m. finns i Fårösunds samhälle. I närheten av samhället finns ett större hembygdsmuseum.

Lärbro kommun

I Lärbro kommun finns två tätorter, Lärbro och Kappelshamn, vilka båda har relativt begränsad betydelse.

Endast folk- och fortsättningsskolor finns. Antalet elever i folkskolan uppgår till närmare 350 uppdelade på 17 läraravdelningar. Den största skolan med centraliserad sjunde klass är belägen i Lärbro samhälle. Sjunde klass förekommer även vid Hangvars sockens folkskola, som är fördelad på tre skolanläggningar. Ytterligare centralisering planeras, vilket torde innebära att en eller två av dessa skolanläggningar nedlägges.

Yrkesundervisning förekommer endast vid fortsättningsskolan i Lärbro samhälle i ämnet hushållsgöromål.

Slite köping

För den högre undervisningen finns en fyraårig samrealskola. Antalet elever, fördelade på fem klassavdelningar, uppgår till ungefär 150, i huvudsak rekryterade från — förutom köpingen — Fårösunds och Lärbro kommuner.

Folkskoleundervisningen är vad avser sjunde läsåret helt centraliserad till skolan inom det egentliga tätbebyggelseområdet. Två folkskolor med lägre skolform finnes. Antalet elever utgör omkring 350 fördelade på 17 läraravdelningar. Enligt föreliggande planer skall en ny centralskola byggas.

Yrkesundervisning förekommer inom en i Skånska Cement Aktiebolagets verkstad inbyggd verkstadsskola och vid kortare kurser. Den förstnämnda undervisningen är fyraårig och elever rekryteras från hela Gotland. Under läsåret 1956—57 uppgick elevantalet till 28. De kortare kurserna, som endast är avsedda för köpingens ungdom, omfattade klädsömnad, handel och vävning. Ett fyrtiotal elever deltog. Därjämte förekommer yrkesundervisning vid fortsättningsskolorna.

Tillsammans med Fårösunds och Lärbro kommuner samt vissa delar av Tingstäde kommun bildar köpingen ett provinsialläkardistrikt med läkaren stationerad i Slite.

Folktandvården i Slite är organiserad med en tandläkare. Två tandläkare uppehåller tidvis privatpraktik i köpingen. Apotek finns.

Bland övriga kulturella anläggningar i Slite kan nämnas, att bibliotek finns inrymt i en nyligen iordningställd lokal. Stiftelsen Slitegården förfogar över en modern teater- och biograflokal samt tre samlingssalar m. m. Två bygdegårdar och ytterligare några lokaler för sammanträden, föreläsningar o. dyl. finns i köpingen.

Tingstäde kommun

Inom kommunen finns inga i den offentliga statistiken redovisade tätorter. Folkskoleundervisningen bedrivs vid åtta olika skolor, av vilka tre har centraliserad sjunde klass. Antalet elever överstiger något 450, uppdelade på 24 läraravdelningar. En ytterligare centralisering med nedläggande av några skolor anses nödvändig.

Dalhems kommun

Inte heller i denna kommun finns någon tätort av betydelse. Undervisningen i folkskolan är förlagd till åtta olika skolor inom kommunen, av vilka två har centraliserad sjunde klass av A-form. Åtminstone ett par av skolorna torde komma att nedläggas. Antalet elever är omkring 350 uppdelade på 18 läraravdelningar.

Romaklosters kommun

Vad undervisningsväsendet angår förekommer inom kommunen 16 skolor tillhörande folkskolan och dessutom fortsättningsskolor, varjämte länets

lantmannaskola är förlagd till Roma kyrkby. Fyra folkskolor har centraliserad sjunde klass av A-form. Antalet elever överstiger 700 fördelade på 35 läraravdelningar. Viss omorganisation, som medför att några av de nuvarande skolorna med lägre skolform nedlägges, anses nödvändig.

Någon annan yrkesutbildning än den som ges vid fortsättningsskolorna och lantmannaskolan förekommer inte inom kommunen. Förutom undervisning i hushållsgöromål anordnas i fortsättningsskolan kurser i arbetskunskap i anslutning till jordbruk. Eleverna i sistnämnda kurser, under läsåret 1956—57 60 stycken, rekryterades från hela länet.

Provinsiälläkare är stationerad i tätorten Roma. Distriktet omfattar huvudparten av Romaklosters kommun samt Dalhems kommun och vissa delar av Tingstäde och Stenkumla kommuner. Folktandvården är organiserad med två tandläkartjänster. Länets sanatorium med 109 vårdplatser är beläget inom kommunen.

Kommunens bibliotek är förlagt till Roma samhälle och fyra samlingslokaler, varav en biograf, finns i tätorten.

Stenkumla kommun

Tätorten Vibble i Stenkumla kommun är närmast att betrakta som en förort till Visby och saknar självständig betydelse ur de synpunkter varom här är fråga. Undervisningen i folkskolan bedrivs vid sju skolor, varav en har centraliserad sjunde klass. Antalet elever överstiger något 400 uppdelade på 21 läraravdelningar.

Klintehamns kommun

I kommunen finns en tätort, Klintehamns samhälle, dit kommunens kulturella och andra inrättningar i stor utsträckning förlagts.

Folkskoleundervisningen i sjunde klass är helt centraliserad till Klintehamn, där även frivillig undervisning i åttonde klass förekommer. Ytterligare sju skolor finns inom kommunen. Det totala elevantalet uppgår till omkring 600 elever, fördelade på 30 läraravdelningar, varav ungefär 250 elever och 11 avdelningar i samhället.

Under läsåret 1956—57 meddelades yrkesutbildning i kortare kurser åt närmare 100 elever vid Klintehamns yrkesskola. Kurser förekom i gas-svetsning, maskinskrivning och andra handelsämnen, klädsömnad m. m. Även i fortsättningsskolorna lämnas viss yrkesundervisning. Läsåret 1956—57 förekom en för elever från hela länet avsedd kurs om 180 timmar i arbetskunskap i anslutning till skogsbruk. 17 elever deltog i kursen.

Provinsiälläkaren i Klintehamns distrikt, bestående av hela Klintehamns kommun samt vissa delar av angränsande kommuner, är stationerad i samhället. Folktandvården är organiserad med en tandläkartjänst. Ett filialapotek finns också.

Beträffande Klintehamns samhälles utrustning i övrigt kan nämnas att

bibliotek, biograflokaler, ett antal samlingslokaler, friluftsbad, idrottsplats m. m. finnes. Planer föreligger att bygga ett medborgarhus.

Ljugarns kommun

Folkskoleundervisningen i sjunde klass är helt centraliserad till Etelhems skola. Ytterligare sex skolor finns i kommunen. Antalet elever uppgår till cirka 250 fördelade på 12 läraravdelningar.

I samhället Ljugarn finns provinsialläkare — distriktet omfattar förutom Ljugarns kommun vissa delar av Romaklosters och Stånga kommuner — folk tandvårdsklinik med en tandläkare samt läkemedelsförråd.

Stånga kommun

Kommunen har tre folkskolor, av vilka skolan i Stånga samhälle har en för hela kommunen centraliserad sjunde klass. Antalet elever uppgår till omkring 250 fördelade på 11 läraravdelningar. Bibliotek samt samlingslokal finns i tätorten Stånga.

Hemse kommun

Av naturliga skäl har kommunens kulturella och andra institutioner i hög grad förlagts till Hemse municipalsamhälle, som är ett betydelsefullt centrum för södra Gotland.

Av högre skolor finns i Hemse en fyraårig kommunal realskola med åtta klassavdelningar och cirka 220 elever. Dessa rekryteras i huvudsak från kommunerna på södra Gotland, dvs. Hemse, Klintehamns, Ljugarns, Stånga Havdhems och Hoburgs kommuner. Länets folkhögskola, som arbetar med både vinter- och sommarkurser, är förlagd till Hemse. Antalet elever brukar uppgå till cirka 200.

Undervisningen i folkskolan är förlagd till sju skolor med sammanlagt närmare 500 elever fördelade på 23 läraravdelningar. Undervisningen i sjunde klass är för hela kommunen centraliserad till skolan i Hemse, där även frivillig åttonde klass finns.

Yrkesskola finns i Hemse och i undervisningen — kortare kurser i sömnad, matlagning, handelsämnen m. m. — deltog läsåret 1956—57 cirka 60 elever.

Med undantag för hem för kroniskt sjuka finns inga inrättningar för sluten sjukvård i Hemse. Provinsialläkare är emellertid stationerad där och apotek finns. Folk tandvården är organiserad med två tandläkartjänster.

Samlingslokaler samt teater- och biografialong finns i den s. k. Hemsegården. Ytterligare en biograf finns i samhället, som även förfogar över bibliotek, föreläsningssalar o. dyl.

Havdhems kommun

Undervisningen i folkskolan är förlagd till fem skolor med närmare 300 elever fördelade på 14 läraravdelningar. Undervisningen i sjunde klass är för

hela kommunen centraliserad till skolan i Havdhems samhälle. I samhället finns också kommunens bibliotek, bygdegård, Folkets Hus m. m.

Hoburgs kommun

Folkskoleundervisningen i kommunen förfogar över fyra skolor. All undervisning i sjunde klassen är centraliserad till skolan i Burgsvik. Antalet elever vid folkskolorna uppgår till cirka 230 fördelade på 11 läraravdelningar, varav fem vid skolan i Burgsvik.

Ett mindre förlossningshem är förlagt till Burgsvik. Provinsialläkaren för Havdhems och Hoburgs kommuner är stationerad i samhället, som även har en folktandvårdsklinik med en tandläkare.

Burgsviks samhälle har tillgång till bibliotek, bygdegård, biograf m. m.

På grund av sin ringa storlek har Gotland naturligtvis ett betydligt mindre skatteunderlag än övriga län i riket. Enligt 1956 års taxeringar uppgick skatteunderlaget till 1 591 255 skattekrönor, varav 999 119 belöpte på landsbygden och 592 136 på Visby stad. Som jämförelse redovisas i följande tabell vissa av landets mindre landstingsområden.

Landstingsområde	Skatteunderlag enligt 1956 års taxeringar	
	Totalt	per inv. 1/1 1956
Kronobergs län	4 832 778	30: 30
Kalmar läns norra	2 775 312	30: 16
Kalmar läns södra	4 502 900	31: 04
Gotlands län	1 591 255	27: 95
Blekinge län	4 451 879	30: 62
Jämtlands län	4 550 471	31: 51

Skatteunderlaget är som tablån utvisar litet icke endast totalt sett utan även per invånare räknat. Siffran för Gotland är den lägsta i landet.

Skatteunderlagets storlek inom de gotländska kommunerna redovisas i omstående tablå.

Det dåliga skatteunderlaget i länet och de enskilda kommunerna har medfört att landsting och primärkommuner tvingats hålla en hög utdebitering för att tillgodose de kommunala behoven. Enligt beslut år 1956 utdebiterades av landstingsmedel 4: 90 per skattekröna, vilket är den högsta skattesatsen bland landets landsting. Genomsnittligen utgick skatten på Gotlands landsbygd till borgerliga och kyrkliga primärkommuner med 9: 60 per skattekröna år 1956, en skattesats som saknar jämförelse i södra och mellersta Sverige. Endast de norrländska länen visar ett högre medeltal. Utdebiteringen i Visby var år 1956 10: 00 per skattekröna, en skattesats som inte kan betecknas som särskilt hög vid jämförelse med andra städer.

Kommun	Skatteunderlag enligt 1956 års taxeringar	
	Totalt	Per inv. 1/1 1956
Visby.....	592 136	38: 87
Färösund.....	95 657	29: 24
Lärbro.....	62 658	24: 15
Slite köping.....	112 307	41: 14
Tingstäde.....	82 233	22: 41
Dalhem.....	60 305	21: 48
Romakloster.....	143 265	24: 04
Stenkumla.....	69 310	21: 84
Klintehamn.....	99 222	20: 99
Ljugarn.....	47 887	19: 89
Stånga.....	39 780	19: 09
Hemse.....	96 543	24: 69
Havdhem.....	55 709	21: 63
Hoburg.....	34 243	19: 18

Utdebiteringsförhållandena inom de gotländska kommunerna redovisas i denna tablå.

Kommun	Utdebitering per skatte- krona 1956 exklusive landstingsmedel
Visby stad.....	10,00
Färösund.....	9,05
Lärbro.....	10,34
Slite köping.....	8,75
Tingstäde.....	10,33
Dalhem.....	9,97
Romakloster.....	8,95
Stenkumla.....	9,38
Klintehamn.....	9,91
Ljugarn.....	9,46
Stånga.....	9,28
Hemse.....	9,76
Havdhem.....	10,99
Hoburg.....	10,41
Gotlands landsbygd.....	9,60
Rikets landsbygd.....	8,94
Rikets städer.....	10,85

Sammanfattningsvis kan sålunda konstateras, att skatteunderlaget på Gotland är svagt och att den kommunala utdebiteringen i allmänhet måst hållas mycket högt. Dessa förhållanden är ägnade att inge bekymmer hos landsting och primärkommunala myndigheter, särskilt mot bakgrunden av den fortsatta utflyttningen från landskapet och de ökade anspråken på den kommunala verksamheten. Skolväsendet och sjukvården torde för närvarande erbjuda särskilt svåra problem.

Någon försöksverksamhet med nioårig enhetsskola förekommer för närvarande inte på Gotland. Utredning pågår inom vissa kommuner samt för

hela länets vidkommande inom en särskild länskommitté. En omfattande interkommunal samverkan torde bli nödvändig för att lösa problemen beträffande högstadiet och den förberedande yrkesutbildningen inom enhets-skolans ram. Det torde på nuvarande stadium av arbetet vara klarlagt, att centralskolor måste komma till stånd i Visby stad, Slite köping, Hemse municipalsamhälle samt Roma och Klintehamns tätorter. I vad mån ytterligare sådana skolor kan komma till stånd är tillsvidare en öppen fråga.

Planer föreligger som tidigare nämnts att bygga ut länslasarettet i Visby. Landstinget fattade principbeslut härom redan år 1953. I skrivelse till Kungl. Maj:t den 16 september 1955 hemställde emellertid landstingets förvaltningsutskott, att statsbidrag till anläggningskostnaden — beräknad till över sex miljoner kronor — måtte beviljas med 85 procent. Som skäl för sin framställning åberopade utskottet, att landstinget saknade ekonomiska möjligheter att självt bära kostnaderna för utbyggnaden av lasarettet samt att det måste anses rättvist, att även den gotländska befolkningen bereddes en efter nutida anspråk fullgod sjukvård. Utskottet erinrade om att utdebiteringen för landstingsskatt under år 1955 utgjorde 4: 60 kronor per skatte-krona, varav 3: 44 kronor finge beräknas falla å landstingets årliga drift-kostnad för hälso- och sjukvården. Utbyggnaden av lasarettet skulle vid oförändrat skatteunderlag medföra en höjning av utdebiteringen med cirka en krona. Efter det särskild utredning verkstälts i ärendet, har statsmak-terna år 1957 beslutat lämna landstinget ett statligt lån till ifrågavarande utbyggnad motsvarande i stort sett 65 procent av den beräknade byggnads-kostnaden (se proposition nr 68 till 1957 års riksdag).

KAPITEL 11

Gotlands kraftförsörjning

Gotland saknar för elektrisk kraftalstring utbyggbar vattenkraft och land-
skapets kraftförsörjning har därför tidigare baserats helt på kraft fram-
ställd medelst fossilt bränsle. Produktionen och distributionen av denna
kraft omhänderhades av Aktiebolaget Gotlands kraftverk med dess till Slite
köping förlagda anläggning.

Av skilda skäl har den sålunda rådande situationen på kraftområdet tett
sig mindre tillfredsställande ur gotländska synpunkter. Produktionskost-
naden för kraft framställd medelst fossilt bränsle är således högre än för
vattenkraft och blir mera beroende av fluktuerande bränslepriser. Under
krigs- och avspärrningsförhållanden föreligger vidare risk för att erforder-
ligt bränsle icke kan tillföras. År 1947 tillsatte vattenfallsstyrelsen och
Aktiebolaget Skandinaviska Elverk — Aktiebolaget Gotlands Kraftverk är
ett dotterföretag till nämnda bolag — en särskild kommitté för klagörande
av de tekniska och ekonomiska möjligheterna för kraftöverföring från fast-
landet till Gotland. Det förslag till lösning av problemen, som nämnda utred-
ningsarbete ledde fram till, innebar i stort sett följande. (Proposition nr
35 till 1950 års riksdag).

Om kraftdistributionen på Gotland skall bära hela kostnaden för likströmsöver-
föringen, kommer denna icke att möjliggöra någon nämnvärd sänkning av kraft-
priser ens vid nuvarande höga kolpris. Den diskuterade lösningen har därför
baserats på att ett räntefritt statsbidrag erhålles motsvarande hela anskaffnings-
kostnaden. Detta i förening med den omständigheten, att kraften skall uttagas
från vattenfallsstyrelsens ledningsnät i Västerviks-trakten, gör det motiverat, att
styrelsen står för anskaffning och drift av överföringsanläggningen. Styrelsen
tillhandahåller råkraften vid Visby, vilket kan ske enligt styrelsens normala taxor
med en mindre modifikation. Aktiebolaget Gotlands Kraftverk förbinder sig dels
att producera kraft i Slite ångkraftverk för styrelsens räkning — och jämväl för
eventuell överföring från Gotland till fastlandet — mot att styrelsen betalar
bränslekostnaden, dels att på Gotland tillämpa vattenfallsstyrelsens distributions-
taxor med ett tillägg avsett att täcka Sliteverkets årskostnad för det bränsle, som
användes för kraftalstring. Kraftöverföringen från fastlandet är numera tekniskt
genomförbar med användning av likström. För densamma erfordras en omriktar-
station på fastlandet och en på Gotland samt i havet förlagda kablar mellan dem.
För ernående av kortaste kabellängd bör omriktaranläggningarna placeras i trak-
ten av Västervik respektive Visby. Kablarna dimensioneras lämpligen så att med
var och en kan överföras 20 000 kilowatt. Anläggningarna kan, om arbetet igång-
sättes under år 1950, färdigställas till år 1954 å 1955. Vid den för den tidpunkten
uppskattade belastningen räcker en kabel, och då man under någon tid, sedan
den erforderliga maximieffekten överstigit 20 000 kilowatt, kan täcka belastnings-

spetsarna medelst Sliteverket, torde en dubbling knappast erfordras förrän tidigast 10 år därefter. Anskaffningskostnaden för en anläggning med en kabel har på grundval av senaste offerter beräknats till 9 500 000 kronor vid det före krondevalveringen föreliggande prisläget, varav cirka 3 500 000 kronor för kabeln. Devalveringen torde något påverka kostnaden, bland annat med hänsyn till den i kabeln och övriga anordningar ingående kopparn, men ökningens storlek kan för närvarande icke fastställas. Då störningar måste förutses komma att inträffa på överföringsanläggningen och då de kan bli rätt långvariga, särskilt vid fel på kabeln, måste ångkraftverket vid Slite bibehållas i det utförande, som det får medelst nu beslutad utbyggnad, och hållas i ständig driftsberedskap. Å andra sidan kan det därvid användas parallellt med ångkraftverken på fastlandet för alstring av dels kompletteringskraft vid vattenbrist på fastlandet, dels spetskraft. Vad som med hänsyn härtill kan tillgodoses överföringen ekonomiskt, är emellertid endast en del av sammanlagda årskostnaden för likströmsöverföringen och Slite-verket. Även om kraften på fastlandet erhålles enligt fullt normal taxa, är det omöjligt att på Gotland tillämpa fastlandets distributionstaxor.

I enlighet med den sålunda refererade lösningen av kraftförsörjningsproblemet för Gotland hemställde vattenfallsstyrelsen, att för budgetåret 1950/51 måtte för ändamålet anvisas ett anslag av 2,5 miljoner kronor. Kungl. Maj:t föreslog i ovannämnda proposition i enlighet med styrelsens förslag, att ett investeringsanslag å 2,5 miljoner kronor måtte anvisas, vilket bifölls av riksdagen. Departementschefen anförde i propositionen bl. a. följande:

Enligt de prognoser som uppgjorts för kraftförbrukningen på Gotland skulle ångkraftverket i Slite komma att bli helt utnyttjat år 1955 och ytterligare krafttillskott för tiden därefter måste tillgodoses antingen genom en utbyggnad av ångkraftverket eller genom kraftöverföring från fastlandet. Med utgångspunkt från de utredningar, som verkstälts i ärendet har jag kommit till den uppfattningen, att åtgärder nu måste vidtagas för att trygga Gotlands kraftförsörjning på längre sikt. Vid valet mellan olika alternativ kan skäl anföras såväl för utbyggnad av ångkraftverket som för kraftförsörjning från fastlandet. Såsom statskontoret i sitt yttrande uttalat bygger kalkylerna för överföringsprojektet på ett flertal ovissa faktorer. Bland dessa är det framtida kolpriset en av de viktigaste. Enligt föreliggande kalkyler skulle det, om kolpriset sjunker under 45 kronor för ton, icke längre vara ekonomiskt lönande att överföra vattenkraft till Gotland. Vidare bör beaktas, att likströmssystemet ännu ej är slutligt utformat och vissa svårigheter beräknas föreligga att under närmaste tiden efter utbyggnaden göra anläggningen fullt driftsäker. Härtill kommer risken för inträdande kabelskador. Å andra sidan kan vid ett högre kolpris än 45 kronor för ton genom kraftöverföringen kraftkostnaden på Gotland sänkas. Andra förhållanden, såsom valutabesparing genom minskad import av fossilt bränsle och önskvärdheten att pröva likströmsöverföringens praktiska problem, talar för projektet. Även från försvarsberedskapssynpunkt synes den föreslagna kraftöverföringen bli av visst värde. Vid ett övervägande av föreliggande omständigheter finner jag mig böra tillstyrka, att överföringsanläggningen kommer till stånd. Den ifrågasatta automatiseringen av anläggningen, vilken beräknas kosta sammanlagt 9,5 miljoner kronor, får visserligen anses innefatta en betydande uppoffring från statsverkets sida. Gotland intager emellertid en särställning i krafthänseende, i det att vattenkraft varken kan produceras å ön eller överföras till ön med hittills tillämpade metoder. Detta har lett till att krafttaxorna på Gotland genomsnittligt ligger väsentligt högre än inom

andra län. En sänkning av taxorna skulle bereda öns befolkning fördelar av näringspolitisk och social natur. Ehuru full jämförbarhet ej föreligger mellan en automatisering av det nu aktuella överföringsprojektet och medelsanvisningen till landsbygdselektrifieringens befrämjande, synes dock den ifrågasatta subventioneringen såväl till sin storleksordning som till sitt syfte stå i överensstämmelse med den genom anslagen till landsbygdselektrifiering av statsmakterna inledda politiken att söka utjämna kraftkostnaden inom olika delar av landet. Jag finner mig av dessa skäl böra tillstyrka en subventionering av anläggningen i den formen att anläggningskostnaderna omedelbart avskrivs.

Arbetet med överföringsprojektet fortskred programenligt, men kostnaderna kom att väsentligen överstiga de ursprungligen beräknade. På förslag av vattenfallsstyrelsen har statsmakterna för budgetåren 1953/54 och 1954/55 anvisat ytterligare 14 miljoner kronor + 2,5 miljoner kronor = 16,5 miljoner kronor för ändamålet. De totala statliga kostnaderna för projektet — samtliga lämnade som avskrivningsanslag — har sålunda uppgått till 19 miljoner kronor.

Överföringskabeln togs provisoriskt i bruk år 1954 och numera är anläggningen i full drift. Otvivelaktigt har anslutningen till fastlandets distributionsnät varit av stor betydelse för Gotland ur skilda synpunkter. En väsentlig besparing för de gotländska förbrukarna har blivit möjlig. Enligt uppgifter från Gotlands kraftverk kan denna besparing beräknas totalt uppgå till cirka två miljoner kronor per år. Den markanta nedgången i kraftavgifterna har stimulerat till en kraftig belastningsökning.

Trots de stora fördelarna vid jämförelse med tidigare förhållanden har fortfarande en viss diskussion förts på Gotland rörande de tillämpade krafttaxornas skälighet. Detta har bl. a. tagit sig uttryck i en framställning från Gotlands länsförbund av RLF till Kungl. Maj:t om sådan ändring av avtalet mellan staten och Aktiebolaget Gotlands kraftverk, att statens vattenfallsverks taxebestämmelser skulle tillämpas vid beräkning av tariffenhetstalen för olika kategorier av elabonnemang på Gotland. Sedan vattenfallsstyrelsen och statens prisregleringsnämnd för elektrisk ström avgivit utlåtanden, har Kungl. Maj:t genom resolution den 17 oktober 1957 funnit ansökningen icke föranleda någon åtgärd. En skrivelse i ämnet har även riktats till utredningen. I anledning härav har utredningen, som haft överläggningar i frågan med elförbrukare och kraftverket, föranställt om en undersökning av de gotländska taxebestämmelserna vid jämförelse med andra landsändar. Det utlåtande i ärendet, som utredningen inhämtat från ingenjörfirman Bergman & Co AB i Stockholm, är av följande lydelse:

Jämförelse mellan normala krafttaxor gällande på Gotland resp. i
Mellansverige och Sydsverige

Högspänningsleveranser

För större leveranser än ca 100—200 kW användes i allmänhet högspänningsleverans.

De taxor som tillämpas för en abonnent med ett kraftbehov av 1 000 kW och 3,0 mill. kWh äro de följande (1956/57 års taxor).

Gotland och Sydsverige

Fast avgift	3 500 kr/år
Effektavgift	95 kr/kW/år
Energiavgift	
intill 4 000 kWh/kW	
första 2 MWh	3,25 öre/kWh
därutöver	2,75 öre/kWh
över 4 000 kWh/kW	2,25 öre/kWh

Mellansverige

Fast avgift	5 000 kr/år
Effektavgift	90 kr/kW/år
Energiavgift	
intill 4 000 kWh/kW	
första 2 MWh	3,00 öre/kWh
därutöver	2,50 öre/kWh
över 4 000 kWh/kW	2,00 öre/kWh

På avgifterna utgå dels ett taxetillägg om 20 % dels ett indextillägg om f. n. ca 5 %.

Till vissa mindre differenser i uttagningen av taxetillägget 20 % tages ej här hänsyn.

Den totala kraftkostnaden för en 1 000 kW abonnent blir inkl. taxetilläggen:

	Kr	öre/kWh
Gotland och Sydsverige	240 600	8,0
Mellansverige	226 800	7,6

Skillnaden i kraftavgifter rör sig alltså för denna abonnent om ca 5 %. För större abonnenter blir skillnaden något större.

Småindustri

En småindustri med ett kraftbehov av 30 kW och 36 000 kWh kan inköpa sin kraft vid lågspänning enligt effekttaxa. Samma effekttaxa tillämpas på Gotland som i Mellansverige och Sydsverige. Taxan har formen

Fast avgift	150 kr/år
Effektavgift	70 kr/kW/år
Energiavgift	
intill 1 000 kWh/kW	9 öre/kWh
över 1 000 kWh/kW	5 öre/kWh

På avgifterna utgår ett indextillägg av f. n. 5 %.

Taxan ger för den nämnda abonnenten en årsavgift av 5 510 kr eller 15,4 öre/kWh.

En småindustriabonnent kan i allmänhet inköpa kraft även enligt s. k. normaltaxa (grundavgiftstaxa) varvid grundavgiften beräknas per tariffenhet.

Taxan är densamma i de tre behandlade områdena. Tariffenhetsberäkningen skiljer dock något vilket gör att avgifterna blir något högre på Gotland och i Sydsverige. Elkraftutredningen har framlagt förslag om sammanjämkning av tariffenhetsnormen, vilket innebär att framdeles någon nämnvärd skillnad ej torde komma att finnas.

Jordbruk

För jordbruk tillämpas f. n. följande normaltaxa i alla de tre nämnda områdena.

Abonnentavgift	
enfasanslutning	9 kr/år
trefasanslutning	18 kr/år
Grundavgift	10:50 kr/te/år
Energiavgift	9 öre/kWh

Obetydliga differenser i tariffenhetsberäkningen (te) finnes.

För en gård på 15 hektar med 3 rum och kök och en förbrukning av 4 000 kWh blir årsavgiften 504 kr eller 12,6 öre/kWh.

Distributionsföreningar tillämpar i regel lägre avgifter. Å andra sidan har abonnenterna gjort större kapitalinsats och kvaliteten på leveransen är sämre.

Hushåll

För hushåll tillämpas samma normaltaxa som för jordbruk. Taxan är densamma i alla tre områdena.

För en abonnent med 3 rum och kök samt en årsförbrukning av 1 500 kWh blir avgiften 206 kr eller 13,8 öre/kWh.

Förutom ovan angivna avgifter utgår vid lågspänningsleverans normalt en anslutningsavgift (engångsavgift) vid nyanslutning. Avgiften är i regel likformig inom de nämnda områdena.

KAPITEL 12

Gotlands vatten- och avloppsförhållanden

Före andra världskrigets slut hade inom Gotlands län någon mera omfattande utbyggnad av gemensamhetsanläggningar för vatten och avlopp icke kommit till stånd på landsbygden. Endast de större samhällena hade ordnat den nödvändigaste avloppsaneringen för central tätbebyggelse. Fårösund, Slite, Klintehamn och Hemse hade under 1930-talet utbyggt sådana mindre anläggningar. Vattenförsörjningen inom samhällena baserades emellertid i allmänhet på enskilda vattentäkter. Inom övriga tätorter anordnades anläggningar för avlopp genom respektive fastighetsägares försorg.

Mot slutet av 1940-talet uppdrog länsstyrelsen i Gotlands län åt Ingenjörbyrå Viak i Stockholm att utföra en generalplaneutredning för vattenförsörjning och avlopp. Arbetet påbörjades år 1948 och redovisades i tre etapper, var och en omfattande olika delar av länet. Den sista delen av arbetet var färdig år 1953.

Den första etappen av generalplaneutredningen omfattade Ljugarns, Stånga och Hemse kommuner samt en mindre del av Klintehamns kommun. I frågan om vattentillgången inom området anfördes i utredningen, att vattenanskaffningsproblemet inom denna del av Gotland vore mycket större än vad som kunnat tänkas. Sjöarna inom området vore huvudsakligen koncentrerade till tre socknar. Trots att sjöarna vore små, vore vattenbeskaffenheten liksom vattentillgången förhållandevis god. Det funnes därför inga tekniska hinder för att utnyttja dessa sjöar för försörjning av hela området, men ett sådant projekt torde vara ekonomiskt ogenomförbart, då kostnaderna skulle bli mycket höga. Några vattendrag lämpliga som vattentäkter funnes ej inom området. För vattenförsörjningen vore man därför hänvisad till förekommande grundvattentäkter och utredningen underströk den betydelse ancylusvallarna och klintarna hade som vattentäkter inom det undersökta området. Som slutomdöme framhölls i generalplanen, att vatten- och avloppsförhållandena inom det undersökta området måste sägas vara mindre goda och i alltför många fall dåliga. Detaljerade förslag borde upprättas samt fortsatta grundvattenundersökningar och bergborrningar utföras.

Den andra etappen av generalplaneutredningen omfattade Visby stad samt Dalhems, Romaklosters och Stenkumla kommuner ävensom återstoden av Klintehamns kommun. I vattenförsörjningsfrågan framhölls, att det ej vore möjligt att inom området använda sjöar eller vattendrag som vatten-

täkter. För lösande av vattenanskaffningsfrågan hade därför undersökningen utförts med utgångspunkt från grundvattentillgångarna i lösa jordlager eller bergborrhade brunnar. Det hade visat sig, att förutsättningarna för erhållande av godtagbart vatten varierade inom olika delar av det undersökta området. Som slutomdöme lämnades i stort sett samma uppgifter i denna del av generalplaneutredningen som i den förra. Utredningen underströk vikten av att detaljerade förslag utarbetades och att fortsatta grundvattenundersökningar och bergborrningar komme till utförande.

Som en tredje och sista etapp i generalplaneutredningen undersöktes Havdhems och Hoburgs kommuner på södra Gotland ävensom Slite köping samt Fårösunds, Lärbro och Tingstäde kommuner på norra delen av ön. Förekommande ytvattentäkter kunde enligt undersökningen endast i undantagsfall utnyttjas för gemensam vattenförsörjning, varför vattenanskaffningsproblemet i stort sett måste lösas genom användande av grundvattentillgångarna i de lösa jordlagren eller i bergborrhade brunnar. På samma sätt som för övriga delar av Gotland rekommenderades fortsatta detaljerade undersökningar och förslag.

Sammanfattningsvis kan således konstateras, att generalplaneutredningen gav vid handen, att gemensamhetsanläggningar för vattenförsörjning i stort sett måste baseras på grundvattentillgångar. I detta sammanhang pekade generalplanen på den inverkan, som torrläggningarna av myrarna på Gotland haft på vattenförsörjningen. I detta hänseende anfördes i stort sett följande:

Före utdikningarna utgjordes cirka 10 % av Gotland av mer eller mindre vattensjuk mark, till största delen i form av myrar och våtar. Under de senaste decennierna har omfattande arbeten utförts för utdränering av dessa områden. Detta har medfört att myrarna i stället för att tidigare under stor del av året ha stått så gott som helt under vatten, nu är helt torrlagda. Tidigare var vattenståndet endast under en kort tid på högsommaren lågt. Genom det höga vattenståndet i myrarna, måste även vattenytan tidigare ha dämats upp, varför vattenmagasinet i de kringliggande markerna då var avsevärt större än nu. Då tjockleken av de lösa jordlagren är obetydlig på Gotland och då sötvattenskiktet är begränsat, kan det förmodas att en sådan dränering inneburit en minskning av grundvattenmagasinet av avgörande betydelse. I samband med torrläggning av myrarna har utförts omfattande kanaliserings- och dikesarbeten, vilka möjliggör nederbördsvattnets snabba avförande mot havet. Detta förhållande gör, att ytvattnet, som förr infiltrerats i marken, nu snabbt avledes. De utförda undersökningarna har sålunda angivit att utdikningarna är av vital betydelse och har en vidare inverkan på vattenanskaffningsproblemen än vad som i allmänhet tidigare förutsatts.

De under generalplanarbetet gjorda iakttagelserna och de allt större problemen i samband med tätortsbebyggelsen medförde, att ett flertal kommuner redan under generalplanarbetets gång uppdrog åt Viak att upprätta detaljförslag beträffande vatten- och avloppsförsörjningen. Dessa förslag har i stor utsträckning lett till att gemensamhetsanläggningar kommit till utförande eller är under arbete. Ö-utredningen lämnar i det följande en redo-

görelse — tätortsvis — för arbeten av detta slag och för aktuella planer, som avses att genomföras under den närmaste framtiden.

Fårösund

Inom samhället har under senare år en kontinuerlig utbyggnad av vatten- och avloppsanläggningar ägt rum. Som vattentäkt fungerar en Kronan tillhörig brunn.

Valleviken

Samhället har sanitära problem beträffande både vatten- och avloppsförsörjning. Samhällets starka tillbakagång utgör emellertid ett hinder för planering i stort av vatten- och avloppsanläggningar.

Lärbro

Sanitära olägenheter förelåg tidigare kring samhällets centrala bebyggelse. Byggnadsplanefrågan var emellertid svårlöst och olika synpunkter framfördes från berörda myndigheter och parter. Då en sanering av den befintliga bebyggelsen emellertid kunde ske utan att byggnadsplanearbetet föregreps, påbörjades år 1952 en utbyggnad av samhällets vatten- och avloppsledningar. En kontinuerlig utbyggnad har sedan skett i fyra etapper och samhället har nu i stort sett en färdig anläggning. För vattenförsörjningen hade under generalplaneutredningen propumpats en Kronan tillhörig vattentäkt, som visat sig tillräcklig för samhället. Efter komplettering och utbyggnad försörjer denna vattentäkt nu samhället. Avloppsreningen sker över en avslammningsbrunn av s. k. emschertyp och har kompletterats med en eftersedimenteringsbassäng före utsläppet i kanalen. Anläggningen uppger fungera väl.

Tillkomsten av en fångvårdsanstalt inom samhället har slutligt påskyndat byggnadsplanefrågan. Behovet av tomtmark och bostäder intill anläggningen bidrog till planläggning av ett område sydväst om landsvägen till Kappelshamn. Sedan planförslaget förelåg, framdrogs omgående vatten- och avloppsledningar, varefter bebyggelse igångsattes hösten 1956. Vatten och avlopp framdrogs i samband härmed även till befintlig bebyggelse längs Kappelshamnsvägen. Fångvårdsanläggningen, som utgöres av det gamla krigssjukhuset, kan icke erbjudas anslutning till kommunens avlopp utan att pumpning anordnas. Tills vidare funktionerar äldre befintliga anordningar, men inom kort torde behovet av bättre ordnade förhållanden kräva anslutning till kommunens anläggning.

Kappelshamn

Förutsättningarna för samhällets vattenförsörjning bedömes vara ganska goda. En bergborrning, utförd vintern 1956, gav vid en preliminär pumpning hopp om relativt god vattentillgång.

Slite köping

Slite köping har under de senaste åren i stort sett slutfört arbetet med ledningsdragningar inom samhället. Vattenförsörjningen är nödtorftigt tryggad, men vattenkvaliteten är icke tillfredsställande. Anordningar för avloppsrening förekommer ej till nuvarande anläggningar. Ingenjörbyrå Viak har tillkallats för att biträda med utredning dels om vattenförsörjning och dels om samordnandet av samhällets avloppsutsläpp till en gemensam reningsanläggning. Utredningarna pågår och beräknas bli färdiga under år 1958. Med nuvarande priser torde man preliminärt kunna räkna med en kostnad av cirka en miljon kronor för de planerade utbyggnaderna för vatten och avlopp i Slite köping.

Tingstäde

Olägenheter från avloppen i samhället har vid vissa tillfällen föranlett anmärkningar från myndigheterna. Viak har utfört en principplanering för sanering av samhället. Frågan torde aktualiseras i samband med upprättande av byggnadsplan.

Dalhem

Tidigare förelåg sanitära olägenheter i samhället på grund av rådande avloppsförhållanden. Saneringen påbörjades innan byggnadsplanefrågan slutarbetats. I en första utbyggnad, som igångsattes i december 1956, färdigställdes utloppsledning från Dalhemsån fram till mejeriet, en sträcka om cirka 600 meter. Kommunen har beslutat en kontinuerlig utbyggnad av två följande etapper för att fullfölja ledningsnätet inom samhället. Till nu pågående etapp anlägges en avslammingsanordning, vilken vid framtida behov kan utgöra del i en höggradig reningsanläggning. Då man har tillgång till Gotlands största vattendrag som recipient, har de vattenvårdande myndigheterna tills vidare tillstyrkt anordningar för enbart avslamning. Under generalplaneutredningen provpumpades med gott resultat den vid mejeriet belägna vattentäkten. Efter särskilda överläggningar mellan kommunen och mejeristyrelsen har man överenskommit att samgå om mejeriets vattentäkt för gemensam vattenförsörjning. Vattenverket beräknas bli färdigställt under år 1958.

Roma

Roma samhälle med sin koncentrerade bebyggelse har haft stora sanitära problem. De befintliga avloppsledningarna har varit av dålig beskaffenhet och utsläpp har ibland ordnats i närmaste dike inom bebyggelsen. Genom dessa anordningar har grundvattnet allvarligt hotats och mycket tyder på att det ofta dåliga dricksvattnet i brunnarna infekterats genom avloppen. Ingenjörbyrå Viak erhöll år 1956 uppdrag att utreda frågan om vatten och avlopp i Roma. Vid en geologisk undersökning i samband med generalplane-

utredningen hade undersökts möjligheten att som vattentäkt använda den grusavlagring, som sträcker sig från Högbro till Hammaren. Vid provpumpningar visade det sig, att vattenförsörjningen kunde tryggas genom vattenuttag här. Vattnet var emellertid av sådan hårdhet, att det ej var lämpligt för en permanent vattentäkt. Viak kommer därför att föreslå bergborrningar i samma trakt. Grundvattnet ur kalkberget på Gotland håller i allmänhet en lägre hårdhetsgrad och förutsättningar synes föreligga att påträffa ett bättre vatten.

Färdiga mätningar föreligger för planeringen av ledningsarbetena i Roma samhälle. Platsen för en avloppsreningsanläggning har emellertid varit föremål för diskussion. Romaån är den enda tänkbara recipienten. Ån är stängd för avloppsutsläpp fram till sockerbrukets friskvattenintag i höjd med fabriken och utloppet måste därför dras nedströms vattenintaget. Olika alternativ för reningsverkets förläggning finnes.

Katthammarsvik

En utredning för samhällets vatten- och avloppsförsörjning föreligger färdig. Arbetet avses att bedrivas i tre utbyggnadsetapper. De totala anläggningskostnaderna har beräknats till cirka 700 000 kronor.

Vibble

Byggnadsplanefrågan i Vibble har varit föremål för långvarigt studium. Ett framlagt planförslag innebärande utbyggnad till cirka 1 500 invånare väckte farhågor i synnerhet från Visby stad, som såg ett hot för utflyttning från staden. Man väckte därför frågan om en regional planering. Vid överläggningar inför länsmyndigheterna framstod det emellertid som nödvändigt att lösa det omedelbara sanitära problemet. Byggnadsplanen skulle begränsas till en sanering av befintlig bebyggelse, varjämte lämplig utbyggnad skulle ske i anslutning till framdragna ledningar. Enligt Viaks utredningar skulle utbyggnaden ske för 350—400 personer. Efter erforderliga detaljutredningar kunde arbetet igångsättas, innan byggnadsplanefrågan lösts i detalj. De ledningsarbeten, som avser sträckan från utloppet vid Östersjön tvärs genom samhället och som betjänar omkring 25 fastigheter, påbörjades hösten 1955. Anläggningarna kompletteras genom en successiv utbyggnad med avloppsreningsverk och vattenverk. För vattenverket har företagits borrningar av två brunnar med en total kapacitet av 150 m³ per dygn. Vattenmängden anses tillräcklig och vattenkvaliteten tillfredsställande. Framtida ökat behov av vatten torde kunna tryggas genom att flera borrhål upptages inom området.

Klintehamn

Ingenjörshyrån Viak hade redan under 1930-talets början planerat avloppssaneringen för de centrala delarna av samhället. Senare aktualiserades

frågan om en central vattentäkt. Provborrhningar utfördes inom de relativt vattenrika skogstrakterna sydost om samhället och ett vattenverk utbyggdes inom området år 1952. Genom vattentäkten, som består av tre upptagna borrhål, beräknas vattenförsörjningen vara tryggad även vid en viss utbyggnad av samhället. Möjligheter till utökning av vattentäkten med nya borrhål anses föreligga. Samtidigt som ledningar för vattendistribution utbyggdes i Klintehamn, föranstaltades om en komplettering av avlopps nätet för de tidigare icke sanerade områdena av samhället. Utbyggnaden av ledningarna har skett etappvis och de sista större anläggningarna omfattade anslutning av Klinteby-området inklusive konservindustrien. Detta arbete slutfördes under år 1957 och Klintehamn har därmed i stort sett ett komplett utbyggt ledningsnät för vatten och avlopp. Slutarbetet är det sedan länge planerade avloppsreningsverket. Arbetet härmed har påbörjats under år 1957 och beräknas bli färdigt våren 1958. Anläggningen är kostnadsberäknad till cirka 350 000 kronor.

Sanda m. fl. tätorter

Inom Klintehamns kommun föreligger vissa planer på gemensamhetsanläggningar för vatten och avlopp inom andra tätorter än Klintehamn. Längst har dessa planer kommit beträffande Sanda samhälle, där ett färdigt förslag finnes till en gemensam avloppsanläggning för den centrala bebyggelsen kring kyrkan. Detta arbete beräknas bli igångsatt relativt snart. Vidare föreligger planer att lösa vattenförsörjningen för Västergarns samhälle genom en förbindelsevattenledning från Klintehamn. Vissa andra smärre tätorter står på kommunens lista för framtida arbeten.

Ljugarn

För några år sedan påtalades allvarliga sanitära olägenheter i Ljugarn. Frågan om samhällets sanering blev därför föremål för utredning. Första etappen av ledningsarbetena, som berörde ungefär halva samhället, påbörjades under år 1955 och arbetet med avloppsreningsverk samt pumpstation för avloppsvattnet under år 1956.

Vattenförsörjningsfrågan erbjuder svårigheter i Ljugarn. Provborrhningar har företagits i skogsterrängen norr om samhället men har givit ett relativt svagt utbyte. Vattenförsörjningen vid längre torrperioder kan bli knapp. Tre borrhunnar har emellertid upptagits och lämnar vid gynnsamma förutsättningar cirka 150 m³ vatten per dygn. Med utgångspunkt tills vidare från dessa vattentäkter planerar kommunen att fortsätta utbyggandet av vatten- och avloppsledningar inom samhället samt att färdigställa ett vattenverk.

Stånga

Byggnadsplanen för Stånga samhälle föreligger i förslag och även ett avloppsförslag kan därför framläggas. Med hänsyn till de goda enskilda vat-

tentäkterna och samhällets ringa expansion har man ej för avsikt att för närvarande utbygga gemensamhetsanläggning för vattenförsörjningen.

Hemse

Någon ur kvantitativ och kvalitativ synpunkt nöjaktig vattentäkt finnes enligt gjorda undersökningar ej att tillgå inom Hemse samhälle eller i dess närhet. För att tillgodose det akuta behovet av vatten har ett vattenverk uppförts med utgångspunkt från en i samhällets västra del upptagen vattentäkt, vars kapacitet är 80—100 m³ vatten per dygn. Ledningar utbyggdes samtidigt i ungefär den omfattning, som vattentäktens kapacitet möjliggjorde, d. v. s. för cirka två tredjedelar av samhällets befolkning. I samband härmed gjordes en omläggning av det gamla avlopps nätet, som icke motsvarade samhällets behov.

Hemse samhälle har flera kvarstående problem rörande sin vatten- och avloppsförsörjning. Den nuvarande vattentillgången är icke tillfredsställande. För att undersöka möjligheterna att slutligt lösa samhällets vattenproblem företog man år 1956 mätningar av Asaträsks kapacitet som vattentäkt. Sjön propumpades under sommaren med ett vattenuttag av cirka 600 liter i minuten. Under propumpningen sänktes sjön cirka 1,5 meter. Genom höstnederbörden höjdes emellertid vattenytan åter till normal nivå. Den verkställda undersökningen talar sålunda för att Asaträsk kan tillgodose Hemsens vattenbehov. Med hänsyn till den relativt rikliga nederbörden hösten 1956 företogs emellertid nya propumpningar under år 1957. Sedan resultatet härav föreligger, torde slutlig ställning kunna tagas till problemet. Om allt går efter planerna, beräknas arbetet med ett vattenverk komma igång under år 1959.

Sedan Hemse ordnat sin vattenfråga, återstår relativt stora arbeten med komplettering av ledningsnätet. Ett planerat stormejeri i samhället kommer dessutom att framtvinga en bättre lösning av avloppsfrågan. Den nuvarande avslammingsanordningen svarar inte ens mot nuvarande behov. Ett särskilt problem för Hemse är att ordna den nödvändiga ytvattendränningen.

För Hemse föreligger sålunda under den närmaste tiden ganska stora investeringsbehov för vatten- och avloppsanläggningar. Kostnaderna har beräknats till cirka 1,5 miljoner kronor.

Ronehamn

Vattenförsörjningen i Ronehamn bjuder stora problem. Ett par mindre vattentäkter finns inom samhället, men dessa kan var och en endast försörja tre eller fyra fastigheter. Borrningar och propumpningar är nu klara och arbetet med gemensamhetsanläggningar torde komma att igångsättas snarast. I avvaktan härpå ligger all byggnadsverksamhet i samhället nere.

Havdhem

Allvarliga sanitära problem förelåg tidigare i Havdhem. Efter erforderligt utredningsarbete framlades under år 1953 förslag till de vatten- och avloppsanläggningar, vilkas utbyggnad påbörjades hösten 1954. Anläggningarna omfattade vattenförsörjning från en vid samhällets östra gräns belägen vattentäkt, där vid prov ett kvantitativt och kvalitativt tillfredsställande grundvatten påträffats. Utbyggnaden av ledningsnätet i samhället har skett i tre etapper och arbetet är nu färdigt. Ett särskilt avloppsreningsverk med höggradig rening har också färdigställts. Vatten- och avloppsförsörjningen i Havdhem är sålunda nu i huvudsak ordnad. Slutarbetena omfattar anslutande grenledning och en sanering av områdena närmast omkring vattentäkten. De totala kostnaderna för arbetet har beräknats till cirka en miljon kronor.

Visby stad

Visby stad fick under slutet av 1940-talet kännas vid vattenförsörjnings-svårigheter. Grundvattenståndet har under torra somrar tidvis varit så lågt, att vattenförsörjning icke kunnat ske i full omfattning. Stadens vattentäkter ligger inom ett för Gotlands förhållanden ovanligt rikt grundvattenområde och det har genom sänkning av borrhjupet och nyersättning av pumparna varit möjligt att successivt öka kapaciteten. För närvarande uppgår denna till cirka 6 000 m³ vatten per dygn, men det torde, med hänsyn till risken för saltvatten, icke vara möjligt att uttaga ytterligare vattenmängder inom det nuvarande vattentäktområdet.

Staden uppdrog år 1953 åt Ingenjörshyrån Viak att närmare undersöka olika möjligheter att lösa stadens vattenproblem. I samarbete med Sveriges Geologiska Undersökning har grundvattenytor och saltnivåer kartlagts, varjämte borrhningar och provpumpningar företagits. Vid de preliminära provpumpningarna fann man ett område, där möjlighet syntes föreligga för ett vattenuttag av 2 500—3 000 m³ vatten per dygn. Något definitivt beslut om hur stadens vattenförsörjningssvårigheter slutligt skall lösas har ännu ej fattats. Vissa åtgärder har emellertid vidtagits för att utnyttja den nya vattentäkten.

Uppgifterna rörande vatten- och avloppsförsörjningsfrågorna i de gotländska tätorterna har i huvudsak lämnats av ingenjörshyrån Viak. Enligt byråns beräkningar föreligger med utgångspunkt från hösten 1957 under de närmaste fem åren ett investeringsbehov på Gotland för cirka 8,5 miljoner kronor. Hur dessa investeringar fördelar sig på olika kommuner och år framgår av tabellbilaga 13.

Som avslutning synes utredningen ha anledning göra några reflexioner rörande Gotlands vattenförsörjning, vilken på lång sikt kan komma att erbjuda stora svårigheter. Som framgått av det föregående har länet en liten

årsnederbörd, den minsta i riket. Den likaledes i det föregående berörda torr-
läggningen av myrarna har medfört, att en stor del av nederbörden under
vintern avbördas direkt i havet. De väsentligaste orsakerna till Gotlands
vattensvårigheter torde emellertid sammanhänga med de säregna geologiska
förhållandena.

Verkställda djupborrningar har visat, att vattentillgången i den gotländska
berggrunden är mycket oregelbunden. På ringa djup, varierande mellan 10
och 50 meter, riskerar man att möta ett saltrikt grundvatten. På hela ön
finns detta som ett lager under det användbara grundvattnet. Andra fak-
torer medför stora risker för infektering eller i vart fall föroreningar av
grundvattnet. I första hand bör härvid nämnas, att jordlagret på Gotland i
allmänhet är ganska tunt. Avlopps- och ytvatten, som tränger ned till grund-
vattnet, renas därför ofta inte tillräckligt. Den mycket sprickiga kalkstens-
berggrunden samt förekomsten av s. k. slukhål medför också stora risker
för infektering av grundvattnet.

Tillsammans medför de anförda omständigheterna, att särskild uppmärk-
samhet måste ägnas vatten- och avloppsfrågorna. Det torde ibland bli
ofrånkomligt att vidtaga mycket kostnadskrävande anordningar för att
trygga vattentillförseln och förhindra en förorening av grundvattnet.

Gotlands reguljära kommunikationer med fastlandet

Av naturliga skäl har Gotlands reguljära kommunikationer stor betydelse för landskapet. Gotlands ringa folkmängd gör, att industri liksom jordbruk, fiske och andra näringsgrenar i stor utsträckning måste söka marknader på fastlandet. Det är därför av väsentlig vikt, att möjligheter finnes till ändamålsenliga och billiga transporter. Även om det icke ingår i utredningens uppdrag att framlägga några förslag till förbättringar av nuvarande kommunikationer mellan Gotland och fastlandet, kan utredningen mot bakgrunden av antydda omständigheter icke undandraga sig att beröra kommunikationsfrågorna och framlägga vissa principiella synpunkter härpå.

De viktigaste reguljära kommunikationerna mellan Gotland och fastlandet torde alltfört vara sjöfartsförbindelserna mellan Visby och Nynäshamn samt mellan Visby och Stockholm. Innan utredningen närmare redogör för hur dessa förbindelser för närvarande är anordnade, vill utredningen lämna en redovisning av de diskussioner, som förts i frågan under senare år.

År 1945 väcktes i riksdagen motioner angående upprättande i statlig regi av sjöfartsförbindelser mellan Gotland och fastlandet. I sitt utlåtande över motionerna hemställde statsutskottet, att riksdagen hos Kungl. Maj:t måtte anhålla om en allsidig och förutsättningslös utredning rörande sjöfartsförbindelserna mellan Gotland och det övriga Sverige. Riksdagen beslöt i enlighet med utskottets hemställan och samma år tillkallades särskilda sakkunniga. I direktiven för dessa anförde departementschefen bl. a. följande.

Det utredningsmaterial, som redan förebragts under frågans riksdagsbehandling och de därunder gjorda uttalandena i olika riktningar synes utgöra ett gott underlag för utredningsarbetet, vilket i enlighet med riksdagens önskan bör bedrivas utan direktiv rörande slutresultatet. Olika tänkbara alternativ till frågans lösning bör sålunda ingående prövas. Om det därvid, såsom motionärerna förmenat, finnes önskvärt, att staten svarar för sjöfarten på Gotland, bör det tillika utredas, under vilka förutsättningar, i vilken form, på vilka linjer och med vilket fartygsmaterial samt i vilken omfattning i övrigt detta lämpligen bör ske, ävensom huruvida den statliga rederirörelsen bör kombineras med sådana åtgärder till främjande av turistväsendet, vilka Ångfartygsaktiebolaget Gotland vidtagit genom dotterföretag eller på annat sätt. Även kostnadsfrågan bör givetvis beaktas. Då det sannolikt kommer att visa sig, att utrymme icke finnes för två konkurrerande företag att bedriva en lönande linjetrafik på Gotland, är det angeläget att utröna huruvida, i vilken omfattning och på vilka villkor nyssnämnda bolag är villigt att överlåta sin rörelse på staten.

De sakkunniga, som antog namnet 1945 års Gotlandskommitté, avlämnade år 1951 betänkande rörande »Sjöfartsförbindelserna mellan Gotland och fastlandet» (SOU 1951:10). Utredningen lämnar i det följande en starkt koncentrerad sammanfattning av Gotlandskommitténs uttalanden och förslag.

Efter en kortfattad genomgång av Gotlands befolkningsutveckling och näringsliv gav kommittén följande sammanfattande omdöme om öns struktur i näringslivshänseende.

Översikten över det gotländska näringslivet ger vid handen, att jordbruk med binärningar dominerar öns ekonomiska liv. Såväl vad beträffar antalet sysselsatta personer som i fråga om värdet av de framställda produkterna, överväger dessa näringsgrenar alla andra. Industrien på ön är icke av samma betydelse, och enda stora industriföretaget (cementfabriken vid Slite) är då det skeppar sina produkter med egna eller förhyrda fartyg från kommitténs synpunkt av mindre intresse. Sagda huvudnäringar kompletteras som inkomstkällor av hantverk, handel och serviceverksamhet. Allmänt kan emellertid sägas, att det gotländska näringslivet är relativt föga differentierat. Den pågående utvecklingen väntas medföra en ökad mekanisering och därmed minskat arbetskraftsbehov inom jordbruket, vilket medför risk för utflyttning till fastlandet, såvida ej redan befintliga eller nytillkomna företag på Gotland kan sysselsätta den sålunda ledigblivna arbetskraften.

Kommittén redovisade följande uppgifter rörande godstrafiken till och från Gotland under 1947:

Inrikes varutrafik på Gotland i ton år 1947

Varuslag	Total införsel	Därav över			Total utförsel	Därav över		
		Slite	Övriga lanthamnar	Visby		Slite	Övriga lanthamnar	Visby
Jordbruks- och livsmedelsvaror.....	49 338	2 029	14 166	33 143	46 540	794	5 768	39 978
Industriprodukter och industrivaror.....	131 184	46 779	49 778	34 627	953 217	288 075	662 122	3 020

Enligt kommitténs uppgifter svarade Ångfartygsaktiebolaget Gotland — i det följande kallat Gotlandsbolaget — för 28 procent av införseln till Visby hamn av jordbruks- och livsmedelsvaror samt för 43 procent av industriprodukter och industrivaror. Motsvarande procentsiffror beträffande utförseln var 38 respektive 47 procent.

Beträffande persontrafiken redovisade kommittén följande sammanställning över Gotlandsbolagets sjötransporter och den då av ABA bedrivna lufttrafiken:

År	Totalt antal resande			
	Hela året		Maj—sept.	
	Med Å.G.	Med ABA	Med Å.G.	Med ABA
1930.....	75 253	—	39 946	—
1931.....	73 766	—	58 863	—
1932.....	81 841	—	66 583	—
1933.....	80 576	1 714	66 480	1 714
1934.....	85 706	1 526	69 835	1 526
1935.....	89 063	1 527	71 739	1 527
1936.....	99 568	1 392	80 274	1 392
1937.....	114 755	1 485	92 072	1 485
1938.....	120 424	1 750	95 372	1 750
1939.....	139 577	1 727	110 439	1 727
1940.....	97 856	2 447	61 898	—
1941.....	110 905	—	65 350	—
1942.....	101 865	4 914	67 353	—
1943.....	126 538	1 050	74 721	—
1944.....	151 437	5 757	97 406	500
1945.....	96 143	27 882	65 423	14 080
1946.....	150 127	27 464	118 595	17 742
1947.....	165 316	24 669	130 887	18 291
1948.....	180 484	20 052	140 384	16 134
1949.....	177 435	29 783	139 593	19 829

Gotlandskommittén lämnade följande sakupplysningar om Gotlandsbolaget och dess trafik.

Bolaget bildades år 1865 och dess syfte angavs vara att skaffa Gotland tidsenliga kommunikationer samt att åt orten bevara den förtjänst, som trafiken kunde medföra. Från början bedrevs reguljär trafik på Stockholm och Kalmar samt senare även Norrköping. Efter tillkomsten av järnvägen Stockholm—Nynäshamn överfördes huvuddelen av trafiken på sträckan Visby—Nynäshamn. Bolaget äger fem fartyg, nämligen Gotland — byggt år 1936 med en lastförmåga av 700 dödviktston och utrymme för 750 passagerare — Visby och Drotten — byggda år 1923 respektive år 1928 vart och ett med en lastförmåga av 300 dödviktston och utrymme för 440 passagerare — Tjelvar — byggt år 1876 med en lastförmåga av 130 dödviktston och utrymme för 320 passagerare — samt Gute — byggt år 1947 med en lastförmåga av 725 dödviktston och utrymme för sex passagerare. Passagerarfartygen trafikerar året runt linjen Visby—Nynäshamn — restid cirka sju timmar — och sommartid linjen Visby—Kalmar — restid cirka åtta timmar. Lastfartyget går på sträckan Visby—Stockholm, restid cirka 12 timmar. 60 % av turerna med passagerarfartygen under år 1947 föll på månaderna maj—september, då 80 procent av passagerarna under året befordrades. 40 procent av årets turer befordrade sålunda endast 20 procent av passagerarna. Bolagets gods kapacitet — år 1947 uppgående till totalt cirka 500 000 ton — utnyttjades endast för cirka 50 000 ton eller 10 procent.

Beträffande persontrafiken sammanfattade Gotlandskommittén de gotländska anmärkningarna på följande sätt.

Under den kallare årstiden är de resande, vilka då främst utgöres av på Gotland bosatta personer, hänvisade till de dyrare hyttplatserna, enär däckplats under denna tid icke är lämplig för personbefordran. Under sommaren, då den billigare

däcksklassen kan anses mera komfortabel, är den till största delen utnyttjad av turistpassagerare. Vidare är tillgången på hyttplatser under sommaren ej tillräcklig i förhållande till efterfrågan, vilken då till övervägande del hänför sig till turisterna. Sommartid är emellertid å andra sidan bristen på sovplatser mindre kännbar, under förutsättning att komfortabla däckplatser står till förfogande.

Vad godstrafiken angick verkställde Gotlandskommittén med utgångspunkt från förhållandena åren 1946 och 1947 vissa jämförande beräkningar mellan kostnaderna för transporter från Visby över Nynäshamn till Stockholm, å ena sidan, och kostnaderna för järnvägstransporter på fastlandet av motsvarande längd, å andra sidan. Kommittén räknade därvid med att en del av järnvägssträckan, motsvarande båttransportens längd, hade annan spårvidd och tillhörde annan förvaltning, vilket medförde övergångs- och omlastningstillägg. Enligt kommitténs beräkningar merbelastades det till och från Gotland transporterade godset med cirka 18 kronor per ton. De totala transportavgifterna mellan Visby och Stockholm skulle motsvara ett genomsnittligt avstånd med järnväg enligt statens järnvägars taxa av 600—800 kilometer. För transporter från Burgsvik skulle man komma upp till 800—1 000 kilometers järnvägstransport. Kostnadsskillnaderna var enligt kommitténs mening icke beroende av att transporter till eller från Gotland i och för sig skulle vara särdeles dyrbara utan uppstod framför allt på grund av de merkostnader, som var förenade med omlastningarna, och till följd av att fartygens gods kapacitet utnyttjades så dåligt.

Vid övervägandet av vilka åtgärder, som kunde vidtagas för att förbättra trafikförhållandena, fann Gotlandskommittén, att några mera väsentliga vinster icke skulle kunna göras genom rationaliseringar inom ramen för den dåvarande trafikapparaten. En radikal omläggning av det nuvarande transportsystemet var enligt kommitténs mening erforderlig, om någon mera betydande sänkning av fraktkostnaderna skulle kunna åstadkommas. Kommittén förordade en övergång till färjtrafik och förslaget innebar i korthet följande.

Nuvarande linjefart mellan Gotland och fastlandet ersättes med en enda gods-, post- och personbefordran avsedd bilfärjeförbindelse Visby—Nynäshamn. Trafiken inordnas i en från-dörr-till-dörr-organisation, baserad på släpfordon, som överföres med färjorna. Två bilfärjor anskaffas för ändamålet, vilka beräknas under högsäsongen kunna göra två turer per dygn vardera. Ett särskilt bolag bildas genom aktieteckning på Gotland. Bolaget erhåller statligt stöd genom lån. Förhandlingar upptages med Gotlandsbolaget genom en särskild delegation.

Under remissbehandlingen utsattes Gotlandskommitténs betänkande för viss kritik. De gotländska kommunerna och organisationerna tillstyrkte visserligen i allmänhet förslaget under framhållande av att de nuvarande trafikförhållandena var mycket otillfredsställande. Hörda handelskammare, riksorganisationer och statliga myndigheter ställde sig däremot i allmänhet avvisande till den av kommittén förordade omläggningen av trafiken. Kritik riktades framför allt mot de av kommittén förordade färjetyperna, vilka

icke ansågs tillräckligt sjövärdiga, samt mot den föreslagna från-dörr-till-dörr-trafiken, vilken ansågs vara svår eller t. o. m. omöjlig att genomföra i praktiken med hänsyn till att det gotländska godset var uppdelat i så små poster.

Under senare år har frågan om sjöfartsförbindelserna mellan Gotland och fastlandet vid ett par tillfällen varit föremål för överläggningar i riksdagen. Vid 1953 års riksdag riktades till kommunikationsministern en interpellation, huruvida något initiativ kunde förväntas inom den närmaste tiden i syfte att lösa ifrågavarande trafikproblem på sätt Gotlandskommittén föreslagit. I sitt svar framhöll kommunikationsministern, att det förslag som kommittén framlagt och de alternativa lösningar av problemet, som kunde tänkas, alltjämt var föremål för Kungl. Maj:ts prövning. En omfattande rationalisering av transporter mellan Gotland och fastlandet hade under de sista två åren ägt rum genom Gotlandsbolagets egen försorg. Sedan en första etapp därav slutförts, hade förhandlingar inletts mellan bolaget och kommunikationsdepartementet om trafikens framtida utformning. Dessa överläggningar skulle fortsätta och det var ej möjligt att göra några uttalanden om slutresultatet.

Frågan togs ånyo upp i en interpellation vid 1956 års riksdag. Interpellanten frågade handelsministern, om åtgärder kunde förväntas i syfte att skapa en sådan trafikorganisation, att transporter mellan Gotland och fastlandet kunde utföras till samma kostnader som på sträckor av motsvarande längd i andra delar av landet, och om Ö-utredningens direktiv kunde vidgas att avse även frågan om förbättrade sjöfartsförbindelser mellan Gotland och fastlandet. I sitt svar erinrade handelsministern om interpellationsdebatten i ämnet år 1951 och fortsatte:

Jag vill nu med anknytning härtill anföra, att ehuru rationaliseringen av bolagets verksamhet därefter fortsatt, denna dock i vad avser särskilt transporter av kött fortfarande synes ge fog för önskemål om ytterligare förbättringar. Beträffande hithörande spörsmål har, som interpellanten torde veta, överläggningar i olika omgångar ägt rum. Ett av syftena med dessa överläggningar har varit att söka lägga grunden till ett samarbete mellan det gotländska näringslivet och ångfartygsbolaget och att klarlägga i vilken utsträckning trafikanternas önskemål kan tillgodoses genom åtgärder från bolagets sida. Den sista fasen i överläggningarna utmynnade i att man i januari i år vid sammanträde i Visby beslöt uppdraga åt en lokal kommitté av fyra ledamöter att utreda *dels* behovet av en eller två nya båtar för Gotlandstrafiken samt kostnaden härför *dels* ock när och hur en erforderlig ombyggnad av Visby hamn kunde ordnas. En representant för handelsdepartementet skulle närvara vid kommitténs överläggningar såsom departementets rapportör och kontaktman. Vidare beslöts vid sammanträdet att andelsslakteriföreningen och bolaget snarast skulle taga kontakt för att om möjligt undanröja eller minska aktuella svårigheter i fråga om transport av kött i kylutrymmen. Såsom framgår av det sagda har man i vederbörande departement haft sin uppmärksamhet fäst på frågan om sjöfartsförbindelserna mellan Gotland och fastlandet. Jag vill för min egen del understryka, att det givetvis ur olika synpunkter är av största betydelse, att dessa förbindelser ordnas på ett tillfredsställande sätt.

Av lätt insedda skäl bör emellertid resultatet av den i år tillsatta kommitténs arbete avvaktas, innan ställning toges till frågan om eventuella åtgärder från statens sida. Vad angår interpellantens andra fråga är mitt svar, att jag är tveksam om lämpligheten att belasta 1954 års Ö-utredning, som redan har omfattande arbetsuppgifter, också med utredning av frågan om sjöfartsförbindelserna mellan Gotland och fastlandet.

En interpellation angående sjöfartsförbindelserna mellan Gotland och fastlandet väcktes även vid 1957 års riksdag. Interpellanten frågade handelsministern, om denne hade för avsikt att vidtaga åtgärder i syfte att snarast möjligt söka få till stånd tillfredsställande sjöfartsförbindelser mellan Gotland och fastlandet. Efter att ha erinrat om Gotlandskommitténs förslag och om de rationaliseringar av trafiken, som under senare tid skett, fortsatte interpellanten.

Man måste emellertid konstatera, att sjöfartsförbindelserna mellan Gotland och fastlandet trots dessa förbättringar dock är långt ifrån tillfredsställande. Detta gäller i synnerhet i fråga om godstrafiken, som alltjämt kräver fördyrande omlastningar. Gotlandskommittén underströk med skärpa, att transportförhållandena, särskilt beträffande ömtåliga färskvaror, med det snaraste borde förbättras. Gotland är ju i första hand ett jordbruksalsterproducerande län med en alltjämt ökande överskottsproduktion. Det främsta avsättningsområdet är Stockholm, som i allt större utsträckning bör kunna taga emot de gotländska jordbruksprodukterna. Transportorganisationen har emellertid inte kunnat förbättras på det sätt som är nödvändigt med nutida krav på hög kvalitet av levererade varor. Inte heller ur passagerartrafikens synvinkel kan den nuvarande trafikorganisationen sägas vara helt tillfredsställande. Förutsättningen för tillfredsställande sjöfartsförhållanden synes vara, att färjeförbindelser upprättas i enlighet med vad Gotlandskommittén förordat. Ångfartygsaktiebolaget har visserligen insatt en bilfärja men inte någon färja av den kapacitet, som utredningen ansåg erforderlig. Det måste framstå som synnerligen angeläget, att ändamålsenliga bilfärjor anskaffas. Möjligheterna härtill sammanhänger givetvis med de hamnförhållanden som står till förfogande. För närvarande är en utbyggnad av Visby hamn aktuell. Det synes emellertid brista avsevärt i den önskvärda samordningen för en lösning av dessa frågor. Å ena sidan säger man, att hamnens storlek måste bero av fartygens storlek, medan man å andra sidan hävdar, att hamnens storlek får avgöra båtmateriellens utformning. Den erforderliga kontakten för överenskommelse härom synes hittills inte ha kunnat uppnås.

I sitt svar erinrade handelsministern om att frågan om sjöfartsförbindelserna mellan Gotland och fastlandet vid upprepade tillfällen debatterats i riksdagen under senare år. En lokal kommitté arbetade med att utreda dels behovet av en eller två nya båtar för Gotlands-trafiken samt kostnaden härför, dels ock när och hur en erforderlig ombyggnad av Visby hamn kunde ordnas. Statsrådet framhöll vidare, att Kungl. Maj:t enligt beslut den 1 mars 1957 beviljat denna kommitté ett belopp av högst 10 000 kronor för vissa undersökningar angående nytt fartygsmateriel och utformningen av trafiken m. m. Handelsministern fann det naturligt, att några åtgärder från statens sida utöver vad som innefattades i nämnda beslut icke vidtoges förrän resultatet av pågående undersökningar förelåge.

Den redovisade debatten under senare år om sjötrafiken mellan Gotland och fastlandet ger belägg för det stora intresse med vilket gotlänningarna följer frågan. Av redogörelsen har framgått, att spörsmålet för närvarande är föremål för utredning genom en särskild lokal kommitté. Denna är sammansatt av representanter för den gotländska befolkningen och Gotlands näringsliv ävensom för Gotlandsbolaget, varjämte dessa utsett en opartisk ordförande. I kommittén ingår även en representant för sjöfartsstyrelsen, vilken har att följa kommitténs arbete. Utöver vad som framgår av interpellationssvaret vid 1957 års riksdag kan för närvarande inga uppgifter lämnas om resultatet av kommitténs arbete.

Såsom inledningsvis angavs ingår det ej i utredningens uppdrag att lägga fram något förslag hur Gotlands kommunikationer med fastlandet lämpligast bör utformas. Det är emellertid uppenbart, att transportorganisationen, kostnader och ändamålsenlighet, är av så avgörande betydelse för Gotlands befolkning och näringsliv, att utredningen icke kan underlåta att anlägga vissa synpunkter på dessa frågor, även om synpunkterna icke kan baseras på några ingående transportekonomiska undersökningar och därför måste bli av mera allmän karaktär. Med hänsyn till föreliggande förhållanden har utredningen stannat för att endast aktualisera de av Gotlandskommittén lämnade uppgifterna rörande person- och godstrafikens omfattning under senare år samt beträffande Gotlandsbolagets båtbestånd.

Vad först persontrafiken mellan Gotland och fastlandet beträffar, visar den av Gotlandskommittén lämnade statistiken en fortgående ökning av trafikens omfattning under 1930- och 1940-talen. Från cirka 75 000 resenärer med båtarna årligen under början av 1930-talet steg antalet upp emot 180 000 under slutet av 1940-talet. Lufttrafiken var från början ganska obetydlig — endast ett par tusen resenärer årligen — men ökade avsevärt efter andra världskriget för att mot slutet av 1940-talet omfatta cirka 30 000 passagerare varje år.

Persontrafikens utveckling under senare år belyses av följande tablå.

År	Passagerare					Flygets andel av trafiken från Stockholm och Nynäshamn %
	Summa	Båt totalt	Båt över Nynäshamn	Flyg	Flyg + båt över Nynäshamn	
1950	203 370	175 842	146 126	27 528	173 654	15,8
1951	197 277	173 248	145 135	24 029	169 164	14,2
1952	201 065	168 466	140 514	32 559	173 073	18,8
1953	206 895	171 101	144 198	35 794	179 992	19,8
1954	219 900	175 400	146 144	44 500	190 644	23,3
1955	246 358	194 358	153 477	52 000	205 477	25,3
1956	235 029	169 029	134 408	66 000	200 408	32,9

Anm. I totalsiffran över antalet passagerare med båtar ingår trafiken till Oskarshamn (tidigare även Kalmar), där antalet resenärer varierat omkring 30 000 årligen. Vid den procentuella jämförelsen för flygtrafiken har endast båttrafiken över Nynäshamn medräknats.

Bortsett från vissa årliga fluktuationer, som har sin grund i särskilda förhållanden, synes de angivna siffrorna tyda på att persontrafiken med båt i viss mån stagnerat. En fortlöpande ökning sker däremot av flygtrafiken, vars andel i totalantalet resenärer ökat år från år.

Redan de av Gotlandskommittén redovisade siffrorna gav vid handen, vilken dominerande betydelse för persontrafiken sjöledes turisttrafiken har. Flyget har därefter i allt större utsträckning övertagit den så att säga ordinarie persontrafiken och antalet resenärer med båtarna vintertid är relativt obetydligt. För turisternas del har emellertid — bl. a. av ekonomiska skäl — båtarna fortfarande stor betydelse som trafikmedel. En stor del av turisterna torde för den framtid, som nu kan överblickas, vara hänvisad till båttrafiken. Säsongmässigheten i transportbelastningen kan emellertid bli än mer markerad. Följande tablå redovisar hur stor andel av persontrafiken på Gotlandsbolagets linjer, som under senare år belöpt på juni—augusti månader varje år.

Antal resenärer på Gotlandsbolagets båtar

År	Totalt	Därav juni—aug.	Procent
1950	175 842	114 426	65,0
1951	173 248	112 949	65,2
1952	168 466	110 356	65,5
1953	171 101	109 579	64,0
1954	175 400	112 687	64,2
1955	194 358	134 565	69,2
1956	169 029	115 619	68,4

Vad godstrafiken mellan Gotland och fastlandet beträffar, lämnade Gotlandskommittén vissa, i det föregående redovisade upplysningar om dennas totala omfattning år 1947. Ö-utredningen har därutöver införskaffat uppgifter om Gotlandsbolagets godstrafik under senare år. Dessa uppgifter redovisas i denna tablå:

Transporterat gods i ton 1948—1956

År	Stockholm direkt	Övrigt lokalgods	Summa	Samtransport över Nynäshamn
1948	29 591	6 938	36 529	17 130
1949	26 775	8 036	34 811	17 622
1950	28 429	8 209	36 638	19 175
1951	28 939	8 665	37 604	21 071
1952	29 003	8 735	37 738	19 501
1953	32 513	8 948	41 461	17 876
1954	35 317	11 122	46 439	18 030
1955	33 242	16 141	49 383	16 521
1956	35 929	14 036	49 965	18 408

»Övrigt lokalgods» avser gods på båtfraktsedel mellan Nynäshamn, Kalmar, Oskarshamn och Visby eller omvänt.

Som framgår av tablån har framför allt de direkta godstransporterna till och från Stockholm och vissa andra orter ökat i omfattning, medan samtrafiken över Nynäshamn i stort sett hållits oförändrad med smärre fluktuationer från år till år.

Utredningen har ej ansett sig böra införskaffa uppgifter om skuttrafikens omfattning under senare år. Sannolikt torde dock en viss ökning ha skett i förhållande till de av Gotlandskommittén redovisade siffrorna. Det kan förtjäna anmärkas, att flyget i mindre utsträckning tagits i anspråk för godstransporter. Bl. a. har transporter med flyg av vissa ömtåliga färskvaror, såsom bär, förekommit.

Utredningen övergår härefter till Gotlandsbolagets nuvarande organisation och dylikt. I detta hänseende kan utredningen beträffande båtmaterialiet i stor utsträckning hänvisa till de av Gotlandskommittén lämnade, i det föregående redovisade uppgifterna. Bolaget äger fem fartyg, av vilka fyra — nämligen Gotland, Drotten, Visby och Gute — redovisats i det föregående. Det gamla fartyget Tjelvar har numera uttagits ur trafiken och ersatts med bilfärjan Christofer Polhem. Följande uppgifter kan lämnas om kapaciteten för detta fartyg.

Christofer Polhem, som anskaffades till sommarseglationen 1955, har en längd av ungefär 70 meter och en bredd av närmare 11 meter. Fartyget kan taga totalt cirka 700 passagerare, varav 50 i hytter samt 40—47 bilar beroende på dessas storlek. På fartyget finns matsal för ett 60-tal och kafé för ett 160-tal personer. Dessutom finns en mindre salong, som rymmer cirka 30 personer. På båtdäck finns en inbyggd avdelning för cirka 100 passagerare.

Det äldre båtmaterialiet har i viss mån moderniserats under senare år. Detta gäller framför allt kyltransportmöjligheterna. Särskilda kylrum för transport av slakteriprodukter har sålunda iordningstänkts på Visby och Drotten under år 1955. Rummen, som kyles genom konst- eller naturis samt elektrisk fläkt, har vardera en kapacitet för cirka 70 grisar. Det kompresorkylda kylrummet på Gotland utbyggdes under år 1956 och kapaciteten är nu cirka 450 grisar.

Passagerarfartygen, d. v. s. Christofer Polhem, Gotland, Drotten och Visby, trafikerar sträckorna Visby—Nynäshamn och Visby—Oskarshamn. Den första linjen trafikerar året runt, medan den senare i stort sett endast upprätthålles sommartid. Trafikintensiteten är i grova drag följande.

Under vintermånaderna uppehålls trafiken på sträckan Visby—Nynäshamn nattetid med en tur i varje riktning. Båtarna avgår från Visby kl. 21.30 med ankomst till Nynäshamn omkring kl. 04.30 samt från Nynäshamn kl. 23.45 med ankomst till Visby omkring kl. 07.30. För vintertrafiken behövs sålunda endast användas två fartyg. Ett av bolagets passagerarfartyg — Christofer Polhem — tages i allmänhet ur trafiken vintertid. Under sommarsäsongen utökas trafiken på sträckan Nynäshamn—Visby med dag-

turer. Åtminstone en, men vissa dagar två dagförbindelser i varje riktning uppehålls under högsäsongen utöver ovannämnda nattförbindelse, som står öppen hela året. Under denna tid är i allmänhet tre passagerarfartyg engagerade på sträckan i enlighet med detta exempel.

Från Visby	Avgår kl.	Från Nynäshamn	Avgår kl.
Christofer Polhem	07.30	Visby	10.30
Gotland	09.30	Christofer Polhem	16.00
Visby	21.30	Gotland	24.00

Trafiken på Oskarshamn börjar i maj med två till tre turer i veckan i varje riktning för att successivt intensifieras, så att under högsäsongen sträckan trafikeras med en tur i varje riktning alla dagar utom lördagar. Under eftersommaren minskas åter trafikintensiteten och trafiken upphör under september månad. För trafiken användes endast ett passagerarfartyg enligt följande tidtabell:

Avgår från Visby kl. 08.30;

Avgår från Oskarshamn kl. 16.00.

Biljettpriserna för passagerartrafiken framgår av denna tablå:

Båt	Visby—Nynäshamn	Visby—Oskarshamn
1:a klass.....	36:—	36:—
2:a klass.....	33:—	33:—
Turistklass.....	30:—	—
Däckplats.....	25:—	25:—

Tillägg till 1:a klass enkelhytt utgår med 10 kronor.

Gotlandsbolaget tillämpar viss rabattering av de sålunda gällande biljettpriserna. Deltagare i gruppresor o. dyl. kan erhålla 10 procents rabatt på däckspriset. Särskilda veckoslutsbiljetter med $33\frac{1}{3}\%$ rabattering förekommer också liksom även familjebiljetter enligt samma bestämmelser som gäller för SJ.

Med den tilltagande motorismen har det blivit allt mera vanligt, att motorfordon av olika slag medföres vid båtresa till och från Gotland. Det kan därför vara av intresse att här redovisa kostnaderna för sådana transporter.

Frakttaxa

inkl. hamnavgifter för inreg. personbilar som medföres av den resande för eget bruk.

	Intill 1 000 kg	Intill 1 400 kg	Över 1 400 kg
Visby—Nynäshamn	kr. 45	kr. 60	kr. 80
Visby—Stockholm			
Visby—Oskarshamn			
eller omvänt			

Husvagn kr. 45:—. För skåp- och lastbilar samt bussar beräknas särskilda avgifter.

Polleteringsavgift

Motorcyklar under 100 kg.....	kr. 15:—
över 100 kg.....	» 20:—
m. sidovagn samt 3-hjuligt motorfordon.....	» 30:—
Moped	» 6:—
Cyklar	» 3:—

Utöver den godstrafik, som förekommer med passagerarfartygen på sträckorna Visby—Nynäshamn samt Visby—Oskarshamn, driver Gotlandsbolaget en direkt godstrafik till Stockholm med lastmotorfartyget Gute. Denna trafik uppehålls året runt med i allmänhet två turer per vecka i vardera riktningen. Den för godstrafiken gällande frakttaxan innebär i stort sett följande.

Godset indelas i tre olika grupper, för vilka gäller skilda tariffberäkningar. Grupp I omfattar mindre kolli, s. k. paketgods, vilkas vikt icke överstiger 10 kg. Frakten utgår för varje kolli särskilt enligt följande tablå:

<i>Grupp I</i>	<i>Paketgods</i>	Avgift per styck
T. o. m. 3 kg.....		kr. 1: 80
3,1 t. o. m. 5 kg.....		» 2: 50
5,1 t. o. m. 10 kg.....		» 2: 80

Grupp II omfattar fraktstycke gods och partigods, varvid frakten utgår för en minsta vikt av 20 kg för varje å ett konossement angivet godsslag och med en minsta avgift per konossement av kr. 2: 80. Inom gruppen har godset specificerats med olika trafikavgifter. Som exempel på några viktigare godsslag och fraktavgifterna för dem kan nämnas:

Godsslag	Fraktavgifter per 100 kg		
	intill 2 500 kg	minst 2 500 kg	minst 5 000 kg
Bär, färska och torkade.....	5:—	4: 60	4: 40
Cement.....	2: 60	—	—
Fisk.....	3: 90	3: 50	3: 20
Grönsaker.....	5:—	4: 60	4: 40
Gödningsämnen.....	2: 30	—	—
Hampa.....	3: 90	—	—
Hudar.....	4: 20	3: 90	3: 50
Jordbruksmaskiner.....	6:—	5: 40	4: 80
Kalk.....	4:—	3: 50	—
Kol, koks.....	3: 20	—	—
Konserver.....	6:—	5: 40	—
Kött- och charkuterivaror.....	6:—	—	—
Skin, beredda.....	6: 90	—	—
Snickeriarbeten.....	6: 40	6:—	4: 80
Spannmål.....	2: 60	—	2: 30
Sten, arbetad.....	3: 50	3: 10	2: 60
» oarbetad.....	2: 60	—	—
» marmor finare.....	6:—	—	—
Tegelrör och murtegel.....	4: 80	—	3: 50
Trävaror: bjälkar, bräder, plank.....	4: 80	—	—
parkettbräder och stav, monteringsfärdiga trähus.....	5: 40	4: 80	4: 40
Ull.....	8: 60	—	—

Grupp III omfattar levande djur, för vilka fraktavgifterna utgår på sätt framgår av denna tablå:

Grupp III

Levande djur

	Avgift per styck
Hästar, 150 cm och däröver.....	50:—
mindre.....	40:—
slakthästar.....	36:—
russ.....	28:—
föl.....	15:—
Nötkreatur, över 500 kg.....	33:—
401—500 ».....	28:—
221—400 ».....	19:—
100—220 ».....	12:—
under 100 kg.....	7:—
Får och getter.....	6:—
Svin.....	9:—
Smådjur i burar.....	7: 50 pr 100 kg.

Utöver fraktavgifterna debiteras lastnings- och lossningskostnader enligt gällande bestämmelser. För djur och paketgods debiteras dock inga sådana kostnader.

Med hänsyn till flygtrafikens stigande betydelse må slutligen lämnas vissa uppgifter om denna trafiks omfattning. På samma sätt som sjötrafiken är flygtrafiken avsevärt intensivare under sommarmånaderna än vintertid. Under högsäsongen förekommer sålunda upp till sex dagliga regelbundna flygförbindelser i vardera riktningen mellan Visby och Stockholm. Vid veckosluten insättes även en sjunde tur. Vintertid nedgår antalet turer till tre dagligen i vardera riktningen. Vissa veckodagar förekommer ytterligare en tur. En tur- och returbiljett betingar numera ett pris av 117 kronor. Den tidigare rabatteringen för gotlänningar, tillhörande viss sammanslutning eller dylikt har innevarande år borttagits.

KAPITEL 14

Allmänna synpunkter på Gotlandsproblemen

Mot bakgrunden av de i föregående kapitel lämnade uppgifterna synes det möjligt att konkretisera problemen på Gotland. Det finns därvid anledning att skilja mellan sådana av kortsiktig och mera långsiktig natur.

Som framgått av det föregående är Gotlands näringsliv ganska ensidigt. Jordbruk med binärningar spelar en dominerande roll, medan industrien är svagt utvecklad. Det är egentligen endast jord- och stenindustrien samt livsmedelsindustrien, som är företrädna av större företag, medan övrig industriell verksamhet representeras av relativt små företag, med i stor utsträckning servicebetonad verksamhet. Inom jordbruket är sysselsättningen starkt säsongbetonad med goda arbetsmöjligheter sommartid, medan arbetstillfällena under vinterhalvåret är betydligt färre. Samma förhållanden råder inom vissa områden av livsmedelsindustrien, liksom i viss utsträckning inom jord- och stenindustrien. Härtill kommer att turistväsendet, koncentrerat till några få månader under året, medför, att tillgången till arbete inom vissa servicenäringar då är mycket god. Det är därför naturligt, att starka växlingar i sysselsättningsförhållandena gör sig gällande på Gotland. Medan det under sommarhalvåret i allmänhet råder ganska god tillgång på arbetsmöjligheter, uppstår vintertid ofta en besvärande arbetslöshet. Ur skilda synpunkter måste ett arbetsmarknadsläge av detta slag te sig otillfredsställande. Det framstår som en angelägen uppgift att i görligaste mån söka komma till rätta med dessa problem. Ansträngningar bör göras att genom tillskapande av ökade sysselsättningsmöjligheter vintertid utjämna säsongväxlingarna på den gotländska arbetsmarknaden.

På längre sikt torde emellertid utflyttningen från Gotland och den därmed följande uttunningen av landskapets befolkningsunderlag vara det stora problemet. Mekaniseringen och friställningen av mänsklig arbetskraft inom jordbruket torde vara den starkast verkande orsaken till den pågående utvecklingen. Då landskapets näringsliv i övrigt saknat förmåga att bereda arbete åt den arbetskraft, som friställts från jordbruket, har öns invånare tvingats att söka sig arbete på fastlandet. Självfallet har också säsongmässigheten i sysselsättningen lett till utflyttning. Enligt utredningens uppfattning ges fortfarande utrymme för arbetsbesparande rationaliseringar inom det gotländska jordbruket. Om någon förändring till det bättre i sysselsättningshänseende inom andra näringsgrenar icke kommer till stånd, synes sålunda anledning finnas att befara en fortsatt, genom utflyttning

förorsakad befolkningsminskning på Gotland. Därest en sådan utflyttning på ett eller annat sätt skulle kunna undvikas, finns däremot förutsättningar för en ökning av landskapets befolkning. Detta gäller även de förvärvsarbetande åldrarna. En befolkningsprognos baserad på 1950 års folkräkning ger sålunda vid handen, att antalet män i åldrarna 15—65 år fram till år 1965 skulle komma att öka med i runt tal 13 procent samt antalet kvinnor i samma åldrar med cirka 12 procent.

Sammanfattningsvis kan konstateras, att de gotländska problem som måste angripas består i *dels* kraftiga svängningar i arbetsmarknadsläget mellan vinter och sommar och *dels* en fortgående, av utflyttning förorsakad befolkningsminskning, som på längre sikt kan medföra allvarliga skadeverkningar även ur sociala och kulturella synpunkter. De i positiv mening verksamma medlen torde vara att öka sysselsättningsmöjligheterna, framför allt vintertid, på Gotland.

Det synes i detta sammanhang böra understrykas, att förhållandena på Gotland icke är enastående i landet. Utvecklingen inom landskapet torde snarast få ses som ett led i ett skeende, som för närvarande kan iakttagas i samtliga industrifattiga och jordbruksdominerade områden i landet. Gotlands isolerade läge och andra faktorer gör emellertid, att problemen där blir särskilt accentuerade. Avsaknaden av expansiva tätorter, som kan motverka den pågående avfolkningen på den egentliga landsbygden, medför, att enskilda kommuner och även hela länet ställes inför svårigheter att lösa kommunala och andra uppgifter, genom att befolknings- och skatteunderlag minskar. Vid en jämförelse med andra landsdelar måste den pågående befolkningsminskningen på Gotland te sig särskilt allvarlig. I allmänhet kan de negativa dragen i utvecklingen inom ett visst område av ett län kompenseras av en expansion inom vissa tätorter el. dyl. Så är icke fallet på Gotland.

För invånarna på Gotland måste fullt naturligt den rådande situationen te sig i hög grad bekymmersam. Det torde vara förenat med stora svårigheter att ändra den pågående utvecklingen och möjligheterna i detta hänseende synes för närvarande vara ganska begränsade. Det bör emellertid i största utsträckning ankomma på landskapets myndigheter samt organisationer och företagare att genom tillvaratagande av öns naturliga förutsättningar inom olika näringsgrenar söka skapa gynnsammare existensmöjligheter för invånarna.

Enligt utredningens mening måste det emellertid också ur mera allmän synpunkt vara angeläget, att åtgärder vidtages, som kan leda till en jämnare sysselsättning för den bofasta befolkningen och en uppbromsning av utflyttningen från Gotland. Utredningen har härvid blivit övertygad om att det är motiverat att i olika hänseenden tillgripa positivt stimulerande medel för att stärka landskapets näringsliv och förbättra sysselsättningsmöjligheterna. Såvitt utredningen kan förstå, måste statsmakterna i ökad omfatt-

ning bidra till kostnaderna för den sociala eller kulturella verksamheten — på samma sätt som i viss mån redan skett på sjukvårdens område — därest länets egna resurser — befolkningsmässigt och ekonomiskt — fortsätter att minska. Det framstår som en bättre lösning att försöka underlätta möjligheterna för det gotländska näringslivet att hävda sig ekonomiskt och ge sysselsättning åt en befolkning, som är tillräcklig för att bära upp Gotland som administrativ enhet. Utredningen förutsätter emellertid, att åtgärder syftande att stimulera till utvidgning av industriell verksamhet i landskapet i allmänhet endast vidtages inom ramen för vad som kan anses företagsekonomiskt berättigat.

Självfallet är det icke tänkbart, att varje kommun på Gotland skall kunna draga till sig ökade eller nya sysselsättningsmöjligheter. Ett urval måste göras. Enligt utredningens mening leder emellertid Gotlands ringa storlek och andra faktorer till den slutsatsen, att landskapet vid arbetet att dit lokalisera nya industrier eller andra arbetstillfällen bör betraktas som en enda region. Strukturskillnader föreligger, som framgått av det föregående, mellan olika delar av landskapet och det skulle givetvis vara av det största värde, om förstärkningar av näringslivet på norra Gotland kunde ske genom lokalisering av ny företagsamhet till Fårösund eller Slite, samt att motsvarande åtgärder för södra delen av ön kunde vidtagas genom lokaliseringar till Klintehamn, Hemse eller Burgsvik. I den mån möjligheter yppar sig till sådana lokaliseringar eller till att utbygga redan befintliga företag i nämnda samhällen, bör givetvis dessa möjligheter tillvaratagas. Svårigheterna torde emellertid vara betydande och det finns därför skäl som talar för att man i första hand inriktar ansträngningarna på att söka bygga ut näringslivet på orter, som bl. a. ur kommunikationssynpunkt erbjuder de bästa förutsättningarna för en lönsam produktion med sikte på avsättning på fastlandet. Visbys dominerande ställning som centralort för större delen av ön och koncentreringspolitiskt syfte lättast kan leda till resultat i Visby-området. Ett sådant urval, som här diskuterats, av attraktiva orter för nylokaliseringar utesluter naturligtvis inte en utveckling av småindustri även i de mindre tätorterna.

Statsmakternas möjligheter att stimulera till ett utvecklat näringsliv i en viss landsända är ganska begränsade. Det bör, som tidigare framhållits, ankomma på länsorgan och berörda statliga myndigheter i övrigt att förlöpande följa utvecklingen på Gotland och att göra de insatser till främjande av ett rikare näringsliv där, som kan erbjuda sig. Utredningen förutsätter, att liksom hittills arbetsmarknadsstyrelsen kommer att med stor uppmärksamhet följa förhållandena och tillvarata praktiskt genomförbara möjligheter att främja en utveckling av näringslivet på ön. Under sitt arbete med ö-problemen har utredningen haft anledning konstatera, att systemet med statlig kreditgaranti kan vara ett i hög grad verksamt hjälp-

medel vid arbetet att lokalisera nya industriella företag eller utvidga befintliga sådana på öarna. I olika ärenden har ett positivt resultat kunnat nås med hjälp av detta system. Utredningen finner det angeläget, att vid bedömningen av förekommande ärenden rörande statlig kreditgaranti — på samma sätt som skett hittills under utredningens arbete — särskild hänsyn tages till företag, som har för avsikt att etablera sig eller utvidga sin verksamhet på Gotland. I detta sammanhang vill utredningen även understryka vikten av Gotlands företagareförenings verksamhet. Med hänsyn till de stora problem ur näringslivssynpunkt, som Gotland erbjuder, framstår det som särskilt angeläget att föreningens resurser — ekonomiskt och personellt — är tillräckliga.

Av olika skäl torde de bästa förutsättningarna att utbygga sysselsättningsmöjligheterna på Gotland erbjudas inom ramen för nuvarande näringsliv. I följande kapitel kommer utredningen därför att framlägga vissa förslag eller rekommendationer, som enligt utredningens mening kan leda till förbättringar inom det gotländska jordbruket samt landskapets nuvarande industri och andra näringsgrenar. Utredningen redovisar i samband härmed en del åtgärder, som under utredningsarbetets gång vidtagits och vid vilkas genomförande utredningen i större eller mindre utsträckning medverkat. Även turistnäringen och frågan om förutsättningarna att till Gotland lokalisera statliga myndigheter eller inrättningar redovisas i detta sammanhang.

Statliga åtgärder till stimulerande av Gotlands näringsliv behöver icke enbart ske så, att lokaliseringar av nya företag o. dyl. främjas genom lån eller på annat sätt. Indirekt kan statliga åtgärder på kommunikationspolitikens område vara av minst lika stor betydelse som stimulans åt näringslivet.

Tidigare har kostnaderna för elkraften på Gotland missgynnat det gotländska näringslivet. Genom överföringskabeln har dessa olägenheter i stort sett undanröjts. Utredningens undersökningar av nuvarande taxebestämmelser o. dyl. har icke visat, att några för Gotland speciella nackdelar kvarstår, som skulle kunna föranleda särskilda åtgärder från statsmakternas sida. Den nu befintliga likströmsanläggningen mellan Gotland och fastlandet kan emellertid överföra maximalt 20 000 kW. Enligt uppgifter från Aktiebolaget Gotlands Kraftverk var den maximala timbelastningen på ön under år 1956 16 900 kW. Som tidigare framhållits har belastningsökningen efter det den nya anläggningen tagits i bruk varit avsevärd och det torde därför icke dröja någon längre tid, förrän anläggningen behöver utökas. Sker ej detta måste den stigande belastningen täckas med värmekraft. Det synes ur de synpunkter utredningen har att beakta vara av vikt, att statsmakterna uppmärksammar detta förhållande och i tid vidtager erforderliga åtgärder för att genom överföring från fastlandet tillgodose Gotlands kraftbehov.

I det föregående har utredningen även uppmärksammat de speciella svårigheter för vattenförsörjningen, som sammanhänger med Gotlands särregna klimatologiska och geologiska förhållanden. Det är icke uteslutet att framdeles särskilda åtgärder blir erforderliga vilka kan tänkas draga mycket höga kostnader. Statlig hjälp kan bli nödvändig och får då ses som ett led i de indirekta stödåtgärder, varpå utredningen här velat ge vissa exempel.

Utredningens genomgång av olika uppslag och möjligheter att motverka en ytterligare utflyttning från Gotland och utjämna sysselsättningsförhållandena därstädes måste i stor utsträckning få karaktären av rekommendationer. Utredningen vill understryka att problemen måste följas fortlöpande och ständigt hållas aktuella. Det torde böra ankomma på de statliga och kommunala myndigheterna att vid olika tider vidtaga eller föreslå de åtgärder, som är lämpliga och möjliga.

På Gotland ställes sålunda de statliga regionala myndigheterna inför problem, som i allmänhet saknar motstycke inom andra ur näringslivsynpunkt bättre differentierade landsändar. Myndigheterna bör taga initiativ för att finna lösningar på de olika problemen och de måste ingående följa utvecklingen och studera orsakssammanhangen. Dessa synpunkter kan synas självklara, men de förtjänar understrykas, då de icke i tillbörlig grad synes ha beaktats vid fastställandet av personalramar och avlöningsförmåner för statliga befattningshavare inom den civila förvaltningen. I stället synes länets ringa storlek i allmänhet ha lett till, att myndigheterna fått en snäv personalram, i vissa fall t. o. m. snävare än befolkningsunderlag o. dyl. i och för sig motiverat. Även avlöningsförmånerna har ibland, med motivering att länet är så litet, satts lägre än för motsvarande befattningshavare på fastlandet. Detta måste självfallet i allmänhet leda till att Gotland blir mindre eftertraktat för sökande och att tjänstemännen där kan betrakta tjänstgöringen inom länet som ett övergångsstadium, innan de erhåller motsvarande befattning, ofta med högre lön, på fastlandet. Ur de synpunkter utredningen har att beakta måste detta framstå som olyckligt. Utredningen vill därför betona, att personalramar och löneförmåner bör avvägas med hänsyn till ovannämnda synpunkter.

Möjligheterna att utbygga Gotlands nuvarande näringsliv

Vid sin genomgång av Gotlands nuvarande näringsliv har utredningen uppmärksammat olika omständigheter, som synes vara av beskaffenhet att böra närmare undersökas och där vissa vinster ur ekonomiska och arbetsmarknadsmässiga synpunkter torde kunna göras. Utredningen redovisar i det följande de rekommendationer och förslag, som framkommit vid utredningens överväganden. Samtidigt lämnas också en redogörelse för resultatet av de förfrågningar hos olika företag, som utredningen gjort. Även de förändringar inom näringslivet, som inträffat under senare år och till vilka utredningen på ett eller annat sätt medverkat, redovisas.

A. Jordbruket

Den dominerande roll som jordbruket på Gotland spelar har belysts i det föregående. Med hänsyn till landskapets allmänna förutsättningar torde det finnas anledning räkna med att jordbruket för överskådlig framtid kommer att intaga en central plats inom öns näringsliv. Uppenbarligen föreligger fortfarande betydande rationaliseringsmöjligheter inom det gotländska jordbruket, särskilt på norra delen av ön, och ytterligare arbetskraft torde därför komma att friställas. Den naturliga utvecklingen i denna riktning bör och kan icke hindras. Enligt utredningens förmenande torde dock vissa möjligheter finnas att genom driftsomläggningar o. dyl. ernå en ökad lönsamhet, som kan möjliggöra ett bibehållande i viss utsträckning av mindre brukningsenheter samtidigt med ett fullt rationellt utnyttjande av den tillgängliga arbetskraften. Sådana omläggningar kan avse såväl växtodling som boskapsskötsel. Utredningens uttalanden måste självfallet ses mot bakgrunden av den aktuella situationen på marknaden. Jordbruksproduktionen måste liksom all annan produktion ständigt anpassas efter de rådande betingelserna och får icke låsas fast. Denna anpassning kan emellertid vara svår, icke minst på grund därav att de enskilda jordbrukarna saknar den överblick över läget som erfordras. Den upplysnings- och undersökningsverksamhet, som är nödvändig, utövas bl. a. av länens hushållningssällskap. För ett län av Gotlands struktur måste det vara av särskild vikt, att sällskapets resurser för en verksamhet av detta slag är tillräckliga.

Vad *växtodlingen* angår vill utredningen först uppehålla sig vid *socker-*

betsodlingen, som ur skilda synpunkter är av stor betydelse för Gotland. Utredningen har varit i tillfälle att närmare utveckla sina synpunkter på denna fråga i ett yttrande den 9 mars 1955 över jordbruksutredningens betänkande »Prissättningen på jordbruksprodukter» (SOU 1954: 39), därvid utredningen bl. a. anförde:

I ett så jordbruksbetonat län som Gotland måste uppenbarligen alla specialodlingar, som kan medföra ökad lönsamhet för jordbruket vara av särskilt stor betydelse. Sådana specialodlingar kan medverka till att bromsa upp den minskning av sysselsättningen, som är en följd av den allmänna mekaniseringsutvecklingen. Befolkningen på ön kan få sin försörjning i hembygdens jordbruk och behöver icke söka sig till annan verksamhet, något som för Gotlands del, med dess relativt svagt utvecklade industri, i allmänhet innebär utflyttning till fastlandet. Bland de specialodlingar, som måste sägas vara av största betydelse för ett vidmakthållande av det gotländska jordbruket, intager sockerbetsodlingen en dominerande plats. Odlingen är som bekant mycket arbetskrävande. Enligt utförda undersökningar rörande kostnaderna m. m. vid odling av sockerbeter, höstvetete och höstraps uppgår de direkta arbetskostnaderna vid sockerbetsodling till drygt ettusen kronor mera per hektar än vid odling av höstvetete och höstraps. Sockerbetsodlingen framstår därför som en synnerligen lämplig odling för mindre jordbruk, där arbetet i mycket stor utsträckning kan utföras av egen arbetskraft. Arealen sockerbeter per odlare är i genomsnitt förhållandevis liten och odlingarna ligger i stor utsträckning på mindre jordbruk, där en övergång till andra odlingar svårligen kan ske utan en så stor nedgång i lönsamheten, att enheternas bärkraft kan sättas i fara. Arbetsförmedlingens statistik rörande från fastlandet hitresande arbetskraft för sommarskötsel och upptagning av sockerbeter bestyrker, att arbetet i stor utsträckning ombesörjes av öns befolkning. Det framstår som uppenbart att sockerbetsodlingen på Gotland medför arbetstillfällen och arbetsinkomster av en omfattning, som icke kan uppnås vid någon annan odling. Hushållningssällskapet i Gotlands län har beräknat *merkostnen* av arbetet till 3,1 miljoner kronor. Odlingens bortfallande skulle sålunda otvivelaktigt medföra högst allvarliga konsekvenser för Gotland. Vad angår sockerbrukets i Roma betydelse torde det förtjäna understrykas, att försättningsarna för industriell verksamhet på Gotland ur skilda synpunkter är mindre gynnsamma. Av fullt naturliga skäl dominerar öns industriella liv av sådana företag, som baserar sin produktion på öns råvarutillgångar. Det är härvid främst jord- och stenindustrien, cementtillverkning och kalkstensbrytning, samt livsmedelsindustri, konservfabriker och sockerbruk m. m., som dominerar. Enligt utredningens erfarenhet är det förenat med mycket stora svårigheter att ersätta ett bortfall av sådan industri med andra sysselsättningsmöjligheter. Ett nedläggande av Roma sockerbruk skulle följaktligen medföra stora omplacerings-svårigheter beträffande de vid bruket sysselsatta arbetarna och leda till ytterligare utflyttning från Gotland. Sockerbruket i Roma har de senaste åren sysselsatt i runt tal 90 årsanställda, vartill kommit ytterligare ett hundratal kampanj-anställda årligen. Dessa arbetstagare har, med bortseende från tjänstemännen, helt rekryterats från Gotlands egen befolkning. Sockerbruket är av den största betydelse för Romaklostets kommun, där i övrigt större industri saknas. Roma samhälle är överhuvudtaget helt uppbyggt kring sockerbruket och ett nedläggande av detsamma skulle få allvarliga konsekvenser för samhället. För ett län med Gotlands struktur framstår emellertid ett sådant nedläggande icke som ett problem för enbart det berörda samhället eller kommunen utan för hela länet.

Sockerbruket utgör nämligen ett högst betydelsefullt inslag i länets industriella liv.

Utredningen framhöll avslutningsvis, att vid ställningstagandet till sockerbetsodlingens och sockerfabrikationens framtida utformning all möjlig hänsyn borde tagas till de speciella närings- och arbetsmarknadsförhållandena på Gotland och de svårigheter för befolkningen, som ett nedläggande av sockerbetsodlingen och sockerbruket där måste medföra.

På grundval av jordbruksprisutredningens betänkande framlades proposition till 1955 års riksdag angående den framtida utformningen av prissättningen på jordbrukets produkter.

Med hänsyn till sockerbetsodlingens stora betydelse framhöll utredningen i skrivelse till jordbruksnämnden den 22 februari 1956, att utredningen förutsatte, att odlingen av sockerbetor på Gotland och Öland skulle vidmakthållas i minst den omfattning som rådde år 1955. På grund av de begränsade möjligheterna att utbygga öarnas näringsliv inom andra områden skulle det emellertid, underströk utredningen, vara betydelsefullt, om sockerbetsodlingen kunde utvecklas ytterligare. I skrivelse den 22 mars 1956 med förslag till villkor för sockerbetsodlingen och sockertillverkningen under treårsperioden 1 maj 1956—30 april 1959 meddelade jordbruksnämnden, att utredningens synpunkter tagits upp till behandling vid nämndens överläggningar med berörda parter samt att överenskommelse därvid träffats om att hinder icke borde möta, att odlingen i öområdet utökades till en övre gräns av 6 500 hektar, vilken areal ungefär motsvarar den största odling som tidigare förekommit i området. I proposition nr 140 till 1956 års riksdag föreslog Kungl. Maj:t, att överenskommelsen skulle godtagas, och riksdagen beslöt i enlighet härmed.

Man synes sålunda kunna räkna med en fortsatt sockerbetsodling på Gotland av ungefär nuvarande omfattning. Enligt utredningens mening finns det anledning notera detta förhållande med stor tillfredsställelse. Samtidigt bör det understrykas, att sockerbetsodlingen ur allmän näringspolitisk synpunkt spelar en större roll på Gotland och även på Öland än inom de sockerbetsodlande fastlandsområdena i landet. Det är därför angeläget, att odlingen på öarna ytterligare utvecklas. Utredningen förordar, att största möjliga areal i framtiden förbehålles Gotland och Öland för sockerbetsodling, vilket måste anses vara av icke oväsentlig betydelse för att på öarna vidmakthålla ett näringsliv, som ger utkomst och sysselsättning åt befolkningen. En förutsättning för en gynnsam utveckling av odlingen torde emellertid vara, att erforderlig arbetskraft kan rekryteras på öarna. Hittills synes man i stort sett ha lyckats härmed och utredningen förutsätter, att de lokala myndigheterna och de berörda parterna även framdeles ägnar denna fråga sin uppmärksamhet.

Vid undersökningen av den gotländska sockerbetsodlingen har utredningen kunnat konstatera, att denna i förhållandevis stor utsträckning —

vid jämförelse med Skåne-länen — är förlagd till medelstora jordbruk. De mindre jordbruken ligger ofta långt från sockerbruket i Roma — t. ex. i de nordligaste kommunerna — eller saknar jord lämplig för sockerbetsodling. Då småbrukare ofta kan antagas få sysselsättning hos sockerbetsodlare och vid sockerbruket under kampanjerna, har odlingen emellertid stor betydelse för att bereda sysselsättning åt en arbetskraft, där dold arbetslöshet tidvis måste antagas vara för handen. Självfallet bör man försöka att, så långt detta är praktiskt möjligt, sprida sockerbetsodlingen till de mindre brukningsenheterna.

Utredningen har tidigare redogjort för sockerbruket i Roma, ett av de betydelsefullaste industriföretagen på Gotland. Hela året sysselsätter detta normalt cirka 80 arbetare samt ett tjugotal tjänstemän. Under kampanjerna, oktober—december månader, ökas antalet arbetare till drygt 200. Även några få tjänstemän anställes ytterligare under denna tid. Självfallet har kampanjerna, som sätter in då högsäsongen inom jordbruket är slut, stor betydelse ur arbetsmarknadssynpunkt. Därest denna sysselsättningsmöjlighet ej stått till buds, skulle den säsongsmässiga arbetslösheten på Gotland, som för närvarande är störst under januari—april månader, ha haft större omfattning under senhösten än som nu är fallet.

Sockerbruket i Roma har hittills endast tillverkat råsocker. En utbyggnad pågår emellertid för en total kostnad av cirka fem miljoner kronor i avsikt att vid bruket upptaga strösockertillverkning. De nya anläggningarna tages i bruk år 1958. Den främsta betydelsen av utbyggnaden synes vara, att förutsättningarna härigenom blir bättre för ett vidmakthållande och utvecklande av Gotlands sockerbetsodling. Något nämnvärt tillskott till sysselsättningsmöjligheterna vid bruket synes däremot icke åstadkommas. Rationaliseringar av driften gör, att fabrikationen i stort sett kommer att uppehållas med nuvarande arbetsstyrka. Möjligen kommer ett fåtal arbetare att nyanställas.

Utredningen övergår härefter till en för Gotland säregen och ur skilda synpunkter betydelsefull odling, *hampodlingen*.

Som framgått av tidigare lämnade uppgifter består en betydande del av Gotlands åkerareal av myrmarker, som efter torrlägningsåtgärder gjorts odlingsbara. Dessa spelar icke endast kvantitativt sett en stor roll för det gotländska jordbruket. Då åkerjorden i övrigt är förhållandevis känslig för torka, behövs de även som reserv under torra somrar. Det är sålunda ett starkt gotländskt jordbruksintresse, att myrmarkerna kan utnyttjas för odling.

Hampodlingen är ett betydelsefullt led i växtföljden på de gotländska myrmarkerna, vilka icke på annat sätt lämpligen kan hållas fria från ogräs. Under senare år har det gjorts gällande, att denna hampodlingens betydelse skulle ha minskat något genom tillkomsten av kemiska ogräsbekämpningsmedel. Även om detta skulle vara riktigt beträffande fröogräs — man synes

dock icke ha tillräckliga erfarenheter för att våga ett kategoriskt påstående i detta hänseende — torde hampodlingen likväl ännu vara av väsentligt värde för framför allt rotogräsbekämpningen. Enligt utredningens mening måste det därför vara angeläget, att en tillräckligt omfattande hampodling uppehålls på de gotländska myrmarkerna. Arealen bör ur skilda synpunkter uppgå till ungefär 1 000 hektar.

Förutom ur jordbrukssynpunkter har hampodlingen betydelse även därigenom, att den bildar underlag för ett av Gotlands mera betydelsefulla industriföretag, hampberedningsverket i Visby. Detta sysselsätter året runt ett nittiototal personer och är sålunda av stort värde ur arbetsmarknads-synpunkt.

Det statliga stödet åt odlingen och beredningen av hampa har tidigare utgått i form av ett pristillägg av högst 75 öre för kilogram spinnbar hampfiber intill en årlig kvantitet av 720 ton. Från och med regleringsåret 1957/58 har pristillägget enligt statsmakternas beslut (se proposition nr 147 år 1957) höjts till 90 öre för kilogram. I sin framställning om denna höjning lämnade jordbruksnämnden en del uppgifter av intresse i detta sammanhang. Nämnden gav sålunda bl. a. följande redogörelse för de ekonomiska betingelserna för den svenska hampodlingen.

Hampa för industriell beredning odlas nu endast på Gotland och beredningen sker vid en fabrik i Visby, vilken drives av Gotlands hampodlareförening u. p. a. Statsstödet konstruktion medför, att det bästa ekonomiska resultatet av beredningen erhålles vid en produktion av omkring 720 ton fiber av stödberättigad kvalitet, vilket motsvarar en totalproduktion av omkring 850 ton och en halmavverkning av omkring 5 000 ton. Vid normal avkastning motsvarar detta en areal av omkring 1 050 hektar. Under tidigare år har odlingen uppgått till omkring 1 000 hektar (år 1955 1 046 hektar), men år 1956 sjönk arealen till 802 hektar. Anledningen till det minskade odlingsintresset torde vara, att odlingen vid nuvarande riktpreis för halmen — sedan år 1954 13 öre för kilogram — icke synes ge något nämnvärt ekonomiskt utbyte utöver hampans förfruktsvärde i samband med ogräsbekämpningen på myrjordarna samt att ogräsbekämpning visat sig möjlig på dessa jordar medelst på senare tid saluförda effektiva kemiska bekämpningsmedel. Angående odlingsekonomien kan i detta sammanhang nämnas att odlarnas bruttointäkt per hektar under de senare åren i medeltal utgjort 600 à 700 kronor samt att odlingskostnaden efter nu gällande priser på handelsgödsel och utsäde samt arbets- och arrendekostnader beräknats till omkring 600 kronor.

Jordbruksnämnden upplyste vidare, att nämnden som krav för en höjning av statsstödet uppställt, att hampodlingen skulle få större omfattning under en längre tidsperiod. Förbindelser hade lämnats av 512 odlare för en areal av sammanlagt 1 040 hektar, som under en femårsperiod skulle odlas med hampa. Nämnden förklarade sig väl medveten om att en höjning av det maximala pristillägget från 75 till 90 öre för kilogram spinnbar fiber skulle innebära, att odlingen finge ett högre stöd än de flesta andra grödor. Särskilda omständigheter föreläge emellertid beträffande hampodlingen och nämnden anförde härom i huvudsak följande.

Hampan har, som tidigare i olika sammanhang påvisats, en särskild betydelse för möjligheterna att bruka de svårödlade myrmarker, som i stor utsträckning förekommer på Gotland. Även om denna betydelse nu skulle ha minskat något genom tillkomsten av kemiska ogräsbekämpningsmedel, kvarstår den dock i huvudsak. Man torde ej heller ha tillräcklig erfarenhet av de kemiska bekämpningsmedlens inverkan på längre sikt. Av särskild betydelse är vidare det förhållandet, att den industriella beredningen av hampa äger rum på Gotland och att beredningsverket, därest det för att erhålla tillräckligt råvaruunderlag skulle nödgas höja halmpriset utan att samtidigt kunna erhålla motsvarande höjning av pristillägget för fibern, vid nuvarande prisförhållanden i fråga om fibern icke har ekonomiska möjligheter att fortsätta sin verksamhet. Hampberedningsverket i Visby är en av Gotlands få mera betydande industriella anläggningar.

I enlighet med jordbruksnämndens förslag beslöt statsmakterna att från och med regleringsåret 1957/58 höja statsstödet åt hampodlingen.

Enligt utredningens mening är det alltfört i första hand ett jordbruksintresse, att hampodlingen på Gotland vidmakthålles. Utredningen har tidigare understrukit myrjordarnas betydelse för växtodlingen. Hampan är fortfarande av stort värde för att hålla dessa jordar ogräsfria och tillför dem mullämnen, som motverkar en bortodling av desamma. I rådande läge synes statligt stöd vara nödvändigt för att odling skall komma till stånd på en tillräckligt stor areal. Det bör å andra sidan ankomma på jordbrukare och andra berörda parter att tillse, att cirka 1 000 hektar årligen blir odlade med hampa. Denna areal är nödvändig, för att odlingen skall kunna fylla den viktiga uppgift inom växtföljden på myrjordarna, som den främst syftar till, men också för att trygga hampberedningsverkets fortsatta bestånd, vilket måste anses vara ett viktigt gotländskt intresse.

Utredningen vill slutligen i detta sammanhang fästa uppmärksamheten på en specialfråga. Orsaken till den minskade hampodlingen på Gotland under senare år torde bl. a. böra sökas i det förhållandet, att regn- och frostsador för några år sedan förhindrade fröskörd på hampodlingarna. Man tvingades då importera frö av en sort, som icke passade svenska förhållanden och som gav dålig avkastning. För närvarande finns emellertid frö av en ny svensk samkönad hampsort »Mona», som beräknas giva en betydligt bättre avkastning. Från och med år 1958 torde tillgången vara i det närmaste tillräcklig för att tillgodose hela den gotländska hamparealen. Även om skador av ovan nämnt slag är mycket ovanliga aktualiserar det inträffade frågan, om icke ett beredskapslager av frö bör hållas. Detta synes vara ett starkt gotländskt intresse och ansträngningar bör göras för att lösa därmed sammanhängande problem. Enligt vad utredningen inhämtat, uppgår årsbehovet av utsäde till cirka 60 ton, medan nuvarande resurser medger lagring av endast cirka 20 ton.

Utredningen övergår härefter till att behandla *övriga specialodlingar*.

Som framgått av de tidigare lämnade uppgifterna har specialodlingarna en förhållandevis stor omfattning på Gotland. Odling förekommer framförallt

av gurkor, morötter, sparris, konservärter, bönor och rödbetor. Av olika skäl är det enligt utredningens mening angeläget, att dessa odlingar vidmakthålles och om möjligt utvecklas ytterligare. I allmänhet ger köksväxter och andra specialgrödor en bättre bruttoavkastning för odlaren än de hävdvunna växtslagen. De kräver också mestadels större insatser av manuell arbetskraft och är till följd härav särskilt lämpade för mindre och medelstora jordbruk. Slutligen bör understrykas, att dessa odlingar ger underlag för en av Gotlands viktigaste industrigrenar, konserverfabrikationen.

De framtida möjligheterna för specialodlingar på Gotland torde främst böra bedömas mot bakgrunden av föreliggande odlingsbetingelser och av-sättningsmöjligheter.

Gotlands klimat utmärkes framförallt av kyliga och torra vårar samt varma höstar och milda vintrar. Medelnederbörden är förhållandevis liten och antalet soltimmar stort. Dessa faktorer tillsammans med den gotländska jordmånen ger särskilda förutsättningar för vissa grödor. Främst torde härvidlag sparrisen böra nämnas. Odlingsbetingelserna för denna växt torde vara bättre på Gotland än annorstädes i landet. Då sparrisen är mycket arbetskrävande och ger en relativt hög bruttoinkomst, synes den vara mycket lämplig för det gotländska mindre jordbruket. Bland andra köksväxter, som med hänsyn till Gotlands odlingsbetingelser synes vara särskilt lämpliga, kan nämnas gurkor, bönor och morötter.

Bärodlingen har under senare år fått ökad omfattning på Gotland. Enligt utredningens mening är betingelserna för jordgubbsodling goda och det föreligger naturliga förutsättningar för en utökning av odlingen.

Den gotländska fruktodlingen är förhållandevis liten och flertalet planteringar är små — mellan 200 och 500 träd. De naturliga förutsättningarna för odlingen är svåra att bedöma, då någon erfarenhet av fruktodling i stor skala ej finns. Kvaliteten på frukten synes vara god och enligt utredningens mening torde det finnas anledning överväga större odlingar av främst päron och plommon. Päronodlingar har med framgång drivits vid kusten, där riskerna för frostsador i allmänhet torde vara mindre. Det har visat sig möjligt att för ändamålet utnyttja jordar, som svårligen torde kunna ekonomiskt användas på annat sätt.

Vad odlingen under glas angår, är denna förhållandevis obetydlig och ej tillräcklig för att tillgodose Gotlands behov. En utbyggnad synes därför tillräddlig åtminstone i den utsträckning att »import» från fastlandet blir onödig. För närvarande omfattar odlingarna i växthus endast omkring två hektar. Enligt gjorda beräkningar importerades under sommaren 1956 drygt 30 000 kg växthusodlade tomater och inemot 15 000 kg växthusodlade gurkor. Tidigare förekom även en betydande »import» av snittblommor, men en utbyggnad av glasodlingen under senare tid har gjort Gotland i stort sett självförsörjande på detta område. Med hänsyn till landskapets förutsätt-

ningar synes en odling i vart fall av den storleken, att det egna behovet av gurkor och tomater tillgodoses vara att rekommendera.

Utredningen har, då det gällt att bedöma odlingsbetingelserna för olika specialgrödor, varit tvungen att göra mycket försiktiga uttalanden. De i många hänseenden säregna förhållanden, som råder på Gotland, gör behovet av försöksverksamhet på trädgårdsodlingens område mycket framträdande. Med hänsyn till den betydelse, som specialodlingarna har för det gotländska jordbruket, är det angeläget att genom försök få klarlagt vilka växtslag och sorter, som särskilt lämpar sig för gotländska odlingsbetingelser. Hushållningssällskapet i Visby har i samarbete med Statens Trädgårdsförsök sedan flera år drivit trädgårdsförsök på Gotland. Början gjordes år 1944 med ett fruktförsök. Försöksverksamheten omfattar numera en totalareal av omkring fem hektar. Frukt-, bär-, köksväxt- och prydnadsväxtförsök förekommer. Erfarenheterna av försöksverksamheten har varit goda och bl. a. visat, att trädgårdsförsök på fastlandet i allmänhet icke kan ge anvisningar för odlingen på Gotland. Enligt utredningens mening är den nuvarande försöksverksamheten ej tillräckligt omfattande. Hushållningssällskapets trädgårds-konsulent har dessutom andra viktiga arbetsuppgifter, som gör att han svårigen kan ägna den kontinuerliga uppmärksamhet åt försöken, som är erforderlig.

På Gotland finns en statlig försöksgård, Stenstugu. Verksamheten vid denna är emellertid i huvudsak begränsad till försök avseende jordbruksgrödor i egentlig mening och boskapsskötsel. Det må erinras om att 1946 års trädgårdsundervisningskommitté föreslog, att en trädgårdsförsöksstation skulle upprättas vid Stenstugu, där en förste assistent skulle helt ägna sig åt trädgårdsförsök. Verksamheten skulle inriktas på äpple, päron, sparris, morötter, ärter och gurkor samt gälla såväl sortfrågor som odlingstekniska frågor. De av trädgårdsundervisningskommittén anförda synpunkterna har fortfarande giltighet och de nämnda växtslagen hör till de viktigaste. Ett tilllägg skulle kunna göras för bönor, som under senare tid fått ökad betydelse på Gotland.

Med hänsyn bl. a. till specialodlingarnas vikt för Gotland är det enligt utredningens mening av stor betydelse, att en försöksverksamhet på trädgårdsodlingens område snarast kommer till stånd och organiseras på ett sådant sätt, att den samtidigt kan fylla behovet av undervisning. Trädgårdsundervisningskommitténs förslag att anknyta verksamheten till Stenstugu under en särskild försöksledare eller förste assistent synes ändamåls-enligt. Utöver lönekostnaderna torde emellertid ytterligare anslag för de årliga omkostnaderna vara erforderligt. Härtill kommer vissa engångskostnader för uppförande av bostads- och andra utrymmen samt för anskaffande av en del försöksinventarier. Det synes lämpligt att verksamheten på Gotland anslutes till statens trädgårdsförsök. Ett intimt samarbete med hushållningssällskapet är nödvändigt.

Då utredningen uppehåller sig vid de gotländska odlingsbetingelserna för olika specialgrödor, kan utredningen icke underlåta att fästa uppmärksamheten på vildkaninfrågan. Främst har denna betydelse för skogsbruket, men även jordbrukets växtodling, inte minst specialodlingarna, är utsatt för vildkaninernas angrepp. Utredningen kommer att behandla vildkaninfrågan under rubriken »Skogsbruket» men vill i detta sammanhang understrika, att vildkaninangreppen på frukt- och andra specialodlingar gör det svårare att få till stånd önskvärd omfattning och lönsamhet av dessa odlingar.

Uppenbarligen måste avsättningsmöjligheterna vara avgörande för specialodlingarnas omfattning på Gotland. Först kan det därvid vara anledning peka på den konkurrens, som den svenska odlingen har att möta från länder med gynnsammare klimat och lägre arbetskostnader. Utredningen har varit i tillfälle att inför tulltaxekommittén framföra sina synpunkter på hithörande frågor. Den särskilda betydelse, som sparrisodlingen har för Gotland, har vidare föranlett utredningen att göra en särskild framställning om tullskyddet för sparris. I skrivelse till statsrådet och chefen för finansdepartementet den 5 november 1957 anförde utredningen bl. a. följande.

Sparrisen intar ur skilda synpunkter en särställning bland Gotlands specialgrödor. Sålunda är odlingsbetingelserna för denna växt bättre på Gotland än annorstädes i landet och sparrisen har därför blivit en specialitet för landskapet. Detta har bl. a. tagit sig uttryck i att 75 procent av landets sparrisodling är förlagd till Gotland. Utredningen vill i det följande nämna de väsentligaste orsakerna till att sparrisen enligt utredningens bedömning är av så stor betydelse för ön.

Sparrisen är mycket arbetskrävande. Av en beräknad bruttoinkomst av 5 000 kronor per hektar torde ej mindre än 4 000 kronor vara att hänföra till arbetsinkomster. Odlingen är därför särskilt lämpad för mindre jordbruk, där odlaren och hans familj själva kan utföra arbetet. Sparrisen lämpar sig bäst för odling på svaga sandjor, som ganska rikligt förekommer inom de gotländska strandsocknarna. För småbruket där är sålunda sparrisen en lämplig gröda.

Arbetsstoppen för sparrisen infaller under månaderna maj och juni. Odlingen är därför ett utmärkt komplement till många lantbruksgrödor och andra köksväxtkulturer.

För den gotländska konservindustrin är sparrisen av utomordentligt stor betydelse. Erfarenheten visar, att en konservfabrik för sin existens är så gott som beroende av att ha tillgång till en specialartikel, som slår igenom hos konsumenterna. En sådan specialartikel kan enligt utredningens bedömning Gotlands-sparrisen vara. Även för konservfabrikernas del är sparrisen betydelsefull, genom att arbetsstoppen infaller redan i maj och juni månader. En omfattande sparrisinläggning leder till en förlängd säsong med ökade sysselsättningsmöjligheter.

På grund av importen av billig konserverad sparris har den gotländska sparrisodlingen minskat under senare år. För att produktionen skall bli oförändrad måste minst 10 procent av arealen nyplanteras varje år. Under de sista 2—3 åren har endast 1—2 procent nyplanterats per år och leveranserna till öns konservindustrier har minskat kraftigt. Odlarna har varje år fått vidkännas prissänkningar. Till belysning av utvecklingen kan följande uppgifter lämnas.

Leveranser av sparris till Gotlands konservindustrier

År	Totalt kg	Medelpris kr per kg
1954	134 000	2: 10
1955	118 000	2: 01
1956	116 000	1: 86
1957	80 000	1: 62

Det finns anledning räkna med att produktionen kommer att minska ytterligare under nästa år. Ett stort antal odlingar har nämligen plöjts upp efter avslutad skörd i år.

Till belysning av importens utveckling kan följande uppgifter lämnas:

År	Total import	Medelpris kr per kg
1952	358 ton	3: 19
1953	509 »	2: 88
1954	1 241 »	2: 47
1955	1 508 »	2: 33
1956	1 688 »	1: 99

Det kan enligt utredningens mening icke råda någon tvekan om att importen förorsakat den kraftiga nedgången av sparrisodlingen på Gotland. Utredningen anser, att det i och för sig är möjligt att öka denna odling från nuvarande cirka 60 hektar med ett avkastningsvärde av 285 000 kronor till cirka 200 hektar med bortåt en miljon kronor i arbetsinkomst åt Gotland. Utredningen vill ånyo understryka, att dessa arbetsmöjligheter såväl för odlarna som för konservfabrikerna innebär stora fördelar, genom att säsongen förlängs. Såsom exempel kan nämnas, att cirka 200 personer skulle kunna beredas sysselsättning vid Klinteby konservfabrik under tiden 15 maj—1 juli, då andra arbetsmöjligheter ej står till buds vid fabriken. Det är därför enligt utredningens mening av synnerlig vikt, att tullavgifterna på konservsparris avväges på ett sådant sätt, att sparrisodlingen på Gotland kan vidmakthållas och successivt utvecklas till ovan nämnd omfattning. Då problemet i huvudsak endast angår Gotland, torde en sådan åtgärd icke på något sätt bli prejudicerande.

För närvarande utgår tull med 50 öre per kg konservsparris. Tulltaxekommittén förordar, att avgiften höjes till 60 öre. Enligt utredningens mening innebär emellertid en sålunda avvägd tull ett otillräckligt skydd för den gotländska odlingen och en ytterligare höjning är därför erforderlig, om denna odling skall kunna befrämjas.

Under åberopande av det anförda får utredningen vördsamt hemställa, att frågan om tullskyddet för konservsparris snarast måtte upptagas till omprövning i syfte att ge detsamma en sådan storlek, att odling och konservering av sparris på Gotland kan bibehållas och vidareutvecklas, vilket såsom tidigare framhållits skulle vara av mycket stor betydelse för landskapets näringsliv och sysselsättning.

Utredningen vill här ånyo erinra om den betydelse specialodlingarna har för Gotland och Öland, där näringslivet i övrigt är svagt utvecklat och jordbruket under överskådlig tid måste bli den dominerande näringsgrenen. I

all den utsträckning som är möjligt synes detta förhållande böra tagas i beaktande vid avvägningen av tulltaxorna på ifrågavarande produkter. Självfallet är det å andra sidan nödvändigt, att odlarna vidtager alla åtgärder för att rationalisera driften i olika hänseenden, tillskapa effektiva lagringsmöjligheter m. m. Det torde vara en angelägen uppgift för bl. a. hushållnings-sällskapet att ge de gotländska jordbrukarna fortlöpande råd och stöd i detta avseende.

De gotländska specialodlarna kan finna avsättning för sina produkter antingen på färskvarumarknaden eller också till fabriker för industriell bearbetning.

Vad färskvarumarknaden angår bör den gotländska odlingen självfallet kunna helt tillgodose landskapets eget behov. Redan av detta skäl synes som framgått av det föregående en utbyggnad av framförallt glasodlingen vara motiverad. I detta sammanhang torde den utvidgning av den gotländska konsumtionsmarknaden, som följer med det stora antalet turister under sommaren, vara av betydelse. Det bör vara en strävan, att den gotländska produktionen av bär och grönsaker får en inriktning och omfattning, som så långt detta är möjligt onödiggör »import» till ön av sådana produkter under turistsäsongen.

Utanför hemmamarknaden torde de gotländska produkterna ha de bästa förutsättningarna att vinna avsättning i Stockholms-området. De nuvarande transportförhållandena synes emellertid medföra vissa svårigheter och det torde vara nödvändigt, att kommunikationsfrågan löses på ett ändamålsenligt sätt, om en mera betydande ökning av avsättningen för gotländska bär och grönsaker på Stockholms-marknaden skall kunna komma till stånd.

Den industriella bearbetningen av bär och grönsaker sker vid två konservfabriker. Den största av dessa, Klinteby konservfabrik, startades år 1915. Fabriken huvudsakliga produkter är inläggningar av ärter, gurkor, sparris, bönor, morötter och rödbetor för ett årligt tillverkningsvärde av ungefär fem miljoner kronor. År 1951 utvidgades fabriken med ett musteri, som haft betydelse som avnämare av överskottsfrukt m. m. Fabriken, som under högsäsongen kan ge sysselsättning åt omkring 200 personer, äges till var sin tredjedel av Kooperativa förbundet, Riksost förening u. p. a. och Gotlands Trädgårdsprodukter förening u. p. a. Den mindre fabriken — Gotlands konservindustri — som är belägen i Bro socken och under högsäsongen kan ge sysselsättning åt ungefär 70 personer, startades i slutet på andra världskriget. Vid fabriken sker inläggning av ungefär samma produkter som vid Klinteby konservfabrik. Även inläggningar av svamp förekommer. Tillverkningen år 1957 har handhåfts av Gotlands Trädgårdsprodukter, som för ett år arrenderat anläggningarna.

Det har hittills icke varit någon svårighet för konservfabrikerna på Gotland att erhålla de kontraktsodlingar, som erfordrats som underlag för tillverkningen. Med all sannolikhet föreligger förutsättningar att öka odlingar-

nas omfattning. Råvarutillgången synes sålunda vara tillräcklig även för en större tillverkning än den nuvarande. Andra omständigheter, främst av-sättningsmöjligheterna, torde emellertid göra, att man för närvarande knappast kan räkna med en utbyggnad av den gotländska konservindustrin.

Under utredningens arbete har vid olika tillfällen frågan om organisatoriska förändringar inom den gotländska konservindustrin varit föremål för diskussion. Olika förhandlingar har förts mellan berörda parter, men något resultat härav har ännu icke uppnåtts. Det är icke uteslutet, att producenterna på Gotland själva måste taga ansvaret för och ledningen av land-skapets konservfabrikation. Om en sådan affärstransaktion skall kunna genomföras, torde emellertid ett betydande kapital erfordras. Det torde knappast vara möjligt för de gotländska intressenterna att utan statlig medverkan anskaffa detta kapital och det synes därför sannolikt, att i ett sådant läge framställning kommer att göras om statlig garanti för ett betydande kreditbelopp. Då ärendet emellertid före tryckningen av detta betänkande icke avancerat så långt, kan utredningen för närvarande icke yttra sig i vidare mån, än att utredningen mot bakgrunden av sin allmänna grundsyn på de gotländska problemen vill kraftigt understryka angelägenheten av att en eventuell framställning om statlig kreditgaranti behandlas under hänsynstagande till den särskilda betydelse, som konservfabrikationen har för Gotland. Denna industri är synnerligen betydelsefull icke blott därigenom, att ett för gotländska förhållanden stort antal arbetare beredes syster-sättning vid själva industrien, utan även och kanske främst på så sätt, att odlingen av specialgrödor särskilt för det mindre jordbruket utgör ett komplement, som icke torde kunna ersättas.

Vad växtodlingen i övrigt angår har utredningen särskilt uppmärksammat frågan om en utvidgad potatisodling på Gotland. Enligt utredningens mening föreligger goda naturliga betingelser för en ökad matpotatisodling, men det torde också vara möjligt att med gott resultat odla utsädespotatis på myr-jordarna. Det synes vara en naturlig uppgift för hushållningssällskapet att här göra en insats. Självfallet måste emellertid från odlarnas sida åtgärder vidtagas för att förbättra lagringsmöjligheterna.

Under de överläggningar, som utredningen fört på Gotland, har även väckts frågan om möjligheterna att odla fabrikspotatis på ön och anlägga en stärkelsefabrik där. I anledning härav kan erinras om att regleringen av tillverkningen av potatisstärkelse enligt statsmakternas beslut ändrats från och med den 1 september 1956. Det nya systemet innebär i huvudsak följande.

Den statliga prissättningen på fabrikspotatis har upphört och gränsskyddet för potatisprodukter är i huvudsak ordnat enligt det system, som från hösten 1956 gäller för övriga jordbruksprodukter. För rätt att tillverka potatisstärkelse kräves även i fortsättningen tillstånd av statens jordbruks-nämnd. Odlingen av bränneri- och stärkelsepotatis skall ske på grundval av

kontrakt mellan odlarna och fabrikerna. Vid överteckning i förhållande till det beräknade avsättningsutrymmet skall genom ett särskilt samarbetsorgans försorg nedskärning ske efter principiellt enhetliga grunder. För att icke en ohämmad produktion av fabrikspotatis skall uppstå, är under normala förhållanden bränneriernas och stärkelsefabrikernas skyldighet att taga emot potatis inskränkt till att gälla potatis från de traditionellt fabrikspotatisodlande områdena. Gotland tillhör icke dessa områden, i följd varav någon rätt att leverera potatis från Gotland till brännerier och stärkelsefabriker icke föreligger enligt nuvarande system.

Uppenbarligen skulle tillkomsten av en stärkelsefabrik på Gotland i hög grad stimulera potatisodlingen på ön. Även om utredningen i första hand vill se en utvidgning av landskapets matpotatisodling, torde emellertid även odling av fabrikspotatis vara ett välkommet tillskott till landskapets växtodling. En sådan utvidgning av den nuvarande växtodlingen torde emellertid kunna genomföras endast om vederbörande myndigheter är beredda att lämna tillstånd härtill. Gotlands-problemen motiverar enligt utredningens mening fullt väl en sådan åtgärd och det synes knappast rimligt, att ett av jordbruket så beroende landskap som Gotland skall hindras att differentiera denna näring på ett ur landskapets synpunkt lämpligt sätt. Med nuvarande prisregleringssystem torde emellertid en framställning i ärendet erfordras från länet.

För att därefter övergå till *boskapsskötseln* kan utredningen konstatera, hur växlingar på marknaden fortlöpande förändrar förutsättningarna. Utredningen har tidigare övervägt rekommendationer syftande till en viss utbyggnad av animalieproduktionen, framförallt svinproduktionen. Skälen för sådana rekommendationer var desto starkare som det till och med år 1954 förekom en icke oväsentlig »import» av smågrisar till Gotland. Därefter har utvecklingen lett till att landskapet bl. a. börjat »exportera» smågrisar och på sistone har vissa avsättningssvårigheter uppstått. Enligt utredningens mening är det emellertid anledning att trots detta fasthålla vid den uppfattningen, att svin- och gödkalvproduktionen på Gotland bör vidmakthållas i nuvarande omfattning. Vad den sistnämnda angår torde t. o. m. förutsättningar finnas för ytterligare utveckling. Fårskötseln slutligen har särskilt goda naturliga förutsättningar på Gotland.

Animalieproduktionen på Gotland »exporteras» i stor utsträckning till fastlandet, främst Stockholms-området. Detta sker i allmänhet i hela djurkroppar. Förädling till charkuterivaror eller köttkonserver förekommer endast i begränsad omfattning vid andelsslakteriet i Visby. Årsproduktionen slaktad vara utgör cirka 6 500 ton, medan charkuteritillverkningen omfattar cirka 1 200 ton och konserverfabrikationen ungefär 200 000 hel- och halvburkar per år. Förutsättningar för en utvidgning av slakteriets egen förädlingsverksamhet torde för närvarande icke finnas. Kunde framdeles ytterligare förädling av animalieproduktionen åstadkommas, skulle

säkerligen mycket stora fördelar uppnås i form av ökad sysselsättning och förenklade transporter. Problemet synes väl värt att fortlöpande beaktas av de gotländska institutioner, som är närmast berörda.

Under den senaste tiden har planerna på ett kycklingslakteri på Gotland tagit form. Anläggningen tillhör ett nybildat bolag, Aktiebolaget Gotlandsprodukter. Intressenter i bolaget är Kooperativa förbundet och StockholmsKonsum.

Med hänsyn till den betydelse, som den nya anläggningen kan väntas få, har utredningen funnit skäl att något redogöra för den planerade verksamheten.

Kycklingslakteriet är förlagt till Visby. Den totala investeringskostnaden för anläggningen — byggnadskostnader samt inventarieanskaffning — kan beräknas överstiga 700 000 kronor. Kapaciteten vid slakteriet blir vid full drift ungefär en miljon kycklingar per år och företaget beräknas då ge sysselsättning åt cirka 50 personer.

Ett betydande värde av verksamheten ligger även i kycklinguppfödningen. Enligt föreliggande planer skall denna decentraliseras och omhänderhavas av småbrukare m. fl., som skall teckna kontrakt för kycklingleveranser. På detta sätt kommer ett betydande antal personer — vid full drift ett tjugotal leverantörer — att indirekt tillföras förbättrade sysselsättnings- och utkomstmöjligheter genom slakteriet. Genom företagareföreningen och lantbruksnämnden har lån och bidrag lämnats till uppförande av kycklinghus. Såvitt utredningen har sig bekant, har man härvid strävat efter att hjälpa personer, som ansetts i särskilt behov av dessa förbättrade arbetsmöjligheter. Småbrukare, permitterade stenarbetare o. dyl. har i första hand kommit ifråga.

Slakteriet öppnar en välbehövlig möjlighet till ökad sysselsättning i Visby-området. Den decentraliserade kycklinguppfödningen måste vara lycklig ur gotländsk synpunkt, då förutsättningar skapas för större lönsamhet vid vissa mindre jordbruk och för sysselsättning av en del från stenindustrien friställd arbetskraft.

Utredningen har inledningsvis understrukt, att det gotländska jordbrukets produktionsproblem måste övervägas fortlöpande, då ändrade avsättnings- och lönsamhetsförhållanden kan ge helt andra förutsättningar än de som råder i dag. Med hänsyn härtill och på grund av den betydelse, som jordbruket har och fortsättningsvis kommer att få för sysselsättningen på Gotland, är det enligt utredningens mening av vikt, att de gotländska jordbrukarna kan få effektivt stöd och lämplig rådgivning från framförallt hushållningssällskapet. I det föregående har lämnats vissa exempel på områden, där behovet av sådan rådgivningsverksamhet enligt utredningens mening är särskilt påtagligt. Det kan måhända invändas, att hushållningssällskapet i Visby — med hänsyn till länets ringa storlek och folkmängd — är förhållandevis väl tillgodosett med personal. Som tidigare framhållits

brottas länet emellertid med särskilda svårigheter, som det ur allmän synpunkt är angeläget att så gott sig göra låter komma till rätta med. Då Gotland är ett jordbruksdominerat län, måste dessa svårigheter självfallet angripas även med åtgärder på jordbruksområdet. Hushållningssällskapet ställes därför inför uppgifter, som delvis saknar motsvarighet på fastlandet, och man måste vid avvägningen av personalbehovet hos sällskapet taga hänsyn härtill.

Behovet av ytterligare personal för rådgivning är enligt utredningens mening mest påtagligt, när det gäller specialodlingarna, d. v. s. grönsaks-, bär- och fruktodlingarna. Detta behov har också lett till att hushållningssällskapet för ändamålet anställt en instruktör, som avlönas med sällskapets egna medel. Då dessa emellertid är starkt begränsade, har instruktörens verksamhet i betydande omfattning måst finansieras, genom att sällskapet åtagit sig uppgörande av ritningar och förslag till park- och trädgårdsanläggningar. På detta sätt har ungefär halva kostnaden för instruktören blivit täckt. Självfallet är den verksamhet, som på detta sätt kommit att bedrivas av stor betydelse, eftersom någon trädgårdsarkitekt icke finnes på Gotland. Möjligheterna till en aktiv upplysnings- och rådgivningsverksamhet bland jordbrukarna har emellertid samtidigt blivit mindre och det är framförallt en sådan verksamhet, man ur allmän synpunkt har anledning att vilja se intensifierad. Utredningen förordar, att statsbidrag till avlönande av ifrågavarande instruktör skall utgå till hushållningssällskapet i Visby.

Behovet av intensivare upplysnings- och rådgivningsverksamhet gör sig även gällande inom växtodlingen i övrigt och inom boskapsskötseln. Den decentraliserade kycklinguppfödningen kan i detta hänseende medföra arbetsuppgifter för hushållningssällskapet, även om det i första hand torde ankomma på uppfödarna själva att tillsammans med sin uppdragsgivare söka komma till rätta med dessa problem. Personalförteckningen för hushållningssällskapet i Visby upptager för närvarande vid sidan av konsulenterna en befattning som jordbruksinstruktör. Med hänsyn till Gotlands ringa storlek kan personalramen anses tillräcklig vid jämförelse med andra län. De speciella problemen för Gotlands jordbruk samt angelägenheten av att stimulera en lämplig växtodling och animalieproduktion på ön motiverar emellertid en utökning av personalen. Utredningen förordar därför, att ytterligare en tjänst som jordbruksinstruktör inrättas vid hushållningssällskapet i Gotlands län.

B. Skogsbruket

Som framgått av de tidigare lämnade uppgifterna har skogen en större ekonomisk betydelse inom Gotlands näringsliv än man måhända i allmänhet föreställer sig. Än större skulle dess betydelse kunna bli, om det genom skogsvårdande åtgärder av olika slag vore möjligt att på längre sikt öka

produktiviteten. I och för sig skulle — på sätt framgått av det tidigare sagda — en mera intensiv skogsvård vara önskvärd. Vildkaninproblemet är emellertid en hämmande faktor. Vildkaninernas skadegörelse bland nyplanterade skogsbestånd måste självfallet minska intresset hos skogsägarna för planteringar. Under nuvarande omständigheter torde utvecklingen gå mot att det äldre skogsbeståndet kommer att utgöra ett alltmera markant inslag i den gotländska skogen. På längre sikt kan den totala skogsarealen på Gotland minskas med härav följande skadeverkningar för t. ex. jordbrukets odlingsbetingelser. Även om vildkaninernas skadegörelse drabbar också jordbrukets växtodling och trädgårdsnäringen, synes den väsentligast böra bedömas som ett skogsproblem. En lösning av vildkaninfrågan är den viktigaste förutsättningen för att det skall bli möjligt att öka skogsbrukets betydelse som inkomstkälla och sysselsättningsfaktor på Gotland. Utredningen har därför ansett sig böra i detta sammanhang lämna en närmare redogörelse för vildkaninproblemet.

Vildkaninen infördes till Gotland år 1907. Till följd av de gynnsamma livsbetingelserna på ön och med sin höga fortplantningsförmåga ökade vildkaninerna snabbt i antal. Rikligast förekommer vildkaninen söder om en linje Klintehamn—Ljugarn samt i socknarna efter östra kusten upp till Bunge. Ingen socken, med undantag av Fårö, är helt fri från kaniner.

Självfallet är det icke möjligt att närmare ange antalet vildkaniner på Gotland. Att antalet måste vara synnerligen stort framgår dock av att åren 1953—1957 mellan 150 000 och 200 000 vildkaniner årligen skjutits på ön. Med ledning av utbetalade skottpengar inom de olika kommunerna kan man redovisa hur många kaniner, som skjutits i olika delar av landskapet. Då Fårösunds och Lärbro kommuner från och med år 1955 slutat att utbetala skottpengar, är man dock tvungen att för nämnda kommuner ange endast ungefärliga siffror. Uppgifter om antalet skjutna vildkaniner åren 1953—1956 lämnas i denna tablå:

Antal skjutna vildkaniner på Gotland

Uppgifterna uträknade med ledning av utbetalade skottpengar

Kommun	1953	1954	1955	1956
Fårösund	2 680	5 104	c:a 4 000	c:a 4 000
Lärbro	2 738	3 582	c:a 3 000	c:a 3 000
Tingstäde	19 980	21 280	16 428	14 326
Slite	382	319	1 155	1 204
Dalhem	8 336	11 344	13 564	8 160
Roma Kloster	31 873	37 719	36 895	23 847
Stenkumla	17 700	20 910	17 290	9 572
Klintehamn	24 058	30 820	37 171	28 347
Ljugarn	8 572	10 994	12 558	8 222
Stånga	6 188	9 051	8 537	6 895
Hemse	15 356	22 892	21 062	14 278
Havdhem	15 446	35 000	25 130	11 998
Hoburg	17 038	12 570	21 760	13 198
Summa Gotland	170 347	221 585	218 550	147 047

Vildkaninernas skadegörelse inom jordbruks- och skogsbruksnäringarna har föranlett de gotländska myndigheterna att på olika sätt söka få till stånd en decimering av djurantalet, dock utan nämnvärt resultat. I skrivelser den 10 december 1948 och den 16 januari 1951 till Kungl. Maj:t framhöll länsstyrelsen med skärpa den allvarliga fara, som vildkaninernas härjningar utgjorde för Gotland, och påkallade speciella åtgärder i syfte att komma till rätta med problemet. I sistnämnda skrivelse förordade länsstyrelsen — under åberopande av den undersökning, som verkstälts av professorn Gösta Notini (skogshögskolans skrifter nr 9/1952: »Vildkaninen på Gotland») — att virussjukdomen myxomatos skulle få användas för att bekämpa vildkaninerna i länet.

I Notinis undersökning anföres i huvudsak följande om vildkaninens skadegörelse på Gotland.

Skogen. De skogliga förhållandena på Gotland avviker i många avseenden från förhållandena annorstädes i Sverige. På norra Gotland är det på många platser svårt att få fram ny skog på grund av förekomsten av för grunda jordar (klapperjordar och uppfrysningjordar), medan de bästa jordarna för skogsodling (svalsand och fuktiga grusjordar) finnes på mellersta och södra Gotland. Det extremt torra sommarklimatet tillsammans med öns för vindar synnerligen utsatta läge försvårar föryngringen av skogen. Efter tillkomsten av 1948 års skogsvårdsplan har Gotland hänförs till svårförnygrad skogsmark, där självsådd är undantag och plantering regel. Det är på många sätt kaninerna skadar eller helt dödar skogen. Under svåra vintrar torde bark och barr av tall, en, gran samt de flesta fruktträd utgöra huvuddelen av kaninernas föda. Även sommartid skadar kaninen träd speciellt skott och plantor. Frågan hur stora skogsskador kaninen förorsakar kan ej med säkerhet besvaras. Belysande är emellertid en av skogsvårdsstyrelsen utförd stickprovsundersökning, omfattande 823 skogsplanteringar om tillsammans 561 hektar i 49 socknar — de värst utsatta — eller mer än hälften av den totala produktiva skogsmarken på ön. Resultatet av undersökningen visar, att 352 hektar eller 63 % av den undersökta arealen skadats i så stor utsträckning, att en fullständig nyplantering bör ske. Av den skadade skogsmarken har 66 hektar eller 12 procent helt spolerats. Man beräknar att årligen minst 100 hektar på grund av kaninerna ej kan planteras. Även med ledning av en år 1949/1950 verkställd åtgärdsinventering för närmast kommande tioårsperiod av de enskilda skogarna på Gotland kan man uppskatta kaninernas skadegörelse på öns skog. Undersökningen baserades på 203 provytor, envar om 10 hektar. Påtaglig kaninförekomst konstaterades inom en areal motsvarande 28 procent av den produktiva skogsmarken eller 34 100 hektar. Av dessa 34 100 hektar beräknades områden om 7 600 hektar, där kaniner fullständigt omöjliggjorde ett rationellt utnyttjande av skogen, ligga kala eller behöva förnygringshuggas. Enda möjligheten vore för närvarande att inhägna inplanteringsområdena med hönsnät. Kostnaderna för en sådan hägnad beräknades år 1950 uppgå till ungefär 500 kronor per hektar eller sålunda till ungefär 3,8 miljoner kronor för 7 600 hektar. Man har även försökt framställa preparat med avvärijande effekt på kaninerna. I skogsvårdsstyrelsens regi har företagits försök med dylika preparat för att skydda skogsplantor. Av försöken framgår, att intet av preparaten kan sägas ha varit verksamt i önskvärd utsträckning.

Kulturväxter m. m. Skadegörelsen är stor även på odlingar av olika kulturväxter. Också här gäller att man ej exakt känner skadegörelsens omfattning. Beräkningen härav försvåras nämligen av att kaninerna vanligen ej totalavbetar

fälten. De beräknas i stället förstöra 10—20 procent av skördevärdet i alla invaderade socknar. Dock förekommer ej sällan så fullständig avbetning av t. ex. höstråg och raps att förlusten beräknas till 50 procent eller mer av medelskördevärdet. Speciellt ödesdigert är det för de småbrukare, som har sina åkrar omgivna av grusiga backar eller utdikade myrar, i vilka kaningryten gärna är koncentrerade. Avbetningen kan på sådana åkerfält bli så fullständig, att matjorden ligger fullkomligt bar. Man torde kunna säga att nästan all gröda angripes av kaninerna. Det finns blott ett fåtal kaninresistenta växter. Rapsen är på vissa platser helt skonad från angrepp. Inom andra delar av ön utgör den åter kaninernas huvudsakliga föda. Detta förhållande hänger måhända samman med hur länge raps odlats i trakten. Det verkar nämligen som om det skulle ta en viss tid, innan kaninerna hunnit vänja sig vid att äta raps. Huvudorsaken till att även raps angripes torde dock ej vara anpassning till ny diet utan den allmänna ökningen av kaniner. Vildkaninskador på fruktträd är mycket vanliga på Gotland. Särskilt svåra skador åstadkommes under eftervintern, då näringssituationen försvåras. Ej sällan skalar kaninerna under denna tid på ett par nätter av barken på samtliga åtkomliga delar av träden.

Fåraveln påverkas enligt uppgift menligt genom förekomsten av vildkaniner. Kaninerna äter helst sådant gräs, som fåren tycker bäst om. Vidare uppges att den fräna lukt, som kaninernas urin har, avhåller fåren från att beta på samma mark som kaninerna. Kaninernas inverkan på fårbetena är emellertid svår att bedöma.

Jorderosionen. Kaninstammen är störst under hösten och förvintern. Den decimeras sedan ofta på grund av kalla barvintrar eller översvämningar vid snösmältningen. Under vintern, då brist på annan föda föreligger, blir de gröna sädesfälten mycket begärliga. Skadegörelsen blir följaktligen i regel störst på höstsådda grödor. Det föreligger därför en viss tendens att odla vårsådda grödor inom de områden, som är mest utsatta för vildkaninernas härjningar. Vårsådden medför emellertid en ökning av risken för vinderosion, då jorden ej är bunden av ett vegetationstäck och således är blottställd för vinden. För att minska vinderosionen har man sökt åstadkomma skyddshäckar. Liksom det i regel är omöjligt att anlägga skogsplanteringar med mindre dessa inhägnas eller på annat sätt skyddas mot kaninernas skadegörelse, kan skyddshäckar med framgång endast planteras om de fredas från kaniner. Kaninerna biter i annat fall av plantorna och underminerar marken med sina gångar. Om häckarna ej dör, ger de goda betingelser åt kaninerna att slå sig ned i omedelbar närhet av värdefulla odlingar. De fördelar, som läskyddsplanteringar beräknats komma att få genom att minska vinderosionen, kan om kaninstammen ej kraftigt reduceras bli mindre än olägenheten av att planteringarna blir kanintillhåll.

Notini har i sin undersökning redovisat olika metoder att bekämpa kaniner, genom jakt, gift eller gas och med hjälp av rovdjur. Han har emellertid kommit till det resultatet, att ingen sådan metod kan förväntas generellt sett medföra mera påtagliga resultat och anför härom bl. a. följande.

Förutsättningarna för den på Gotland inplanterade vildkaninstammen måste ur flera synpunkter ha varit mycket gynnsammare än inom ursprungsområdet. De begränsande faktorerna utgjordes nästan enbart av de då och då förekommande stränga vintrarna, som under den gotländska vilkaninens historia medfört väldiga katastrofer och reducerat beståndet på ett sätt, som aldrig kan åstadkommas genom åtgärder från människors sida. Frånvaron av effektiva rovfåglar och smärre rovdäggdjur samt det synnerligen sporadiska uppträdandet av sjuk-

ömsalstrande organismer (med andra ord: frånvaron av biologiska begränsande faktorer) har hittills icke kunnat och kommer med säkerhet ej heller i framtiden att kunna uppvägas av direkta ingrepp från människans sida i form av intensifierad jakt. Erfarenheten har också klart visat att det gotländska vildkaninproblemet icke kan lösas genom åtgärder i syfte att stimulera intresset för kaninjakt. Därmed har också problemet avförts från den aktuella jaktvårdens program; det utgör i stället en lanthushållningsfråga av betydligt större räckvidd. De direkta bekämpningsåtgärder, som kan genomföras på Gotland, är samtliga av begränsat värde i det att ingen metod med jakt, gift, fångst, utgrävning eller anbringande av skyddsmedel i praktiken givit så säkra resultat, att den i fortsättningen kan läggas till grund för en generell bekämpning. Flera av metoderna kan emellertid användas lokalt såsom komplement till direkt eller indirekt bekämpning.

Notini uppehåller sig i sin undersökning därefter vid myxomatosisens egenskaper och verkningar. Sedan han redogjort för vunna erfarenheter av detta medel att bekämpa vildkaninerna, föreslår han, att sjukdomen skall spridas på Gotland under överinseende från de lokala myndigheterna. Notini anser dock inte att enbart härigenom en total utrotning kan åstadkommas. Emellertid kan enligt hans uppfattning en så stark decimering av vildkaninerna förväntas, att återstoden kan bemästras genom koncentrerad insats av anställda fångstmän, utrustade med apparatur för gasbehandling av gryt, fångst med sax och jakt med ordinära medel. De kompletterande åtgärderna bör insättas under månaderna april och maj, då kaninstammarna är mest koncentrerade och då de effektivaste naturliga begränsande faktorerna — vinterkylan och foderbristen — redan nedbringat antalet. Som ytterligare komplement till dessa åtgärder föreslår Notini inplantering av något mindre rovdäggdjur, som visat sig kunna utbildas som specialist på vildkaniner. Härvidlag synes honom hermelinen utgöra den lämpligaste arten.

Länsstyrelsens framställning den 16 januari 1951 samt Notinis undersökning blev föremål för viss remissbehandling. I allmänhet tillstyrktes därvid myxomatosisens användande mot vildkaninerna på Gotland. De allvarligaste betänkligheterna framfördes från vetenskapligt håll och grundade sig på farhågor, att smittämnet skulle kunna angripa andra än vildkaniner. I detta hänseende anfördes bl. a. följande.

Mutationernas uppträdande är helt beroende av slumpen. Ju flera nya generationer av smittämnet desto större blir sannolikheten för att en ny form skall uppträda. Bästa sättet att få fram mutanter är därför att släppa lös en epizooti. Man måste hålla i minnet att myxomvirus självt är en mutant, som tidigare inte haft tillfälle att visa hur det beter sig under naturliga förhållanden. Det är långt ifrån säkert att vi ännu hört sista ordet från de australiska virologerna. Man måste komma ihåg, att man i och med utplanterandet av en smittsam sjukdom i naturen har så gott som helt frånhållit sig möjligheten att i fortsättningen kontrollera den. Vi vet sedan inte var den kan gömma sig. Eftersom det måste anses vara bevisat, att en hel rad blodsugande insekter kan överföra myxomatos, får man anta att praktiskt taget alla varmblodiga djur inom epizootiområdet blir

exponerade med smitta. Ingen vet, om inte därigenom en virusreservoir kan uppkomma hos något djur, som till det yttre kanske inte visar några sjukdomstecken men hos vilket virus likafullt fortlever för att plötsligt åter visa sig i form av en mutant med andra egenskaper än moderformen. Det är omöjligheten att förutsätta vad som kan hända och att kontrollera den vidare utvecklingen som är den främsta anledningen till att mikrobiologiska bekämpningsmetoder i det längsta bör undvikas. Är läget verkligen så prekärt, att desperata åtgärder trots allt blir nödvändiga, är det myndigheternas oavvisliga plikt att se till att de sättas in under så betryggande former som överhuvudtaget kan uppnås.

Veterinärstyrelsen ansåg det emellertid utrett, att sjukdomen i sin nuvarande form vore specifik för kaniner, att sedan lång tid tillbaka verkställda omfattande försök att överföra den på människor och husdjur icke givit något som helst resultat, att det emellertid icke kunde anses helt uteslutet, att myxomatosis skulle kunna adoptera sig till något annat värd djur, i så fall troligen en annan gnagarart, att denna möjlighet dock finge anses relativt avlägsen, samt att man därför syntes kunna bortse från risken att sjukdomen skulle överföras på andra djur.

Några åtgärder i anledning av länsstyrelsens framställning och Notinis undersökning har icke vidtagits av statsmakterna.

Skadegörelsen från vildkaninerna har under senare år varit minst lika stor som vid tiden för Notinis undersökning. Olika vägar att bekämpa kaninerna med mera »konventionella» metoder har prövats.

Utredningen har från hushållningssällskapet i Visby inhämtat uppgifter om de olika åtgärder, som man hittills prövat mot vildkaninerna, och om de resultat, som uppnåtts härigenom. Hushållningssällskapet har redovisat följande erfarenheter.

a) *Jakt*. Det är visserligen möjligt att döda ett stort antal kaniner årligen genom intensiv jakt, men någon utrotning kan erfarenhetsmässigt ej ske på denna väg. Delvis torde detta hänga samman med att jaktutövarna och jordägarna har olika intressen. Under en lång följd av år har de gotländska kommunerna utgivit skottpengar för skjutna kaniner. Ett par kommuner — Fårösund och Lärbro — har emellertid slutat härmed, då resultatet ej på något sätt motsvarar kostnaderna.

b) *Utgrävning och demolering av gryt*. Denna gamla metod har använts mycket, särskilt av ungdom och i områden med koncentrerade kaningryt. Otvivelaktigt kan ett stort antal kaniner, i synnerhet ungar, dödas på detta sätt. Metoden är dock mycket arbetskrävande samt ger endast temporära och lokala resultat.

c) *Gengasförgiftning*. Metoden har prövats under några år och fem transportabla aggregat har anskaffats för ändamålet. Goda resultat har uppnåtts i öppen terräng med sandjordar. Metoden är däremot oanvändbar i blockmark och i de flesta skogsmarker. Genom att den är mycket arbetskrävande minskas också markägarnas intresse.

d) *Trampsaxar*. Med Kungl. Maj:ts medgivande har denna metod prövats under några år. Om trampsaxarna skötes rätt, ger de ofta gott resultat, dock endast i eller i närheten av större gryt. Det krävs gott omdöme och samvetsgrannhet att handha saxarna.

e) *Förgiftning med klorpikrin*. Denna metod prövas alltjämt och är av allt att

döma mycket effektiv vid bekämpandet av kaniner i gryt. I blockmark eller skog går kaninerna normalt inte i gryt och metoden är då oanvändbar.

Som slutomdöme anför hushållningssällskapet i en till utredningen överlämnad promemoria.

Samtliga prövade metoder har ej medfört önskat resultat, som bör sättas till totalutrotning. Utan gensägelse har den största decimeringen av kaninstammen skett genom klimatiska förhållanden, t. ex. översvämningar eller sträng vinter och därmed följande svält. Trots allt nedlagt arbete, ekonomiska uppoffringar och ogynnsamma år är kaninstammen på Gotland för närvarande ofantligt stor och något verkligt resultat har sålunda ej nåtts.

Utredningen har varit i tillfälle att genom besök i olika kaninhärjade delar av Gotland studera omfattningen av kaninernas skadegörelse på skogen samt på jordbruks- och trädgårdsgrödor. Utredningen har härigenom bibringats den bestämda meningen, att åtgärder i syfte att kraftigt decimera kaninbeståndet är absolut nödvändiga, för att landskapets betydelsefullaste näringsgrenar skall kunna ge den avkastning och sysselsättning som är önskvärd.

Utredningen saknar givetvis förutsättningar att diskutera de veterinärmedicinska och andra vetenskapliga aspekterna på myxomatosen. Utredningen vill emellertid påpeka, att frågan var föremål för ingående överläggningar vid internationella naturskyddsunionens kongress år 1956. Därvid redovisades australiska, engelska och franska erfarenheter av myxomatosen. Av de gjorda uttalandena synes framgå, att viruset under vissa förutsättningar har stor effekt som medel att bekämpa vildkaninerna. Några nackdelar av detsamma synes icke ha kunnat påvisas inom de länder, där myxomatosen kommit till användning. Högst väsentliga fördelar för jordbruk och skogsbruk har däremot kunnat inregistreras som ett omedelbart resultat av kaninstammens decimering (artikel i Sveriges Natur, nr 5/1956).

Dessutom må erinras om att engelske jordbruksministern i ett uttalande inför parlamentet vitsordat den stora betydelse för engelskt jordbruk, som vildkaninernas decimering genom myxomatos haft. Några olägenheter av viruset hade hittills ej kunnat förmärkas (rapport till UD 9 febr. 1955).

Hushållningssällskapet i Visby har på ordinarie möte 1957 beslutat att göra en ny framställning i ärendet. I skrivelse till utredningen har sällskapet sålunda anhållit, att utredningen i sina förslag till upphjälpande av gotländskt näringsliv med kraft målte framhålla de svåra skador vildkaninen åstadkommer för såväl jordbruk som skogsbruk samt hemställa om åtgärder från statens sida av sådan art, att ett framgångsrikt bekämpande blir möjligt. Vid skrivelsen till utredningen fogades kopia av framställning till jordbruksdepartementet, varigenom hushållningssällskapet ånyo aktualiserar frågan om användandet av myxomatos mot vildkaninerna.

Som utredningen tidigare framhållit synes det uppenbart, att mycket

kraftfulla åtgärder måste vidtagas för att vinna en lösning på Gotlands vildkaninproblem. Hittills prövade metoder har erfarenhetsmässigt lämnat otillfredsställande resultat. Med hänsyn till de påstådda goda erfarenheterna från utlandet anser utredningen, att det finns skäl att upptaga myxomatosisfrågan till ny behandling.

Under förutsättning att vildkaninfrågan löses, synes möjligheter förefinnas att öka sysselsättningen inom det gotländska skogsbruket, på kort sikt genom intensivare skogsvårdsåtgärder och på längre sikt genom att möjligheter öppnar sig till större årlig avverkning. Utredningen saknar anledning att i detta betänkande behandla de långsiktiga aspekterna. Det synes däremot vara av ett mera omedelbart intresse att något uppmärksamma frågan om en intensifierad skogsvård på Gotland.

Tidigare lämnade uppgifter har givit vid handen, att en högst väsentlig utökning av sysselsättningen inom den gotländska skogen skulle vara möjlig, därest skogsvårdsarbeten kunde bedrivas i enlighet med riksskogstaxeringens förslag. Även med en lägre målsättning synes ett icke oväsentligt tillskott till sysselsättningsmöjligheterna erhållas. De viktigaste arbetsuppgifterna torde ur denna synpunkt bli mera vinterbetonade arbeten, såsom hyggesrensning och ungskogsröjning, men även planteringsarbeten är aktuella. De förstnämnda arbetena lämpar sig särskilt väl för Gotland, där arbetslösheten under vintermånaderna är besvärande. Det är vanskligt att beräkna storleken av den sysselsättningsreserv, som här kan stå till förfogande, men enligt utredningens förmenande torde det vara teoretiskt möjligt att ge arbete åt ytterligare ett par hundra man i de gotländska skogarna.

Under medverkan från utredningen har, i anledning av dessa möjligheter till ökad sysselsättning i de gotländska skogarna, vissa undersökningar i ämnet skett genom arbetsmarknadsstyrelsen och skogsvårdsstyrelsen i Gotlands län. Dessa undersökningar har lett till att från och med december 1957 vissa skogsvårdsarbeten kommit i gång enligt i huvudsak följande principer.

Arbetena har karaktären av försöksverksamhet med syfte dels att bereda sysselsättning åt arbetslösa dels att på längre sikt förstärka Gotlands näringsliv genom ökad avkastning från skogsbruket. Arbetsobjekten utväljes av arbetsmarknadsstyrelsen med hänsyn till deras lämplighet för beredande av sysselsättning. Innan arbetsobjekten uttages, skall de av skogsvårdsstyrelsen kontrolleras från skogsvårdsmässiga synpunkter. Det har befunnits önskvärt att kunna sysselsätta cirka 50 man under en vintersäsong (4—5 månader). Arbetena utföres av självständigt arbetande arbetslag om cirka fem man under ledning av en lagförmän, som förutsättes även i viss utsträckning deltaga i arbetena. Lämpliga förmän anställs av skogsvårdsstyrelsen, medan arbetskraften i övrigt anvisas av länsarbetsnämnden. Arbetena utföres som statligt beredskapsarbete i arbetsmark-

nadsstyrelsens regi, därvid arbetsledning och administration handhas av skogsvårdsstyrelsen. Under den tid verksamheten pågår är en skogsvaktare anställd på heltid av skogsvårdsstyrelsen för att handha den skogsvårdsmässiga tillsynen av arbetena samt för att bedriva propaganda för fortsatta arbeten. En person med halvtidstjänst erfordras för den kamerala förvaltningen. Arbetslön och övriga förmåner utgår enligt gällande kollektivavtal. Skogsvårdsstyrelsen äger bestämma angående tidlöns- eller ackordsarbete, då den så finner lämpligt med hänsyn till arbetes beskaffenhet. För finansieringen utgår visst statsbidrag.

De möjligheter till ökad sysselsättning i skogarna, som sålunda öppnats, måste anses vara av betydande värde för Gotland. Kortsiktigt är arbetena ägnade att utjämna den nuvarande säsongmässigheten i sysselsättningen. På längre sikt kan de leda till förbättrade avkastningsförhållanden inom det gotländska skogsbruket. Betydande intresse för verksamheten har visat sig föreligga hos länets skogsägare.

Den gotländska skogen bildar underlag för en del smärre industriföretag, huvudsakligen sågverk och snickerifabriker. Vad de sistnämnda angår — totalt finns 52 fabriker och verkstäder med cirka 190 anställda — arbetar de huvudsakligen för den gotländska marknaden, men i vissa fall har man genom specialisering sökt vinna avsättning för produkterna även på fastlandet. En svårighet har då varit, att företagen varit splittrade på så många och förhållandevis små enheter utan något egentligt inbördes samarbete. Det är därför glädjande att kunna konstatera, att företagarna själva insett önskvärdheten av samarbete och angripit problemet genom att gemensamt anställa en tekniker med uppgift att bearbeta fastlandsmarknaden och koordinera de gotländska snickerifabrikerens tillverkning i syfte att förbättra »exportmöjligheterna».

Detta har skett på så sätt, att företagarna sammanslutit sig i en ekonomisk förening, som har till uppgift att rationalisera tillverkning och försäljning. Till föreningens administrations- och kontorskostnader har insamlats 30 000 kronor, men behov föreligger av ytterligare 35 000 kronor för att organisationen skall vara säkerställd under en tvåårsperiod. Dessa medel har upplånats genom företagareföreningen. För framtiden avses föreningens kostnader kunna bestridas genom uttaxering av en i förhållande till de olika medlemmarnas försäljning anpassad årlig avgift. Enligt utredningens mening bör de vidtagna åtgärderna kunna leda till en rationalisering av snickerifabrikerens på Gotland verksamhet och till en förbättring av möjligheterna att vinna avsättning för produkterna på fastlandet.

Utredningen har under sitt arbete även övervägt frågan om förläggande av en massa-, wallboard- eller spånplattfabrikation till Gotland. Vid de överläggningar, som utredningen fört med berörda parter, har emellertid övertygande argument förebbringats, att en sådan lokalisering åtminstone för närvarande är omöjlig. Flera olika skäl har anförts, men det väsent-

ligaste torde vara, att Gotlands råvarutillgångar är otillräckliga. I vad mån intensifierad skogsvård, effektiv bekämpning av kaninerna och andra åtgärder kan förändra förutsättningarna kan självfallet icke bedömas nu.

C. Fisket

Som framgått av det föregående undergår det gotländska fisket för närvarande en strukturell förändring, innebärande en övergång till större båtar och modernare fångstmetoder. Av olika skäl synes emellertid denna utveckling ha kommit igång senare på Gotland än inom vissa andra områden av landet. Denna eftersläpning kanske medför svårigheter för en expansion av näringsgrenen. I vart fall torde det icke vara möjligt räkna med att fisket skall kunna sysselsätta ett ökat antal personer. Tvärtom torde antalet fiskare vid en fortsatt rationalisering av näringsgrenen komma att minska. En omständighet, som särskilt talar för ett sådant antagande, synes vara det relativt stora antalet binäringsfiskare och yrkesfiskare med låga fångstvärden. Ett rationaliserande av fisket torde däremot medföra en ökad lönsamhet för de kvarvarande näringsutövarna. Det synes angeläget, att samhällseliga åtgärder, som kan stimulera en sådan utveckling, vidtages.

I första hand bör därvid fiskehamnarna uppmärksammas. Frågan om en revidering av 1944 års fiskehamnsutrednings plan för utbyggande av fiskehamnar är för närvarande — med hänsyn till utvecklingen på fiskerinäringens område under senare år — föremål för övervägande. Det torde vara ofrånkomligt att även på Gotland högst väsentligt begränsa antalet fiskehamnar, samtidigt som dessa göres större och djupare för att kunna mottaga moderna trålare. Ur de synpunkter utredningen har att lägga på denna fråga synes det önskvärt, att så långt möjligt en viss förtur gives hamnanläggningar inom områden, där bristen på lämpliga hamnar hittills omöjliggjort anskaffning i större utsträckning av sådana båtar. Gotland torde enligt utredningens mening vara ett exempel på ett sådant område, som alltså vid framtida fiskehamnsutbyggnader bör ägnas särskild uppmärksamhet. Bortsett från lanthamnarna och en del mindre hamnar synes de viktigaste fiskehamnarna på Gotland för närvarande vara följande: Skälsö, Lickershamn, Lutterhorn, Botvaldavic, Herrvik och Ronehamn. Dessa torde böra hållas i stånd och synes i viss mån vara i behov av förbättringsarbeten. Enligt vad utredningen inhämtat, anses behov föreligga av främst två nya fiskehamnar, nämligen Närshamn och Våndburg, av vilka den sistnämnda väsentligen kommer att fylla uppgiften som stödhamn. Utredningen delar den uppfattningen, att ett starkt behov föreligger att snarast få nämnda fiskehamnar till stånd. Närshamn kommer att få stor betydelse som centralhamn och kan ersätta ett antal, av fiskehamnsutredningen planerade mindre hamnar. Med hänsyn härtill torde det vara angeläget, att hamnen från början göres tillräckligt stor och djup. Ett vattendjup av 3,5 meter torde för dagen vara nödvändigt med hänsyn till de moderna fiskefartygens djup-

gående. Det synes dock starkt kunna ifrågasättas, om med tanke på den framtida utvecklingen en hamn av denna storlek och betydelse icke bör göras fyra meter djup.

De gotländska lanthamnarna torde utgöra en reservtillgång, som bör kunna utnyttjas av fiskarna. Så sker också för närvarande inom områden, där egentliga fiskehamnar saknas. Då lanthamnarna ej är utformade med tanke på fiskets behov, torde emellertid detta vara en nödlösning. Relativt enkla förbättringsarbeten skulle emellertid kunna göra lanthamnarna mera lämpade för fiskarnas behov. Det synes därför finnas skäl — även ur kostnadssynpunkt — att närmare undersöka dessa möjligheter att lösa fiskehamnsproblemen. Detta torde lämpligen böra ske på så sätt, att sjöfartsstyrelsen vid upprättandet av översiktsplaner för Gotlands fiskehamnsbehov även uppmärksammar frågan om möjligheterna att tillvarataga de resurser, som lanthamnarna, eventuellt efter vissa förbättringsarbeten, erbjuder. Enligt vad utredningen inhämtat, skulle lanthamnarna i Fårösund, Ljugarn, Ronehamn och Burgsvik kunna utbyggas för fiskets behov.

Fiskehamnsfrågan på Gotland torde med nu skisserade projekt kunna vara löst för avsevärd tid.

Enligt de uppgifter, som utredningen erhållit från hushållningssällskapet, har möjligheterna att erhålla fiskerilån på Gotland under tidigare år varit ganska begränsade i förhållande till det lånebehov, som förelegat. Under år 1956 kunde lånebehovet i stort sett tillgodoseas, medan de år 1957 tilldelade lånemedlen endast motsvarade ungefär hälften av uppgivet lånebehov. Det är tänkbart, att bristen på tillfredsställande fiskehamnar verkat bromsande på frekvensen av låneansökningar. I så fall kan en ökning förväntas vid en utbyggnad av hamnarna. För att inte det gotländska fiskets utveckling skall hämmas, är det givetvis av stor vikt, att lånemöjligheterna är så goda, att yrkesutövarna utan dröjsmål kan få hjälp med de numera ganska stora kapitalinvesteringarna i båtar och fiskredskap.

Fryshuset i Visby har sin största betydelse för lagring av fisk. Anläggningen, som kom till stånd åren 1951—1952, har dragit en kostnad av 1,3 miljoner kronor och finansierats genom lån från lagerhusfonden och fonden för lagring och beredning av fisk. Hur fryshuset använts framgår av denna tablå över varor lagrade år 1955.

Fisk och fiskprodukter

Strömming	642 160 kg	
Torskfilé	19 903 »	
Flundrefilé	5 738 »	
Fiskavfall	80 205 »	748 006 kg
Kött		140 364 »
Ärter och grönsaker		161 742 »
Glass		25 000 »
Diverse varor		35 887 »
		<hr/>
	Summa	1 110 999 kg

Under år 1956 sjönk den totala mängden infrysta varor till ungefär 990 000 kilogram, huvudsakligen till följd av en kraftigt minskad infrysning av fiskprodukter. Under 1957 uppgick emellertid totalmängden till närmare 1,6 miljoner kilogram, varav cirka en miljon kilogram fiskprodukter. Variationerna de olika åren emellan sammanhänger i allt väsentligt med fluktuationer i tillförseln av fisk. Beträffande övriga varor förekommer endast förhållandevis små förskjutningar år från år.

Redan under fryshusets första verksamhetsår kunde konstateras, att fryslagerutrymmena var otillräckliga, medan kyl- och islagren endast tagits i anspråk i ringa omfattning. De sistnämnda har därför omändrats till fryslager. Trots detta har behovet av fryslagerutrymmen ej kunnat tillfredsställas. Styrelsen för fryshuset beslöt därför i april 1955 att undersöka möjligheterna till en utbyggnad. Ritningar utarbetades dels till en större utbyggnad, kostnadsberäknad till 1,1 miljoner kronor, och dels till inredning av den del av fastigheten, som förhyres av Gotlands Trädgårdsprodukter, för en kostnad av cirka 300 000 kronor. Sedan lånemöjligheterna undersökts, ansåg sig styrelsen böra gå in för den mindre utbyggnaden. Fryshusets kapacitet torde härmed bli tillräcklig för nuvarande behov. Det är emellertid angeläget, att kapaciteten kan utökas allteftersom det gotländska näringslivets behov av frysutrymmen blir större.

D. Industrien och hantverket

Vissa av Gotlands industrier har berörts i det föregående under jordbruks- och skogsbruksavsnitten. I det följande redovisas i huvudsak övrig industri.

Den viktigaste industrigrenen på Gotland är alltjämt *stenindustrien*. De svårigheter för denna, som för några år sedan gjorde sig gällande, var en av de mest väsentliga orsakerna till att utredningen tillsattes. I särskild skrivelse påkallade de berörda fackföreningarna statsmakternas uppmärksamhet på problemet. Arbetsmarknadsstyrelsen anförde i remissyttrande över skrivelsen sammanfattningsvis följande.

De sysselsättningssvårigheter, som påtalats i skrivelsen från svenska fabriksarbetareförbundets avdelningar, är en följd av det gotländska näringslivets sammansättning av starkt säsongbetonade näringar. Under en lång följd av år har dessa säsongväxlingar medfört en markant brist på arbetskraft under den varma årstiden, medan i motsats härtill arbetstillgången varit mycket knapp vintertid. Vissa vintrar har en svårbemästrad säsongarbetslöshet uppstått särskilt på nordöstra Gotland, till vilket område kalkstensbrytningen är koncentrerad. Svårigheten att under högsäsongen tillgodose behovet av arbetskraft till kalkstensbrotten har medfört att samtliga företag med ett undantag de senaste åren övergått till maskinbrytning. Samtidigt har driften koncentrerats till färre antal brytningsplatser. Arbetskraftsbehovet har härigenom kunnat minskas avsevärt. Under åren 1952—53 försämrades avsättningsmöjligheterna för kalksten i så hög grad, att personalinskränkningarna blev av större omfattning än väntat. Den minskade efterfrågan på kalksten berodde främst på försämrade konjunkturer inom cellulosaindustrien och en av tillfälliga orsaker framkallad nedgång i behovet av gotlandskalksten

inom järnindustrien. Även övergången till mesaombränning vid vissa sulfatfabriker har medfört minskad efterfrågan på kalksten. Under den närmaste tioårsperioden kommer enligt uppgifter från sulfatcellulosaindustrien behovet av gotlandskalksten att nedgå till en obetydlighet, vilket innebär att $\frac{1}{4}$ av gotlandskalkstensens marknad därmed kommer att gå förlorad. Endast till en del kommer denna förlust att kompenseras av ökad efterfrågan på kalksten inom andra näringar. Om icke exportmöjligheterna avsevärt förbättras, kan utvecklingen väntas medföra ytterligare reduktion av arbetsstyrkan vid de gotländska kalkstensbrotten. Behovet av åtgärder för att förebygga kommande sysselsättningssvårigheter framträder med särskild pregnans med tanke på, att den arbetsföra befolkningen inom området under 1950-talet kommer att öka betydligt. Ansträngningarna att få till stånd annan industriell verksamhet bör inriktas på sådan produktion, där ön har möjlighet att framgångsrikt hävda sig i konkurrensen från företag på fastlandet. Särskild uppmärksamhet bör ägnas åt utvidgning av den produktion, som baseras på öns egna råvaror. För att motverka den säsongarbetslöshet på nordöstra Gotland, som även väntas uppstå under kommande vinter, vore det önskvärt att kalkstensbrytningen kunde kombineras med någon form av förädling av kalksten, cement eller annan på ön framställd råvara, som kunde drivas under perioder, då kalkstensbrytningen ligger nere.

Självfallet har utredningen ägnat ifrågavarande spörsmål stor uppmärksamhet, men de åtgärder, som hittills kunnat genomföras, har tyvärr endast begränsad räckvidd.

I september månad åren 1955—1957 sysselsattes vid kalkbrotten följande antal arbetare:

Företag	Antal arbetare		
	1955	1956	1957
Klinthagen	5	6	6
Bungenäs	53	54	47
Smöjen	78	81	64
Storung	47	51	49
Furillen	36	33	33
Ahr	22	20	21
Strå	45	20	19
Summa	286	265	239

Även om en fortsatt nedgång i sysselsättningen sålunda kan noteras — framförallt vid två företag — synes dock en stabilisering ha skett i förhållande till tidigare år. En omständighet, som kan ha medverkat härtill, är att de fyra förstnämnda företagen i ovanstående tablå sammanslutit sig till ett bolag, Aktiebolaget Gotlands Förenade Kalkbrott, med kontor i Visby. Antalet tjänstemän vid kontoret är 13. Härigenom har företagen fått möjlighet att koordinera framförallt försäljningsverksamheten.

Utredningen har tillskrivit olika gotländska företagare med förfrågningar hur man ser på framtiden. Från Aktiebolaget Gotlands Förenade Kalkbrott har utredningen därvid erhållit bl. a. följande synpunkter.

Behovet av kalksten kommer att öka de närmaste åren dels hos järnindustrierna, som expanderat kraftigt, dels hos cellulosaindustrien, där sulfatfabrikerna ånyo börjar köpa kalksten, allteftersom deras gamla lager av mesa förbrukas. I vad mån

detta ökade behov kommer att påverka vårt företag är svårt att avgöra men vi hysar förhoppningar att få ökade leveranser. För att möta den ökade efterfrågan måste våra verk och utlastningsanordningar byggas om. Härvid kommer moderna maskiner och transportanordningar att delvis ersätta de nu befintliga. Trots ökad kapacitet måste vi räkna med att arbetsstyrkan kommer att minska på längre sikt. Några exakta planer på fortsatt rationalisering av kalkbrotten har vi ännu ej utarbetade.

De lämnade uppgifterna har bekräftats vid utredningens överläggningar med berörda företag.

De omställningssvårigheter, som var för handen för några år sedan, synes sålunda numera i viss mån ha övervunnits. I allmänhet har arbetsmöjligheter åt den friställda arbetskraften emellertid icke kunnat erbjudas inom de närmast berörda kommunerna. Denna har i huvudsak fått söka sig arbete på andra håll inom länet eller på fastlandet. I begränsad utsträckning torde den i det föregående omnämnda kycklinguppfödningen komma att ge sysselsättning åt tidigare stenarbetare. Även fångvårdsanstalten i Lärbro, som utredningen återkommer till längre fram, torde ha viss betydelse i detta sammanhang. En mindre industri i Lärbro, Aktiebolaget Gasorex, för tillverkning av plåtmanufaktur samt syr- och acetylen gas kan också nämnas. Denna ger för närvarande sysselsättning åt ett tiotal personer.

Den ytterligare försämring av sysselsättningsmöjligheterna inom kalkbrotten, som möjligen kan väntas på längre sikt, samt det allmänna befolknings- och näringspolitiska läget på Gotland gör det angeläget att söka få till stånd nya industriella sysselsättningsmöjligheter i landskapet. I den mån detta kan ske på norra Gotland, torde det med hänsyn till denna landsändas speciella problem vara särskilt betydelsefullt. Utredningen har därför närmare undersökt de företag, som är lokaliserade dit och som kan tänkas expandera.

Utredningen har därvid uppmärksammat de *militära verkstäderna i Fårösund*. Dessa, som arbetsmarknadsmässigt sett minskat i betydelse efter krigsslutet, spelar fortfarande en betydelsefull roll som sysselsättningsfaktor på norra Gotland, vilket framgår av denna tablå:

Antalet anställda inom olika verksamhetsgrenar vid KA 3 i Fårösund.

År	Varvet	Motor- verkstad	Förråds- o. kaserntj.	Tygvad.	Summa
1945.....	36	20	26	117	199
1946.....	33	9	31	63	136
1947.....	31	8	24	38	101
1948.....	27	12	23	38	101
1949.....	42	12	22	43	119
1950.....	38	12	22	40	112

I stort sett har sysselsättningen efter år 1950 varit oförändrad.

För att få klarlagt vilka möjligheter, som föreligger till utökad verksamhet vid främst varvet i Fårösund, tog utredningen kontakt med de marina myndigheterna. Därvid framkom, att från marinens sida intresse förelåg för

en sådan utbyggnad, men att medelstildelningen för militära ändamål ej var tillräcklig för att utbyggnad inom överskådlig tid skulle kunna komma till stånd. Utredningen undersökte i detta läge förutsättningarna för att bedriva utbyggnaden som ett beredskapsarbete eller med anslag från arbetslöshetsmedel. De marina myndigheterna lät för utredningens räkning verkställa vissa undersökningar i frågan.

En utbyggnad av Fårösunds-varvet enligt de utarbetade planerna skulle möjliggöra sysselsättning för 60 årsanställda arbetare, vilket i förhållande till nuläget innebär en ökning med 20 man. Enligt marinförvaltningens bedömande skulle en arbetarstam av denna storlek erfordras för de arbetsuppgifter, som enligt den gjorda marknadsundersökningen skulle stå till förfogande.

Enligt utredningens mening utgör Fårösunds-varvet en av de få industrier på norra Gotland, där en expansion ter sig möjlig. De undersökningar, som omnämnts i det föregående, har också numera givit till resultat, att utbyggnaden av Fårösunds-varvet påbörjats innevarande år såsom ett statligt beredskapsarbete.

Det största industriföretaget på Gotland är *cementfabriken i Slite*. Antalet arbetare vid fabriken under senare år framgår av dessa siffror:

År 1955 385

År 1956 370

År 1957 329

Med hänsyn till sitt läge arbetar Slite-fabriken numera i stor utsträckning för export och de internationella marknadsförhållandena blir därför av väsentlig betydelse för de framtida utvecklingsmöjligheterna. Den nedgång i sysselsättningen, som skett år 1957, torde delvis få ses mot bakgrunden av de förändrade exportmöjligheterna i samband med Suez-konflikten. Verkingarna härav torde ännu icke helt ha övervunnits och vissa svårigheter kvarstår. Utredningen kan i nuvarande läge endast uttrycka en förhoppning, att det snarast skall bli möjligt att återupptaga full produktion vid fabriken samt att på längre sikt även en utbyggnad skall kunna ske. Självfallet skulle det vara av stor betydelse, om industriföretaget kunde utvecklas i takt med den fortlöpande årliga stegringen av cementförbrukningen inom landet. Med hänsyn till den starka mekaniseringen av driften torde emellertid en sådan utbyggnad endast obetydligt öka behovet av mänsklig arbetskraft.

Under utredningens arbete har en speciell fråga rörande Slite-fabriken, nämligen behovet av en fördjupning av industrihamnen, aktualiserats. Fabriksarbetareförbundets avdelning i Slite har i särskild skrivelse till utredningen bl. a. anfört följande synpunkter på detta spørsmål.

De vikande arbetsmöjligheterna vid Slite cementfabrik och de på senare åren mycket ojämnta utskeppningarna från fabriken har orsakat oss bekymmer för sysselsättningen för de anställda. En orsak till detta förhållande synes oss vara, att exportskeppningarna från Slite till transoceana länder alltmera sker på fartyg av sådan storleksordning, att Slite hamns vattendjup ej är tillräckligt för full-

lastning av dessa fartyg. Detta har nödvändiggjort att fartygen i Slite fått intaga den last, som hamnens vattendjup tillåtit och därefter fått skutlasta i Limhamn, varigenom många arbetstillfällen gått förlorade för oss. Vi har även fått den uppfattningen, att bolaget haft stora svårigheter att anskaffa tonnage för dessa exportskeppningar då lastningen måste ske i flera hamnar med därav uppkommande ökade kostnader för fartygen. Vi anser att en fördjupning av Slite hamn till nio meters vattendjup skulle möjliggöra en säkrare och jämnare sysselsättning för de vid Slite cementfabrik anställda, varjämte det skulle giva cementfabriken större möjlighet att följa med i den synbarligen hårda konkurrensen på den utländska cementmarknaden. Detta synes oss på längre sikt vara nödvändigt för att trygga de sysselsättningsmöjligheter, som nu finnes. Efter vad vi erfarit har Skånska Cementaktiebolaget planer på att utföra en fördjupning av hamnen och tillbyggnad av utlastningskajerna, för vilka arbetsprojekt ritningar ligger färdigställda sedan flera år.

Fackföreningen slutar sin skrivelse med en hemställan, att utredningen hos statsmakterna ville utverka sådana åtgärder, att ifrågavarande arbeten inom en snar framtid kan komma till utförande av bolaget.

Utredningen har hos Skånska Cementaktiebolaget inhämtat, att de av fackföreningen lämnade uppgifterna är riktiga. Orsaken till att bolaget ej anser sig kunna sätta igång arbetena med Slite-hamnen torde vara rådande kreditsvårigheter. Utredningen har i detta läge icke lyckats finna någon lösning på problemet. Enligt utredningens mening är det emellertid av vikt, att hamnarbetena snarast kommer till utförande, så att Slite-fabrikens konkurrensmöjligheter förbättras. Med hänsyn till sysselsättningssituationen på norra Gotland torde det vara ett allmänt intresse, att sysselsättningen vid landsdelens största industriföretag främjas.

Enligt sina direktiv skall utredningen ägna uppmärksamhet åt möjligheterna att på Gotland få till stånd tillverkning av kalksten för byggnadsindustrin. Det må framhållas, att ett par mindre företag sedan länge arbetat i denna bransch, nämligen K. A. Nilssons Eftr. i Fide med ett tiotal anställda och firma Hejdebymarmor i Visby med fem anställda. Under utredningens arbete har ytterligare ett företag, Gotlands slipstensbolag i Burgsvik, upptagit produktion av byggnadssten. Bolaget, vars huvudsakliga tillverkning är slipstenar, har numera även börjat förädla kalksten samt saluför råblock, råskivor och färdig kalksten för byggnadsändamål. Bolaget har icke utökat antalet anställda efter ombyggnaden men torde, såvitt nu kan bedömas, ha fått bättre möjligheter att på längre sikt sysselsätta de anställda, ungefär 25 personer. Genom beslut den 23 februari 1956 bemyndigade Kungl. Maj:t Gotlands företagareförening att teckna statlig kreditgaranti för ett lån å 200 000 kronor till bolaget. Lånet skulle användas till viss maskinanskaffning samt för till- och ombyggnad av verkstadslokaler i anledning av ovan nämnda omläggning av produktionen. Utredningen, som för sin del varmt tillstyrkte den sökta kreditgarantien, kan konstatera, att på detta sätt en utvidgning av den gotländska förädlingsverksamheten av kalksten kommit till stånd.

Möjligheterna att ytterligare öka sysselsättningen inom de gotländska industriföretag, som tillverkar kalksten för byggnadsändamål, torde främst vara beroende av avsäntningen. Ändamålsenliga kommunikationer till fastlandet torde sålunda vara en viktig förutsättning. För övrigt synes problematiken i stort sett vara likartad den som råder för Ölands industrier i samma bransch. Några svårigheter ur naturskyddssynpunkter har emellertid icke anmälts till utredningen från gotländskt håll. På samma sätt som från de öländska industriföretagen har däremot anmälts intresse av att kalksten i ökad omfattning borde komma till användning inom offentliga byggnader. Denna fråga måste givetvis bedömas ur ekonomiska och arkitektoniska synpunkter, men det förtjänar uppmärksammas, huruvida man denna väg kan stimulera Gotlands och Ölands stenindustri.

I direktiven för utredningen har omnämnts, att utredningen bör undersöka, om de gotländska kalkfyndigheterna genom olika former av förädling skulle kunna komma till större användning än vad nu är fallet. Det bör understrykas, att det i allmänhet är stora industriföretag, som står bakom den gotländska kalkbrytningen. Det torde kunna förutsättas, att dessa med sina laboriemässiga och andra resurser ägnar ovannämnda spörsmål förlöpande uppmärksamhet och utnyttjar de uppslag till ytterligare förädlingsverksamhet, som visar sig ekonomiskt möjliga att genomföra.

Vid sitt första besök på Gotland hade utredningen tillfälle att studera ett mindre företag i Etelhem, som tillverkade isoleringsmaterial för byggnadsindustrin på basis av s. k. bleke, en på Gotland vanligt förekommande kalkfällning, varav en stor, i ytan liggande fyndighet finns i Etelhem. Utredningen fann anledning att närmare undersöka materialets egenskaper och dess lämplighet för tillverkning av byggnadsplattor. Sedan fyndigheten inköpts av ett bolag, AB Muro-Mex i Visby, har utredningen på olika sätt sökt medverka till att en industriell tillverkning skulle komma i gång. Det nystartade bolaget avsåg att använda bleke tillsammans med gips för framställning av beklädnadsplattor. En ganska omfattande provverksamhet var emellertid erforderlig och efter framställning från utredningen har statliga medel ställts till förfogande för provning av plattorna vid statens provningsanstalt. Dessa prov har verkställts i två etapper; den första år 1955 avseende plattornas volymbeständighet, hållfasthet och spikbarhet och den senare år 1957 avseende plattornas brandhårdighet. Med stöd av dessa provningar kan numera konstateras, att en ur olika synpunkter kvalitativt tillfredsställande produkt kan åstadkommas på basis av bleke, under förutsättning av en 40-procentig gipsinblandning.

Av olika skäl har någon industriell tillverkning av blekeplattor ännu ej kommit till stånd.

Utredningen kommer i det följande att något beröra ytterligare ett par industriföretag som det funnits särskild anledning uppmärksamma.

Aktiebolaget Lammpäls driver i Fårösund en fabrik med 12 anställda för

tillverkning främst av pälskappor av gotländskt utgångsfår. Enligt vad utredningen inhämtat föreligger för närvarande inga planer att utvidga verksamheten. Förutsättningar för en ökad avsättning anses i och för sig vara för handen, men råvarutillgången — d. v. s. den gotländska fårstammen — synes icke tillåta en större produktion än den nuvarande.

Bolagets verksamhet i Fårösund är otvivelaktigt av stort värde ur gotländsk synpunkt, bl. a. på grund av fabriken läge på nordligaste delen av ön, där den är ett av de få företag, som kan ge sysselsättning åt kvinnlig arbetskraft. Då avsättningsmöjligheterna bedömes vara goda, finner utredningen alla skäl tala för att frågan om en utvidgning av företagets verksamhet tages upp till allvarligt övervägande av vederbörande representanter för jordbruket.

Gotlands Nya Tegelbruksaktiebolag driver i Havdhem ett tegelbruk med huvudsaklig tillverkning av dräneringsrör och murtegel. Bruket, som moderniserades i början av 1950-talet, sysselsätter ungefär 25 årsanställda och försäljer sina produkter uteslutande på Gotland. Någon »export» förekommer sålunda icke och torde knappast heller vara möjlig. Den nuvarande produktionen torde vara tillräcklig för gotländskt behov. Några svårigheter att finna avsättning för dräneringsrören finnes inte, medan bolaget däremot vid avsättningen av murteglet mött viss konkurrens från andra byggnadsmateriel. Det har diskuterats, huruvida det icke kunde vara möjligt för bolaget att utvidga sin verksamhet även till produktion av taktegel. Enligt vad utredningen inhämtat är det icke uteslutet, att bolaget upptager denna nya tillverkning för att tillgodose det gotländska behovet.

Gotlands Ylle Aktiebolag i Visby startade sin verksamhet år 1957, då bolaget övertog de fabriksanläggningar och maskiner, som ett tidigare textilföretag i Visby ägde. Bolaget erhöll — efter bl. a. utredningens tillstyrkan — statlig garanti för ett lån å 125 000 kronor. Företaget började med 11 anställda, men antalet har under sommaren 1957 utökats till 16, mestadels kvinnor. Den huvudsakliga tillverkningen är filter, plädar och schalar.

Vid sidan av de i det föregående nämnda industrierna är industri- och hantverksföretagen på Gotland i huvudsak servicebetonade. De kan sålunda betecknas som sekundära i den meningen, att deras produktion och framtida utveckling i stort sett bestämmas av den allmänna utvecklingen i länet. Den ökade motorismen kan åstadkomma ytterligare uppsving för bilverkstäderna, turistväsendets tillväxt, ökade möjligheter för konsthantverket att vinna avsättning för sina produkter o. s. v. I viss omfattning torde emellertid kompletterande arbetsuppgifter kunna tillföras dessa servicebetonade verkstäder. Det måste härvid bli fråga om att från företagens och länsmyndigheternas sida fortlöpande följa problemen och vidtaga lämpliga åtgärder.

E. Turistväsendet

Som framgått av det tidigare sagda är Gotland ett synnerligen omtyckt mål för turister. Med all sannolikhet torde dessa komma att fortsätta att öka i

antal. Med den förlängda semestertiden och den höjda levnadsstandarden blir frågan om lämpliga rekreativsmål inom landet alltmer vital för alla grupper av vårt folk. Då Gotland är ett mycket lämpligt semesterområde, framstår det ur allmän synpunkt som angeläget, att åtgärder vidtages, som kan befrämja en utveckling av turistväsendet på ön. En sådan utveckling kan ur skilda synpunkter verka stimulerande på det gotländska näringslivet, genom att befolkningen direkt tillföres sysselsättningsmöjligheter och inkomster samt genom mera indirekta verkningar på t. ex. jordbrukets drifts-inriktning.

Såvitt utredningen kunnat finna, lägger myndigheter, kommuner och organisationer på Gotland ned stora ansträngningar på att främja turistväsendet i klart medvetande om att detsamma utgör en naturlig och betydelsefull näringsgren inom landskapet. Dessa strävanden bör naturligtvis fortsätta och intensifieras, i den mån detta visar sig möjligt och lämpligt. På ett område synes enligt utredningens mening förutsättningar finnas att utvinna större fördelar av turistväsendet åt gotlänningarna. Utredningen syftar härvid på tillverkning och försäljning av souvenirer. På Gotland saluföres under sommarmånaderna, särskilt i Visby men även på andra orter, en stor mängd souvenirer. Flertalet av dessa utgör fabriksproducerade alster från fastlandet, vilka försetts med utsmyckningar, som skall ge intryck av att det är fråga om gotlandsvaror. Som framgått av det föregående finnes på Gotland en del hantverksbetonade företag för framställning av souvenirer i metall, keramik o. s. v. Dessa synes dock i viss mån ha fått en mera undanskynd plats vid försäljningen. Utredningen är övertygad om att en samfällid aktion från berörda konsthantverkare tillsammans med de organisationer, som närmast har att bevaka dessa intressen, turistföreningen, hembygdsföreningen och hemslöjdsföreningen, skulle kunna ge resultat. Det gäller att tillskapa ett aktivt försäljningsorgan för gotlandstillverkade souvenirer. Med ett sådant skulle det väl också kunna tänkas att t. ex. i samarbete med de gotländska snickerifabrikerna få i gång tillverkning av billigare, fabrikstillverkade souvenirer. Enligt utredningens mening bör denna fråga tagas upp till allvarligt övervägande inom de berörda organisationerna. Det kan dock vara på sin plats att anmärka, att frågan ur sysselsättningssynpunkt självfallet endast kan vara av mera underordnad betydelse.

Med motorismens utveckling torde tillgången på inkvarteringsmöjligheter inte spela samma avgörande roll för turistväsendets utveckling som tidigare, eftersom turisterna i större utsträckning övernattar i bil eller tält. Denna form av semester synes emellertid skapa krav på ändamålsenligt utrustade rast- och campingplatser. För många är det emellertid fortfarande avgörande, att riktiga bostäder står till förfogande. I båda dessa hänseenden torde en utbyggnad av Gotlands nuvarande resurser vara erforderlig, om utvecklingen ej skall hämmas. Möjligheter förefinnes här för staten att bidra. De bidrag, som staten lämnar för verksamhet av nu angivet slag, utgår huvudsakligen ur fonden för friluftslivets främjande. Utredningen

har varit i tillfälle att genom remissyttranden framföra sina synpunkter på hithörande frågor i ett par aktuella fall, där det gällde uppförande av s. k. semesterbyar i kommunal regi. I enlighet med vad som hävdats i nämnda yttranden anser utredningen, att frågor om anslag från fonden för friluftslivets främjande bör bedömas särskilt välvilligt när det gäller Gotland. Utredningen motiverar denna sin ståndpunkt med att turistlivet har en relativt sett större betydelse för landskapets ekonomi än på de flesta andra håll i landet.

Statens möjligheter att underlätta turistväsendets utveckling på Gotland är självfallet ganska begränsade och huvudparten av arbetet måste utföras av lokala organ. Vid sidan av den anslagstilldelning till olika semesteranläggningar, varom nyss talats, är emellertid statliga åtgärder möjliga på kommunikationsområdet, där behovet av förbättringar är mest trängande.

F. Näringslivet i övrigt

På samma sätt som den serviceinriktade industrien är näringslivet i övrigt, handel, kommunikationer etc., för sin existens och utbyggnad beroende av den allmänna samhällsutvecklingen.

Frågan om utflyttning av statlig verksamhet från Stockholm har på sistone aktualiserats och föranlett utredningen att föra fram Gotlands problem i blickpunkten och framhålla, att en lokalisering till Visby av exempelvis ett statligt ämbetsverk kan få en lokaliseringspolitisk effekt av samma värde som ett förläggande dit av en industri. Utredningen var i tillfälle att närmare utveckla sina synpunkter på denna fråga i ett remissyttande över betänkandet angående sjöfartsstyrelsens förläggning. Utredningen anförde därvid bl. a. följande.

Vid sin avvägning av fördelar och nackdelar av en förläggning av sjöfartsstyrelsen utanför Stockholm har utredningsmännen kommit att stanna i olika uppfattningar om lämpligheten av en sådan åtgärd. Den huvudsakliga orsaken till denna skiljaktighet i bedömningen torde ligga i skilda värderingar av de administrativa olägenheterna eller svårigheterna vid en sådan utflyttning. Det är givetvis inte möjligt för Ö-utredningen att i detta hänseende hävda någon egen mening. Det förefaller av den verkställda utredningen framgå, att sjöfartsstyrelsen i större utsträckning än många andra centrala ämbetsverk är beroende av smidiga kontakter med departement och centralförvaltning i övrigt. Ur dessa synpunkter framstår det enligt utredningens mening som motiverat att verkställa en allmän översyn av möjligheterna att flytta ut vissa centrala ämbetsverk från Stockholm. Såvitt utredningen kan bedöma måste det finnas verk, vilkas behov av kontakter i Stockholm är mindre utpräglat och där en utflyttning ej behöver medföra några nämnvärda olägenheter. Vad angår frågan om sjöfartsstyrelsens förläggning utanför Stockholm förbigår utredningen emellertid spørsmålet om en sådan åtgärd ur administrativa synpunkter är omöjlig eller olämplig. För det fall att beslut om en utflyttning skulle fattas, vill utredningen emellertid anlägga vissa synpunkter på lokaliseringsfrågan. Det torde vara en allmänt omfattad mening, att det ur samhällslelig synpunkt är angeläget att på olika sätt stärka befolknings- och sysselsättnings-

underlaget inom sådana landsdelar som visar en fortgående utflyttning, för att motverka de sociala och kulturella skadeverkningarna av en alltför långt gående befolkningsuttuning. I allmänhet torde man därvid vara hänvisad att genom lokaliseringpolitiska åtgärder av skilda slag stimulera vissa tätorter inom sådana landsdelar. I första hand torde man böra söka inrikta sig på en utbyggnad av den industriella verksamheten. En ökning av sådan produktion är enligt utredningens mening den mest verksamma åtgärden och lokaliseringen av förvaltningsorgan måste vid jämförelse härmed vara av mindre framträdande vikt. Otvivelaktigt kan dock ett så stort verk som exempelvis sjöfartsstyrelsen innebära ett betydelsefullt tillskott av sysselsättningsmöjligheter och skattekonor för en landsända, som i detta hänseende kämpar med svårigheter. Det bör enligt utredningens mening vara en strävan att förlägga ämbetsverken till områden, där man av lokaliseringpolitiska skäl vill utbygga den industriella verksamheten. Sådana åtgärder kan få psykologisk betydelse för arbetet att främja ett utökat näringsliv. Enligt utredningens mening bör därför, därest beslut fattas om sjöfartsstyrelsens förläggning utanför Stockholm, ämbetsverket förläggas till en landsända, där starka lokaliseringpolitiska fördelar står att vinna genom åtgärden.

Efter att därefter ha redovisat de gotländska problemen gjorde utredningen gällande, att en förläggning av sjöfartsstyrelsen till Gotland skulle medföra positiva verkningar för landskapet, som knappast i samma omfattning skulle kunna uppnås någon annanstans i landet genom en lokaliseringpolitisk åtgärd av detta slag. Beträffande Visbys lämplighet som lokaliseringsort anförde utredningen bl. a. följande synpunkter av mera allmänt intresse.

Då utredningsmännen övervägt olika tänkbara orter för sjöfartsstyrelsens förläggning utanför Stockholm, har Visby ej ansetts kunna komma ifråga. Utredningen är icke helt på det klara med vilka faktorer som varit avgörande för detta utredningsmännens ställningstagande. Såvitt betänkandet utvisar synes de av Visby stad lämnade anvisningarna på tomtplatser för ämbetsbyggnad m. m. ha varit godtagbara. Genom flygförbindelserna med Stockholm anses Visby även tämligen fördelaktigt beläget ur kommunikationssynpunkt. Utredningen vill för sin del understryka detta med det tillägget, att den beslutade utbyggnaden av Visby flygfält och den fortgående utvecklingen på flygets område kommer att ytterligare minska tidsavståndet mellan Visby och Stockholm. Som en nackdel har utredningsmännen anført, att Visby har relativt ogynnsamma förbindelser vid godstransporter. Det undandrar sig utredningens bedömande i vad mån detta förhållande kan vara av större vikt för sjöfartsstyrelsen, men utredningen vill framhålla, att reguljära båtar går mellan Visby och Nynäshamn samt lastfartyget Gute direkt till Stockholm. Vad utredningsmännen i övrigt anført om krav på serviceanordningar i form av skolor, kulturella institutioner etc. samt bostäder för tjänstemännen m. m. torde inte speciellt tala till Visbys nackdel. I dessa hänseenden torde staden kunna erbjuda samma förmåner som andra landsortsstäder av liknande struktur. Utredningen vill däremot inte förneka, att personalrekryteringen — framförallt av tekniker — kan komma att erbjuda vissa svårigheter. Enligt utredningens erfarenhet möter detta argument vid alla diskussioner om nyetablering på Gotland. Under sådana omständigheter synes det nödvändigt att praktiskt övervinna dessa svårigheter, om man överhuvudtaget skall nå resultat av strävandena att främja befolknings- och sysselsättningsutvecklingen på Gotland. Utredningen kan således för sin del inte finna, att Visby och Gotland erbjuder större

nackdelar vid en utflyttning av sjöfartsstyrelsen än andra diskuterade landsortsstäder. Som utredningsmännen själva framhållit måste de lokaliseringspolitiska skälen tillmätas en avsevärd vikt, eftersom en förläggning till plats utanför huvudstaden eljest svårligen kan motiveras. Om man med lokaliseringpolitiken inte enbart menar att motverka Stockholms tillväxt utan också avser att främja landsdelar, som har särskilda svårigheter ur befolknings- och sysselsättningsynpunkt, måste enligt utredningens mening de starkaste skälen tala för en förläggning av sjöfartsstyrelsen till Visby. Därest en utflyttning av ämbetsverket från huvudstaden anses böra komma till stånd finner utredningen därför, att Visby som lokaliseringsort allvarligt bör övervägas.

Frågan om sjöfartsstyrelsens förläggning har för närvarande avförts från dagordningen. En särskild utredning har tillkallats för att undersöka möjligheterna att förflytta statliga ämbetsverk eller annan statlig verksamhet från Stockholms-området, därvid enligt direktiven även sjöfartsstyrelsens lokalisering skall prövas. Härigenom synes den mera generella kartläggning, som Ö-utredningen åsyftade i sitt ovan citerade remissyttrande, komma till stånd och möjligheter erbjuda sig att i första hand göra detaljundersökningar rörande sådan verksamhet, som utan större administrativa olägenheter eller liknande svårigheter kan förläggas utanför huvudstaden. Ur utredningens synpunkt framstår det som angeläget, att Visby som lokaliseringsort härvid uppmärksammas.

Utredningen har i detta sammanhang anledning konstatera, att viss statlig verksamhet under utredningens arbete kunnat lokaliseras till Gotland. Här om vill utredningen i all korthet anföra följande.

Sedan Kungl. Maj:t uppdragit åt fångvårdens byggnadskommitté att skyndsamt inkomma med utredning om möjligheterna att genom användande av det friställda militärsjukhuset i Lärbro kommun på Gotland provisoriskt tillgodose det omedelbara behovet av utrymmen för fångvården i avbidan på iordningställandet av andra utrymmen, framhöll utredningen i en skrivelse till kommittén den 12 november 1956, att en sådan anstalt skulle komma att få stor betydelse i första hand för kommunen men även för länet i dess helhet, bl. a. genom de ökade sysselsättningsmöjligheter som skulle skapas, och underströk starkt önskemålet, att en fångvårdsanstalt skulle lokaliseras till Lärbro. Efter byggnadskommitténs tillstyrkan uppdrog Kungl. Maj:t genom beslut den 30 november 1956 åt fångvårdsstyrelsen att låta utföra reparations- och ombyggnadsarbeten vid vissa delar av den militära sjukhusanläggningen i Lärbro, så att lokalerna snarast möjligt kunde användas som en provisorisk anstalt för vanligt fångförvar för tills vidare 116 manliga intagna och tagas i bruk successivt med början den 17 december 1956. I enlighet med detta beslut har Lärbro-anstalten numera kommit till stånd, även om den ännu icke fått full kapacitet. Enligt fångvårdens byggnadskommittés förslag skulle vid anstalten finnas följande personaluppställning.

Administrationspersonal	5
Ekonomipersonal	4
Tillsynspersonal	22
Arbetsdriftens personal	10
	<hr/>
Summa	41

Hösten 1957 utgjorde antalet anställda vid anstalten 19, av vilka 13 var gotlänningar. Fyra av de 10 vaktkonstaplarna är f. d. stenarbetare. Anstalten har sålunda redan nu berett sysselsättning åt gotländsk arbetskraft och det kan antagas, att ytterligare gotlänningar kan beredas arbete, då verksamheten kommit fullt igång.

För att utröna om några förutsättningar kunde anses föreligga att förlägga en vårdanstalt för alkoholmissbrukare till Gotland tog utredningen kontakt med nykterhetsvårdsutredningen. Vid ett besök på ön tillsammans med bl. a. representanter för nykterhetsvårdsutredningen studerades möjligheterna att för ändamålet använda en tidigare som pensionat använd byggnad i Burgsvik. Sedan det kunnat konstateras, att byggnaden var lämplig, har förarbetena fortsatt inom länet, där en stiftelse för ändamålet bildats. Beslut har numera fattats om statsbidrag till anstalten som kommer att ge sysselsättning åt ett tiotal personer.

KAPITÉL 16

Behovet av en förstärkning av Gotlands företagareförening m. m.

Utredningen har i det föregående lagt fram förslag om en personell förstärkning av hushållningssällskapet i Visby, därvid utredningen motiverat detta med att sällskapet, med hänsyn till de speciella svårigheter som är rådande på Gotland, behöver större resurser för att fortlöpande följa jordbrukets problem och påverka utvecklingen i rätt riktning. Likartade synpunkter kan, såsom utredningen tidigare framhållit, anläggas på flertalet länsorgans verksamhet. Utredningen skall i detta kapitel närmare uppehålla sig vid den verksamhet, som utövas av Gotlands företagareförening och framlägga de förslag rörande föreningen, som utredningen funnit motiverade.

Gotlands företagareförening u. p. a., som bildades år 1947, har liksom andra företagareföreningar till uppgift att främja småindustri och hantverk. De medel som vid sidan av en allmän upplysnings- och rådgivningsverksamhet står till förfogande, är främst lån- och bidragsgivning samt statliga lånegarantier, för vilka företagareföreningarna är lokalorgan. Utredningen har under sitt arbete blivit i tillfälle att medverka vid förberedelser till nyetablering och utvidgning av ett antal företag på Gotland. Med hänsyn till det behov av nya sysselsättningsmöjligheter, som föreligger på ön, kan vad som sålunda utträttats eller föreslagits inte anses tillräckligt för att i önskvärd grad motverka den hittillsvarande tendensen till utflyttning från ön. Det är därför angeläget, att möjligheterna till industriell utbyggnad fortlöpande bevakas och att eventuella uppslag i denna riktning tillvaratages. Företagareföreningen har härvid enligt utredningens mening en betydelsefull uppgift att fylla. Det bästa samhällliga instrumentet för en stimulerande verksamhet med sikte på småindustri och hantverk är enligt utredningens erfarenhet företagareföreningarnas långivning och de statliga lånegarantierna. Mot denna bakgrund framstår det som ett starkt önskemål, att Gotlands företagareförening erhåller de personella och ekonomiska resurser, som är nödvändiga, för att arbetsuppgifterna skall kunna bemästras på ett tillfredsställande sätt.

Inledningsvis torde det vara lämpligt att något redogöra för arbetsuppgifterna hos företagareföreningen.

Från föreningens bildande till och med år 1957 har föreningen beviljat ett 180-tal ansökningar om lån å sammanlagt cirka 2,5 miljoner kronor. Avslagen å låneansökningar under samma tid avsåg ett mångdubbelt större be-

lopp. Delvis har dessa avslag varit betingade av sådana skäl som ej godtagbar säkerhet, sökandens bristande kvalifikationer o. dyl., men delvis har föreningen på grund av brist på lånemedel nödgats lämna utan bifall även ansökningar, där lån från föreningen framstått som motiverade. Genom de årliga statliga bidragen till föreningens långivning och genom att amorteringar flyter in i ökad omfattning, har det visserligen varit möjligt för föreningen att år från år disponera över ett allt större belopp för låneverksamheten. Trots detta har föreningen i allmänhet inte varit i stånd att tillgodose alla sådana låneansökningar, som vid den sakliga prövningen ansetts böra beviljas. Bristen på lånemedel har sålunda framtingat stor återhållsamhet vid långivningen.

Som framgått av den lämnade redogörelsen är föreningens låneverksamhet av icke oväsentlig omfattning. Det är självfallet förenat med ett betydande arbete att granska låneansökningarna och göra den nödvändiga sovringen. Även bevakningen av utestående lån, vid årsskiftet 1956/57 900 497 kronor, kräver mycket arbete.

En relativt ny verksamhetsgren för företagareföreningen är lånegarantier, för vilka föreningen arbetar som lokalorgan. Under budgetåret 1955/56 inkom till föreningen sex ansökningar om statlig kreditgaranti avseende ett sammanlagt belopp av 900 300 kronor. Utredningen har i det föregående berört ett par av de mera betydelsefulla ärenden av detta slag, som under utredningens arbete aktualiserats på Gotland. Även för denna verksamhet åligger det företagareföreningen att verkställa ett noggrant utredningsarbete, innan yttrande avges.

En annan gren av företagareföreningens verksamhet är den allmänna rådgivning och service, som föreningen lämnar olika företagare. Denna verksamhetsgren har en större betydelse på Gotland än i flertalet fastlandslän. Önska industriföretag är genomgående ganska små och arbetar med särskilda svårigheter på grund av att den gotländska marknaden är så liten och att »exporten» till fastlandet bjuder stora ekonomiska och andra problem. För gotlänningarna framstår det med all rätt som ett förstarangsspörsmål att kunna ordna avsättningen för de gotländska produkterna på fastlandet, framförallt i Stockholms-området. Det har därför varit en strävan att i Gotlands företagareförening skapa ett instrument för en mera aktiv gotländsk försäljningsverksamhet, med uppgift att knyta kontakter med fastlandets avnämare av olika gotlandsprodukter samt att tillrättalägga den gotländska företagsamheten med sikte på fastlandsmarknaden. Utredningen delar den mening, att företagareföreningen på detta område måste anses ha en väsentlig arbetsuppgift att fylla och att det bör vara ett allmänt intresse att tillse att föreningen kan handha uppgiften på ett tillfredsställande sätt.

År 1955 verkställdes inom företagareföreningen en utredning rörande organisationen av föreningens kansli i syfte att ernå en med hänsyn till behovet av största möjliga effekt av verksamheten ändamålsenlig organisa-

tion. Utredningen ledde till en viss förstärkning av företagareföreningens personal på så sätt, att en biträdande konsulent anställdes, vilken samtidigt skulle tjänstgöra som försäljare. För närvarande finnes hos föreningen en konsulent, en biträdande konsulent och en kontorist.

Företagareföreningens årliga kostnader för personalen inklusive pensionsavgifter uppgick till 56 267 kronor år 1956. Härtill kommer övriga administrationskostnader. Totalt uppgick administrationskostnaderna till 74 652 kronor år 1956. För år 1957 har de sammanlagda administrationskostnaderna stigit till ungefär 89 000 kronor. Statsbidraget till företagareföreningens administration uppgick budgetåret 1956/57 till 50 000 kronor och täckte sålunda icke lönekostnaderna. Bidrag från landstinget, år 1956 13 000 kronor, har varit den huvudsakliga inkomstposten vid sidan av statsbidraget.

Enligt utredningens mening förefinnes ett stort behov av två konsulenter hos företagareföreningen på Gotland. Den nuvarande organisationen är visserligen relativt ny, men erfarenheterna synes ha bestyrkt, att den är ändamålsenlig.

Om mera påtagliga resultat av strävandena att utbygga den gotländska industrien skall kunna ernås, är det emellertid enligt utredningens mening nödvändigt, att förutsättningarna för ökad industriell verksamhet på Gotland fortlöpande under längre tid undersökes närmare samt mera koncentrerat och systematiskt än det hittills varit möjligt. Arbetet härmed samt uppgiften att tillvarata aktuella projekt och medverka till deras omsättning i konkreta åtgärder ankommer främst på Gotlands företagareförening. Denna torde redan med nuvarande organisation vara i stånd att härvidlag göra betydelsefulla insatser. En intensifiering och aktivisering av dess verksamhet är dock önskvärd. För att detta önskemål skall kunna realiseras, kan en ytterligare personalförstärkning visa sig erforderlig. Det är emellertid ovisst, huruvida utökningen av personalen behöver göras permanent. Närmast synes det gälla att sätta föreningen i stånd att under en lämpligt tillmätt tid framöver — två eller tre år — och utan att de löpande arbetsuppgifterna eftersättes åstadkomma den önskade kraftutvecklingen. Detta kan lämpligen ske genom att till föreningens kansli tillfälligt knytes en eller möjligen flera experter. På dessa måste ställas höga krav i fråga om kunighet och erfarenhet på det industriella och kommersiella området. Med hänsyn härtill bör också relativt förmånliga anställningsvillkor kunna erbjudas. Det ankommer självfallet på föreningen att närmare överväga här framförda rekommendationer samt vidtaga de åtgärder, som därvid befinnes lämpliga.

Företagareföreningens lönekostnader och omkostnader bestrids som tidigare sagts i huvudsak med anlåtande av administrationsbidrag från staten och landstinget. Enligt numera lämnade rekommendationer bör företagareföreningarna tillämpa en sådan räntepolitik, att administrationskostnaderna i princip skall kunna täckas av ränteöverskott. För den gotländska för-

eningens vidkommande är det, även om åtgärder vidtages för att tillförsäkra föreningen ökade ränteinkomster, knappast troligt, att dessa kommer att bli tillräckliga för att täcka administrationskostnaderna vid den omfattning av föreningens organisation, som utredningen i det föregående förordat. Utredningen vill därför framhålla angelägenheten av att bidrag av statsmedel för nämnda ändamål i mån av behov ställas till föreningens förfogande.

I detta sammanhang vill utredningen även understryka det tidigare gjorda uttalandet, att vid bedömningen av förekommande ärenden rörande statlig kreditgaranti särskild hänsyn bör tagas till företag, som har för avsikt att etablera sig eller utvidga verksamheten på Gotland, samt betona vikten av att tillräckliga lånemedel står till Gotlands företagareförenings förfogande. Vid lånebidragens fördelning bör de speciella gotländska problemen föranleda, att föreningen får större årliga bidrag än vad som i och för sig kan motiveras av länets och dess industris storlek. Utredningen är väl medveten om att de medel, som av riksdagen anvisas för utlåning genom företagareföreningarna, är knappt tillmätta och att fördelningen av dessa medel mellan landets 24 företagareföreningar erbjuder vissa avvägningsproblem. Med hänsyn till särdragen i den bild av det gotländska näringslivet, som utredningen tidigare tecknat, och till den betydelsefulla roll, företagareföreningen synes kunna spela för utvecklingen av industri och hantverk på Gotland, vill utredningen dock framhålla angelägenheten av att tilldelningen av lånemedel till föreningen ökas. Det är självfallet vanskligt för utredningen att närmare precisera det behov av lånemedel, som bör täckas, men som en allmän riktpunkt synes kunna föreslås, att föreningen i avseende å den utlåningskapacitet, som bör eftersträvas, jämföras med företagareföreningarna i de fyra nordligaste länen.

KAPITEL 17

Synpunkter på Gotlands kommunikationsproblem

Vid sina överläggningar på Gotland har utredningen mött en allmän uppfattning, att förbättringar av de reguljära sjöförbindelserna mellan Gotland och fastlandet är nödvändiga, om förutsättningar för ett mera rikt näringsliv på ön skall skapas. Det ingår visserligen icke i utredningens uppdrag att göra de detaljundersökningar, som erfordras för ett preciserat förslag till kommunikationernas ordnande. Då utredningen delar den på Gotland allmänt rådande meningen, att förbättringar på kommunikationsområdet är nödvändiga, har utredningen dock velat anlägga vissa principiella synpunkter på hithörande problem.

Vid den enkät utredningen företagit hos olika organisationer och företag på Gotland rörande de framtida förutsättningarna för produktionen, har utredningen genomgående som svar även fått mer eller mindre utförligt avfattade önskemål om förbättringar av de reguljära sjöförbindelserna. Utredningen vill inledningsvis redogöra för en del av de sålunda framförda synpunkterna.

Hushållningssällskapet

Stockholm är den konsumtionsort, där de bästa möjligheterna att försälja färska bär och grönsaker finnes. För att dessa skall kunna försälas samma dag, som de anländer till Stockholm, måste de vara framme mellan klockan 5 och 6 på morgonen. De dagar, som båt går direkt till Stockholm (Gute), avgår denna från Visby på eftermiddagen och kommer till Stockholm följande morgon vid 7-tiden, då lossningen kan börja. Detta är för sent för att bären skall kunna komma ut i marknaden samma dag. Övriga veckodagar måste varorna sändas över Nynäshamn, vilket förutom den sena ankomsten medför den nackdelen, att kvaliteten på varorna försämras på grund av omlastning. För färska bär, exempelvis jordgubbar och hallon, är frakten för ett parti om 250 kg 15,5 öre per kg med båt till Nynäshamn och vidare med järnväg till Stockholm; 5,5 öre per kg med båt direkt Visby—Stockholm, samt 25 öre per kg med flyg Visby—Bromma. I sistnämnda fall tillkommer kostnaderna för transporten från Bromma till Stockholm. Samma parti skulle med järnväg på fastlandet kosta 10 öre per kg som ilgods och 8 öre per kg som fraktgods. Vid jämförelsen har man räknat med samma järnvägsavstånd som sträckan Visby—Nynäshamn—Stockholm. Vad som vållar stora svårigheter är att dagliga förbindelser med Stockholm på samma sätt som en tågförbindelse saknas samt att varorna ej kommer upp i tid till försäljning samma dag. Under nuvarande förhållanden finns knappast några andra möjligheter än att sända färska bär med flyg, vilket nedsätter priset till odlarna med 15—20 öre per kilogram och bidrar till att göra odlingarna mindre lönsamma.

Gotlands trädgårdsprodukter

Beträffande frakterna är trädgårdsnäringen för närvarande i huvudsak hänvisad till den s. k. samtrafiken över Nynäshamn, varigenom transportkostnaderna blir mycket betungande. Direkt fraktförbindelse med Stockholm per båt finns för närvarande endast en å två gånger i veckan och då många varor måste sändas dagligen är länet i huvudsak hänvisat till samtrafiken. Som ett exempel kan nämnas att för fem olika partier av trädgårdsalster, vilka sändes med båt och tåg och tillsammans omfattade en vikt av 5 917 kg, uppgick fraktkostnaderna till 646:40 kronor eller i medeltal 10,9 öre per kg. Hade ovannämnda partier kunnat sändas direkt med fraktbåt — exempelvis Gute — till Stockholm hade kostnaderna stannat vid fem öre per kg. Bärödlingen, speciellt odlingen av jordgubbar är under utvidgning på ön och det har i försök visat sig att resultatet både kvantitativt och kvalitativt blivit mycket gott. En del av de gotländska bären har gått lätt att sälja på färskmarknaden i Stockholm. Med nuvarande förbindelser går det emellertid ej att utöka denna försäljning, då flygets kapacitet helt utnyttjats. De ordinarie båtförbindelserna har ej kunnat användas till dessa transporter, då bären, fraktade med dessa båtar, kommit till Stockholm alldeles för sent. Det måste därför konstateras, att det för de tyngre transportererna framförallt är fraktkostnaderna som är betungade för odlingen, medan flygets begränsade kapacitet sätter en spärr för bärödlingens vidare utvidgning. Billigare frakter med båt skulle undanröja svårigheterna för de tyngre produkterna, potatis, rotfrukter och frukt. För bärödlingens vidkommande skulle insättandet av fraktflyg möjliggöra vidare utvidgning.

Gotlands andelsslakteriförening

En lösning av trafikförhållandena mellan Gotland och fastlandet med ändamålsenligare transportmedel och billigare fraktkostnader måste snarast komma till stånd.

Fiskareorganisationer

Bättre transportmöjligheter för fiskets produkter, främst för färska varor, måste snarast anordnas.

Aktiebolaget Gotlands Förenade Kalkbrott

Vid transport av varor från Gotland till fastlandet ingår i de flesta fall kostnaderna: sjöfrakt, omlastningskostnader i fastlandshamn och vidaretransport till bestämelseorten på fastlandet. Dessa kostnader sammantagna ställer sig väsentligt högre än kostnaderna för järnvägstransporter, motsvarande samma geografiska avstånd. Gotland liksom andra öar, vilka saknar broförbindelse, har ej heller någon fördel av avståndstariffbegreppet (zontaxa), vilket ligger till grund för järnvägsfraktberäkning och som gör att mindre centralt belägna landskap på fastlandet får vissa fördelar i fraktavseende. Bolaget ber att som förslag avseende sätt att nedbringa fraktkostnaderna få framföra, dels att omlastningskostnaderna från båt till järnväg eller från järnväg till båt bestrides av allmänna medel, dels att Statens Järnvägar lämnar fraktrabatt för transporter på fastlandet av sådana varor, som kommer från eller skall till Gotland. Rabatten från SJ föreslås utgöra 25 procent för dess järnvägs- och lastbilstransporter. Med omlastningskostnader förstås härvid landarbete, hamnavgift och speditorsarvode under normala förhållanden från fartygsreling till järnvägsvagn eller bil samt från järnvägsvagn eller bil till fartygsreling. Omlastningskostnaderna är av storleksordningen fem—sex kronor per ton. Talen varierar något för olika hamnar och för olika varor. Förslagsvis skulle en förteckning över fastställda avdragsgilla omlastningskostnader uppgöras och

justeras årsvis. Bolaget förmodar, att de föreslagna åtgärderna kan medverka till att större godsmängder kommer att transporteras av SJ än tidigare. Det torde därför föreligga visst positivt intresse från SJ:s sida till fraktrabatter. Genom de föreslagna fraktreduceringarna för varor till och från Gotland skulle de för utvecklingen på ön hindrande transportkostnaderna bortfalla.

Aktiebolaget Lammpäls

Billigare fraktkostnader Gotland—fastlandet är nödvändiga för det industriella livet på ön.

Firma Hejdebymarmor

Bättre kommunikationer, speciellt med södra delen av fastlandet och Västkusten, samt lägre frakter skulle väsentligt öka gotlandsindustriernas konkurrenskraft.

Gotlands Slipstensbolag

Skall kalkstensförädlingen, som har så naturliga förutsättningar på Gotland, kunna utvecklas, måste båtmaterialet bli sådant att de gotländska tillverkningarna kan sändas »från dörr till dörr» med moderna färjor som förmedlare. Samtidigt kan i retur det råmaterial, som behövs för vår tillverkning och i övrigt de andra handelsvaror, som vi är i stort behov av, fraktas till avsevärt lägre kostnader till fördel för hela det gotländska näringslivet.

Hemse Snickerifabrik

Då vi måste leverera till fastlandet, har vi givetvis fått kännning av länets transportförhållanden. Med hänsyn till konkurrensen från fastlandsföretag måste vi företrädevis välja leden Visby—Stockholm, som är betydligt billigare än leden Visby—Nynäshamn—Stockholm. Då våra varor måste skyddas för väta och då det för närvarande saknas möjligheter att magasinera i anslutning till tilläggsplatsen i Stockholm, måste varan avhämtas omedelbart efter lossningen. Vi anser därför att magasinfrågan i Stockholm bör lösas snarast möjligt. Oavsett vad för båttyp som i framtiden kommer att trafikera denna led kommer det enligt vår mening alltid att finnas stycke gods som måste magasineras.

Bröderna Fohlströms Snickerifabrik

Möjligheter för utvidgning finnes om avsättningen på Stockholm kan ökas, men fraktkostnaderna, eller rättare sagt omlastningskostnaderna, är för oss en betydande faktor att räkna med, trots att Gotlands-bolaget tillmötesgått oss med en fraktsänkning av gällande taxor. Vi skall nämna ett exempel på vad omlastning kostar. En leverans av snickerier skulle sändas till Sveavägen i Stockholm. Bilfrakt från fabrik till kaj i Visby kostade 24 kronor, båtfrakt 93: 60 kronor. Bilfrakt från Stadsgården till Sveavägen i Stockholm kostade 116 kronor. Att omlastning och utlämning vid kaj i Stockholm samt betjäning med truck förorsakar betydande kostnader kan utläsas av dessa siffror.

Gotlands Turistförening

Utöver de i vissa avseenden otillräckliga inkvarteringsmöjligheterna bör framhållas svårigheterna att under högsäsongen transportera det ständigt växande antalet bilar till och från Gotland. Med tanke på den fortgående ökningen av privatbilbeståndet såväl i Sverige som utomlands samt bilens användning som transportmedel under semesterresor synes det vara synnerligen angeläget, att frågan om ökade resurser för överförande av motorfordon från fastlandet till Gotland bringas

till en snar lösning. En fortsatt utbyggnad och modernisering av tonnage liksom en ökad transportkapacitet med flyg torde vara viktiga faktorer för befrämjande av en fortsatt utveckling av turisttrafiken till Gotland. Faran för att för dyra rese kostnader kan verka hämmande bör ej heller förbises. Uppmärksamhet bör därför ägnas denna sak.

Gotlands företagareförening

För närvarande gäller följande fraktsatser mellan Visby och Stockholm för maskiner, snickerier, stenprodukter etc.:

Fraktgods med »Gute» direkt till Stockholm.

100—2 499 kg	kr 7: 13	per 100 kg inkl. alla extra kostnader
2 500—4 999 »	» 6: 43	» 100 » » » » »
5 000— » och mer	» 5: 87	» 100 » » » » »

Fraktgods med »Visby», »Drotten» eller »Golland» via Nynäshamn till Stockholm Södra.

100—2 499 kg	kr 12: 84	per 100 kg inkl. alla extra kostnader
2 500—4 999 »	» 9: 59	» 100 » » » » »
5 000— » och mer	» 7: 72	» 100 » » » » »

Som framgår av uppgifterna blir det en merkostnad per 100 kg av upp till kr. 5: 74 för att t. ex. få snickeriarbeten från Gotland under tak på Stockholm Södra. Ett magasinsutrymme i anslutning till »Gutes» tilläggsplats i Stockholm vore därför välkommet.

För att belysa de fraktkostnadsmissiga svårigheter, som det gotländska näringslivet har att kämpa med, har man i olika sammanhang verkställt jämförelser mellan å ena sidan de totala transportkostnaderna från Visby till Stockholm samt å andra sidan järnvägstaxorna. Utredningen har i det föregående berört den jämförelse i detta hänseende, som Gotlandskommittén redovisade i sitt betänkande. Sammanfattningsvis anförde kommittén i detta spörsmål följande.

Som framgår av denna jämförelse, utgör för båtlinjens del merkostnaden för 1946 års trafik i förhållande till Statens Järnvägars taxa — om hänsyn ej tages till hamnavgifterna — 426 000 kronor, varav för linjen Visby—Nynäshamn 225 400 kronor och för linjen Visby—Stockholm 200 600 kronor. För järnvägarnas del blir differensen 217 700 kronor, varav huvudparten eller 202 800 kronor hänförs till samtrafiken. Den totala differensen är sålunda frånsett hamnavgifterna 643 700 kronor. Efter SJ taxehöjning 1948 och med korrigerings för 1947 års trafikökning reduceras differensen för båtlinjens del från 426 000 kronor till 377 200 kronor. Då differensen för järnvägens del antages efter taxehöjningen förbli i stort sett oförändrad, blir totala differensen i detta fall ca 595 000 kronor eller i runt tal 600 000 kronor. Förutom frakt- och omlastningskostnader inkluderar emellertid det totala transportpriset även hamnavgifter. Hamnavgifterna i Nynäshamn debiteras för samtrafikgods på två olika sätt. För vagnslastgods uttages hamnavgiften här direkt av trafikanterna, och det är summan av dessa hamnavgifter, som angivits ovan. För övrigt gods är hamnavgiften i Nynäshamn inräknad i frakten. Till det tidigare nämnda beloppet 643 700 kronor kommer sålunda hamnavgifter om sammanlagt 263 500 kronor. Hamnavgifterna i Visby äro, som tidigare framhållits, synnerligen höga, och 1944 års Hamnutredning har föreslagit en reduktion av dessa till Kalmartaxans nivå, vilket för den del av trafiken, varom det här är fråga, skulle innebära en minskning enligt kommitténs beräkning med 125 800 kronor för 1946

års trafik och 143 400 kronor för 1947 års trafik. Härigenom skulle hamnavgifterna för år 1946 ha reducerats till 137 700 kronor. Läggas dessa sålunda reducerade belopp för hamnavgifter till den tidigare erhållna differensen för båtlinjens andel, blir totaldifferensen för denna 563 700 kronor för 1946 och 533 700 kronor för 1947 års trafik. Inkluderas slutligen även differensen för järnvägarnas andel, erhålles för hela trafiken en totaldifferens av 780 900 kronor för 1946 och 751 400 kronor för 1947 års trafik efter SJ taxehöjning. Med sistnämnda belopp, eller i runt tal 750 000 kronor, skulle alltså transportavgifterna för ifrågavarande godsmängd ha minskat, om genomräknad SJ-frakt ökad med förenämnda övergångs- och omlastningstillägg tillämpats, och om hamnavgifterna i Visby reducerats till Kalmar-taxans nivå. Utan reduktion av hamnavgifterna stiger differensen till i runt tal 900 000 kronor, vilket för den år 1947 befordrade godsmängden om ca 49 000 ton betyder en merbelastning per ton om 18,37 kr. För kontroll av dessa siffror har kommittén undersökt, vilket transportavstånd enligt Statens Järnvägars taxa av den 1 februari 1948, som motsvarar de totala transportavgifterna för gods i samtrafik mellan dels Visby och Stockholm och dels Burgsvik på södra Gotland och Stockholm. Härvid ha motsvarande avstånd för varje järnvägstariff angivits. Resultatet redovisas i detalj i bilaga III. Såsom framgår av nedanstående diagram, motsvara de totala transportavgifterna mellan Visby och Stockholm ett genomsnittligt järnvägsavstånd enligt Statens Järnvägars ifrågavarande taxa av 600—800 km eller lägst sträckan Stockholm—Malmö. För transporter mellan Burgsvik och Stockholm äro de mot fraktprisen svarande järnvägsavstånden ännu större eller 800—1 000 km.

Gotlands företagareförening har med utgångspunkt från mera aktuella uppgifter gjort en liknande jämförelse och kommit till följande resultat.

Fraktavgiften Visby—Stockholm Södra motsvarar enligt Statens Järnvägars tariff nr

1	400 km järnväg
2	600 » »
3	710 » »

Fraktavgiften Visby—Stadsgården motsvarar enligt Statens Järnvägars tariff nr

1	80 km järnväg
2	290 » »
3	370 » »

Den lämnade redogörelsen har visat, att det gottländska näringslivet lägger avgörande vikt vid att de reguljära sjöförbindelserna mellan Gotland och fastlandet blir ändamålsenligt utformade. Utredningen anser, att lösningen av hithörande problem är en grundförutsättning, för att befolknings- och sysselsättningsförhållandena på ön skall kunna förbättras. Främst är Gotlandsbolagets sjötrafik av intresse i detta sammanhang. Denna trafik torde numera ha sin största betydelse för godstransporterna och för turistresorna. Den mera ordinarie persontrafiken har i allt större utsträckning övertagits av flyget.

Utvecklingen under senare år har alltmera försvårat Gotlandsbolagets verksamhet. Samtidigt som flyget övertagit den ordinarie persontrafiken, har turistresornas omfattning ökat säsongmässigheten i sjötrafiken. Bolaget tvingas härigenom att anskaffa och underhålla båtar i större antal och

med större passagerarutrymmen än som skulle erfordras vid en mera jämn fördelning under året av trafikbelastningen, vilket medför, att kapital- och driftskostnader blir höga. Vidare uppstår svårigheter att med samma båtar tillgodose de olika krav på utrustning, som reses med hänsyn till turistresorna, å ena sidan, och med tanke på godstransporterna, å andra sidan. De gotländska anmärkningarna tager också sikte på dels de enligt gotländsk mening för höga fraktkostnaderna och dels den omständigheten, att båtarna saknar tillfredsställande kylutrymmen eller på annat sätt är mindre lämpliga för godstransporter.

Vad fraktkostnaderna angår är det uppenbart, att Gotland i detta hänseende är missgynnat vid jämförelse med fastlandet. De rationaliseringar, som Gotlandsbolaget genomfört beträffande trafiken, har ej varit tillräckliga för att ändra detta förhållande och det torde ej vara möjligt för bolaget att åstadkomma taxemässig likställdhet mellan Gotland och fastlandet. I princip synes en sådan likställdhet böra eftersträvas. Enligt utredningens mening skulle det bästa stödet till det gotländska näringslivet lämnas, om de nuvarande fraktkostnaderna kunde nedbringas.

Utredningen saknar möjlighet att utföra sådana expertundersökningar beträffande båtmaterialiet, som erfordras för ett närmare klarläggande av spörsmålet om dettas ändamålsenlighet. Sannolikheten talar emellertid för att den mest rationella trafiken skulle kunna åstadkommas, om man satte in bilbärande färjor eller båtar av sådan typ, att direkt trafik med lastbilar bleve möjlig. Den tidigare omnämnda lokala kommittén arbetar emellertid med dessa frågor och utredningen förutsätter, att i samband härmed de gotländska synpunkterna blir vederbörligen beaktade.

De berättigade gotländska intressena av en billig och rationell sjötrafik med fastlandet ställer stora krav, icke minst av ekonomisk art, på trafikutövaren. Nya båtar kräver stora kapitalinvesteringar. Därest dessa skall förräntas, torde det ej vara möjligt att nedbringa fraktkostnaderna till en ur gotländsk synpunkt rimlig nivå. Det förefaller utredningen uppenbart, att de stora anspråk, som för framtiden måste ställas på sjötrafiken, ej kan tillgodoses av Gotlandsbolaget. Enligt utredningens mening måste statsmakterna medverka ekonomiskt både när det gäller kapital för de behövliga nya båtarna och troligen också när det blir fråga om att hålla fraktkostnaderna på rimlig nivå. Det är synnerligen angeläget, att statsmakterna snabbt tager itu med det gotländska trafikproblemet och bringar det till en tillfredsställande lösning.

Den stora betydelse, som flyget har och sannolikt alltmer kommer att få, ger utredningen anledning framhålla vikten av att dessa taxor hålles på skälig nivå. Kilometertaxan för Gotlands-flyget har under senare år varit hög vid jämförelse med andra inrikes flyglinjer. Mot bakgrunden av att gotlänningarna är mer beroende av flygförbindelser än befolkningen på fastlandet synes det angeläget, att en utjämning snarast kommer till stånd. Utredningen

har i skrivelse till luftfartsstyrelsen den 10 mars 1958 bl. a. anfört följande i denna fråga.

Av olika skäl är Gotland synnerligen beroende av ändamålsenliga och billiga kommunikationer med fastlandet. Flyget har härvid kommit att spela en allt större roll för persontrafiken, medan båtarna har störst betydelse för godstrafiken, men även för turistresorna sommartid. De förändringar, som innevarande år vidtagits beträffande Gotlands-flygets taxor, innebär, att i samband med viss justering av grundtaxorna det tidigare tillämpade rabattsystemet slopats. Då den gotländska befolkningen i högre grad än andra utnyttjat rabatterna, har taxeändringarna otvivelaktigt inneburit en kraftigare individuell höjning av biljettpriset på Gotlands-linjen än på andra inrikeslinjer. Enligt utredningens mening är det icke tillfredsställande, att prishöjningarna sålunda kommit att särskilt hårt drabba en landsända, som för snabba och bekväma förbindelser med fastlandet är mera beroende av flyget än de flesta andra orter inom landet. Prishöjningarna ter sig desto mer omotiverade som taxorna på Gotlands-linjen redan förut var ovanligt höga vid jämförelse med andra inrikeslinjer. Utredningen är medveten om att speciella omständigheter kan föranleda, att det icke är praktiskt möjligt att tillämpa samma kilometerpris vid alla inrikes linjer. Det är icke möjligt för utredningen att bedöma, i vad mån sådana särskilda förhållanden föreligger beträffande Gotlands-flyget. Det synes emellertid föga sannolikt, att nu rådande skillnader i taxesättningen kan motiveras enbart av sådana skäl. Med hänsyn till att Gotlands-linjen expanderat starkt under de senast förflutna fem åren, synes förutsättningarna för en gotländska synpunkter mera rimlig taxepolitik tvärtom vara förhållandevis gynn-samma.

Utredningen finner det av ovan anförda skäl synnerligen angeläget, att taxorna på Gotlands-flyget sättes så lågt som möjligt. En riktpunkt synes härvid böra vara, att kilometerpriset i görligaste mån skall överensstämja med motsvarande pris på jämförbara inrikeslinjer. Den nuvarande taxepolitiken har gett gotlänningarna en känsla av att ett högre pris än som är företagsekonomiskt betingat uttages. Mot bakgrunden av Gotlands beroende av flyget ter sig en sådan taxepolitik mindre tillfredsställande. Utredningen hemställer därför, att luftfartsstyrelsen vid sin prövning av taxesättningen för inrikesflyget ägnar särskild uppmärksamhet åt de problem, som sammanhänger med Gotlands-linjen.

Sammanfattning

Utredningen har i de tretton första kapitlen av betänkandet lämnat en redogörelse för Gotlands befolkning, näringsliv, arbetsmarknad m. m. samt i de följande redovisat de rekommendationer och förslag, vartill utredningens undersökningar givit anledning.

Sammanfattningsvis har utredningen konstaterat, att de gotländska problem som måste angripas består i *dels* kraftiga svängningar i arbetsmarknadsläget mellan vinter och sommar och *dels* en fortgående, av utflyttning försäskad befolkningsminskning, som på längre sikt kan medföra allvarliga skadeverkningar ur sociala och kulturella synpunkter. Utredningen anser, att de i positiv mening direkt verksamma medlen torde vara att öka sysselsättningsmöjligheterna, framför allt vintertid, på Gotland. Utredningen har blivit övertygad om att det är motiverat att i olika hänseenden tillgripa positivt stimulerande medel för att stärka Gotlands näringsliv och förbättra sysselsättningsmöjligheterna samt anser, att statsmakterna härvidlag bör göra insatser. I största utsträckning bör det emellertid ankomma på landskapets myndigheter samt organisationer och företagare att genom tillvaratagande av de naturliga förutsättningarna inom vissa näringsgrenar främja utvecklingen på ön.

De bästa förutsättningarna att uthygga sysselsättningsmöjligheterna på Gotland torde erbjudas inom ramen för nuvarande näringsliv. Utredningen har därför genomgått landskapets näringsgrenar och framlagt olika förslag eller rekommendationer i syfte att stimulera sysselsättningen. I fråga om detaljerna hänvisas till kapitel 15.

Utredningen har funnit, att statsmakterna genom indirekta åtgärder kan främja näringsliv och sysselsättning på Gotland. Härvid har utredningen främst uppehållit sig vid företagareföreningen och kommunikationsfrågorna.

Vad företagareföreningen angår förordar utredningen en viss personell utbyggnad, för att föreningen under en tid mera koncentrerat och systematiskt än det hittills varit möjligt skall kunna undersöka förutsättningarna för ökad industriell verksamhet på Gotland. Det ankommer främst på företagareföreningen att tillvarataga härvid framkommande uppslag samt medverka till deras omsättning i konkreta projekt. Utredningen understryker vidare behovet av att ökade lånemedel ställes till föreningens förfogande. Som en allmän riktpunkt föreslår utredningen, att föreningen i avseende å den utlåningskapacitet, som bör eftersträvas, jämföras med företagare-

föreningarna i de fyra nordligaste länen. I detta sammanhang berör utredningen även systemet med statliga kreditgarantier. Utredningen uttalar, att vid bedömningen av förekommande ärenden av detta slag särskild hänsyn bör tagas till företaget, som har för avsikt att etablera sig eller utvidga verksamheten på Gotland.

Utredningen har icke haft i uppdrag att framlägga något förslag om kommunikationerna mellan Gotland och fastlandet. Mot bakgrunden av den stora betydelse för landskapets näringsliv m. m., som det måste ha att framförallt de reguljära sjöförbindelserna blir ändamålsenligt anordnade, har utredningen dock anlagt vissa principiella synpunkter på hithörande problem. Utredningen har funnit, att det icke torde vara möjligt att lösa trafikfrågorna på ett ur gotländska synpunkter tillfredsställande sätt utan att statsmakterna medverkar ekonomiskt både när det gäller kapital för de behövliga nya båtarna och troligen också när det blir fråga om att hålla fraktkostnaderna på rimlig nivå. Utredningen finner det synnerligen angeläget, att statsmakterna snabbt tar itu med de gotländska trafikfrågorna och bringar dem till en tillfredsställande lösning.

De gotländska problemen måste enligt utredningens uppfattning följas fortlöpande och ständigt hållas aktuella. Det bör ankomma bl. a. på de statliga länsmyndigheterna att vid olika tider vidtaga eller föreslå de åtgärder, som är lämpliga och möjliga. Dessa arbetsuppgifter bör beaktas vid avvägandet av personalramar för berörda organ.

Folkmängden i de gottländska kommunerna 1 januari 1945—1 januari 1957

	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951
Fårösund.....	3 866	3 766	3 660	3 611	3 635	3 604	3 613
Lårbro.....	3 139	3 161	3 073	2 990	2 936	2 879	2 847
Slite köping.....	2 541	2 595	2 661	2 697	2 712	2 679	2 720
Tingstäde.....	4 173	4 169	4 072	3 929	3 959	3 971	3 890
Dalhem.....	3 248	3 207	3 136	3 104	3 089	3 090	3 044
Romakloster.....	6 737	6 799	6 603	6 534	6 418	6 544	6 506
Stenkumla.....	3 350	3 348	3 364	3 330	3 318	3 326	3 345
Klintehamn.....	5 167	5 145	5 101	5 057	5 054	5 025	5 000
Ljugarn.....	2 658	2 601	2 602	2 542	2 548	2 544	2 516
Stånga.....	2 255	2 270	2 220	2 265	2 264	2 242	2 195
Hemse.....	4 077	4 058	3 998	3 976	3 951	3 948	3 990
Havdhem.....	2 838	2 820	2 781	2 755	2 746	2 716	2 728
Hoburg.....	1 934	1 915	1 856	1 861	1 865	1 889	1 890
Visby.....	13 626	13 712	13 859	14 045	14 342	14 489	14 770
Hela länet	59 609	59 566	58 986	58 696	58 917	58 946	59 054

	1952	1953	1954	1955	1956	1957	Total förändring 1945—1957
Fårösund.....	3 559	3 487	3 432	3 368	3 272	3 234	632 = 16,6 %
Lårbro.....	2 812	2 829	2 768	2 686	2 594	2 540	599 = 19,0 %
Slite köping.....	2 761	2 792	2 802	2 751	2 730	2 709	168 = 6,6 %
Tingstäde.....	3 870	3 840	3 828	3 725	3 669	3 643	530 = 12,7 %
Dalhem.....	3 037	2 967	2 933	2 871	2 807	2 758	490 = 15,0 %
Romakloster.....	6 411	6 264	6 190	6 036	5 959	5 917	820 = 12,1 %
Stenkumla.....	3 281	3 326	3 297	3 170	3 174	3 132	218 = 6,5 %
Klintehamn.....	4 977	4 938	4 862	4 798	4 727	4 650	517 = 10,0 %
Ljugarn.....	2 462	2 432	2 408	2 437	2 407	2 365	293 = 11,0 %
Stånga.....	2 187	2 176	2 163	2 130	2 084	2 063	192 = 8,5 %
Hemse.....	3 990	3 957	3 928	3 904	3 910	3 837	240 = 5,8 %
Havdhem.....	2 720	2 686	2 671	2 632	2 575	2 525	313 = 11,0 %
Hoburg.....	1 865	1 852	1 831	1 816	1 785	1 774	160 = 8,2 %
Visby.....	14 922	14 962	15 016	15 202	15 234	15 364	1 738 = 12,7 %
Hela länet	58 854	58 508	58 129	57 526	56 927	56 511	3 098 = 5,1 %

Den relativa åldersfördelningen år 1950 i Gotlands kommuner

Kommun	0—15 år	15—65 år	65— år
Fårösund.....	26,6	63,7	9,7
Lärbro.....	28,6	59,6	11,8
Slite.....	27,3	63,3	9,4
Tingstäde.....	26,6	61,2	12,2
Dalhem.....	26,9	60,8	12,3
Romakloster.....	25,9	60,6	13,5
Stenkumla.....	27,2	60,4	12,4
Klintehamn.....	25,7	60,6	13,7
Ljugarn.....	25,2	61,5	13,3
Stånga.....	25,5	61,2	13,3
Hemse.....	26,3	61,1	12,6
Havdhem.....	24,8	62,9	12,3
Hoburg.....	25,0	61,4	13,6
Visby.....	26,3	64,5	9,2
Länets.....	26,3	62,1	11,6
Riket.....	23,4	66,3	10,3

Relativa förändringar i olika åldersklasser inom Gotlands kommuner under perioden 1940—1950

Kommun	0—15 år		15—65 år		65— år	
	1940/45	1945/50	1940/45	1945/50	1940/45	1945/50
Fårösund.....	+ 5,0	+ 4,3	+ 3,5	— 8,4	+ 13,4	+ 6,0
Lärbro.....	+ 3,4	— 10,1	— 2,8	— 11,3	± 0	— 2,3
Slite.....	+ 9,0	+ 7,5	± 0	+ 3,2	+ 10,5	+ 5,8
Tingstäde.....	— 1,9	— 2,0	— 4,9	— 8,8	+ 1,9	— 3,3
Dalhem.....	+ 3,0	— 1,6	— 4,3	— 5,7	+ 0,3	— 5,5
Romakloster.....	+ 3,2	— 2,9	— 5,3	— 5,6	+ 10,6	— 2,8
Stenkumla.....	+ 5,0	+ 4,9	— 1,5	— 4,0	+ 20,7	+ 0,7
Klintehamn.....	+ 6,0	— 0,6	— 5,5	— 2,5	+ 2,7	— 5,5
Ljugarn.....	— 3,0	+ 3,3	— 5,8	— 5,9	— 1,3	— 1,5
Stånga.....	+ 4,8	+ 1,6	— 4,5	— 5,1	+ 4,4	— 5,8
Hemse.....	+ 6,4	+ 2,1	— 4,3	— 3,5	+ 11,9	+ 2,4
Havdhem.....	+ 3,3	— 1,7	+ 0,2	— 4,2	+ 5,4	— 15,7
Hoburg.....	+ 11,4	+ 6,8	— 2,8	— 5,4	+ 12,5	— 1,5
Visby.....	+ 22,7	+ 21,4	+ 4,7	+ 3,8	+ 11,4	+ 8,6

Tabellbilaga 3

Den relativa åldersfördelningen den 1 november åren 1953 och 1956 i Gotlands kommuner

Kommun	0—15 år		15—65 år		65— år	
	1953	1956	1953	1956	1953	1956
Färösund.....	26,8	26,3	62,9	61,6	10,3	12,1
Lärbro.....	29,0	26,8	58,8	59,4	12,2	13,8
Slite.....	28,4	27,7	62,4	62,3	9,2	10,0
Tingstade.....	26,8	26,2	60,2	60,3	13,0	13,5
Dalhem.....	26,0	25,7	61,0	61,5	13,0	12,8
Romakloster.....	25,4	25,0	60,8	61,0	13,8	14,0
Stenkumla.....	26,8	27,1	60,5	59,5	12,7	13,4
Klintehamn.....	26,3	25,0	59,5	59,9	14,2	15,1
Ljugarn.....	23,2	23,8	62,0	61,1	14,8	15,1
Stånga.....	24,2	23,8	61,5	61,0	14,3	15,2
Hemse.....	26,0	26,4	61,4	61,1	12,6	12,5
Havdhem.....	25,1	25,0	62,8	61,8	12,1	13,2
Hoburg.....	25,7	25,8	60,1	58,9	14,2	15,3
Visby.....	26,5	26,6	63,8	63,9	9,7	9,5
Länets.....	26,3	26,0	61,7	61,6	12,0	12,4
Riket.....	23,8	—	65,5	—	10,7	—

Tabellbilaga 4

Åkerjordens fördelning inom de gottländska kommunerna

Kommun	Landareal ha	Åkerjord ha	Procent
Färösund.....	30 144	2 639	8,7
Lärbro.....	25 938	4 525	17,4
Slite köping.....	8 766	1 331	15,1
Tingstade.....	34 060	10 811	31,7
Dalhem.....	26 236	8 046	30,6
Romakloster.....	45 732	12 615	27,5
Stenkumla.....	20 658	7 036	34,5
Klintehamn.....	31 529	8 731	27,6
Ljugarn.....	19 812	5 287	26,6
Stånga.....	11 885	4 882	41,0
Hemse.....	20 365	8 398	40,8
Havdhem.....	20 565	6 661	32,4
Hoburg.....	14 688	3 163	21,5
Visby.....	3 632	777	21,3
Summa	314 010	84 902	27,0

Jordbruksbefolkningen i de gottländska landskommunerna och dennas förändring sedan år 1940 (procent)

Kommun	Jordbruks- befolkn. år 1950	Relativ förändring	
		1940/45	1945/50
Fårösund.....	24,9	— 1,5	— 19,5 = — 21,0
Lärbro.....	33,0	— 1,3	— 27,3 = — 28,6
Slite köping.....	12,8	+ 8,7	— 32,3 = — 23,6
Tingstäde.....	65,6	— 8,3	— 10,8 = — 19,1
Dalhem.....	69,4	— 4,8	— 9,1 = — 13,9
Romakloster.....	57,4	— 12,5	— 10,4 = — 22,9
Stenkumla.....	60,8	— 1,1	— 10,2 = — 11,3
Klintehamn.....	54,4	— 6,4	— 9,1 = — 15,5
Ljugarn.....	62,4	— 2,2	— 12,5 = — 14,7
Stånga.....	68,3	— 0,8	— 8,7 = — 9,5
Hemse.....	52,6	— 4,0	— 8,3 = — 12,3
Havdhem.....	63,5	— 2,8	— 9,9 = — 12,7
Hoburg.....	59,6	+ 2,9	— 7,8 = — 4,9

Brukningens relativa fördelning på olika storleksgrupper efter åkerareal i de gottländska landskommunerna enligt 1951 års jordbruksräkning

Kommun	—2 ha	2—10 ha	Summa —10 ha	10—50 ha	50—100 ha	100—ha	Summa 10—ha
Fårösund.....	32,3	45,8	78,1	21,4	0,5	—	21,9
Lärbro.....	30,4	38,7	69,1	29,1	0,9	0,9	30,9
Slite köping.....	33,3	36,9	70,2	29,8	—	—	29,8
Tingstäde.....	20,3	34,6	54,9	40,8	3,6	0,7	45,1
Dalhem.....	19,4	28,6	48,0	50,0	1,6	0,4	52,0
Romakloster.....	29,0	34,7	63,7	32,8	2,6	0,9	36,3
Stenkumla.....	18,9	32,8	51,7	46,3	1,4	0,6	48,3
Klintehamn.....	24,4	35,3	59,7	38,5	1,7	0,1	40,3
Ljugarn.....	21,4	30,0	51,4	47,0	1,6	—	48,6
Stånga.....	20,1	26,9	47,0	52,6	0,2	0,2	53,0
Hemse.....	23,3	24,9	48,2	47,8	3,8	0,2	51,8
Havdhem.....	16,3	29,2	45,5	52,8	1,7	—	54,5
Hoburg.....	21,6	31,3	52,9	47,1	—	—	47,1
Länets.....	24,9	36,2	61,1	37,0	1,6	0,3	38,9
Riket.....	25,4	49,1	74,5	23,5	1,4	0,6	25,5

Åkerjordens användning i hektar år 1951 i Gollands landskommuner och hela länet

Kommun	Vete	Råg	Korn	Havre	Bland-säd	Balj-växter	Pota-tis	Soc-ker-betar	Foder-rot-frukt.	Grön-foder	Vall till hö	Annan vall	Olje-växter	Andra växt-slag	Hel-träda o. d.
Färösund.....	67	160	141	33	115	1	155	1	88	6	868	255	338	18	393
Lärbro.....	243	101	315	43	313	11	118	48	105	26	1 338	471	846	17	520
Slite köping.....	89	65	53	7	170	2	40	28	38	4	377	89	207	17	145
Tingstäde.....	917	155	796	40	975	7	203	282	287	55	2 584	1 173	2 613	249	475
Dalhem.....	940	186	685	33	804	16	111	209	241	18	1 913	722	1 711	58	399
Romaklöster.....	1 271	385	1 227	74	1 078	13	228	365	361	55	2 790	1 172	2 723	169	704
Stenkumla.....	577	289	525	31	661	5	159	207	272	28	1 525	705	1 733	67	297
Klinterhamn.....	598	462	741	47	806	26	175	273	272	29	1 993	766	1 864	192	487
Ljugarn.....	445	214	436	45	395	20	96	159	143	23	1 252	528	1 148	133	250
Stånga.....	251	348	330	49	474	19	96	222	135	9	1 157	584	882	74	252
Hemse.....	819	240	740	44	688	21	92	368	215	42	1 774	938	1 862	162	393
Havdhem.....	516	241	595	41	639	17	84	211	180	11	1 487	695	1 365	76	503
Hoburg.....	114	313	253	30	284	0	82	78	102	12	762	240	548	32	313
Länet.....	6 910	3 178	6 900	518	7 442	158	1 665	2 476	2 414	321	20 025	8 420	18 005	1 296	5 174

Åkerjordens på Gotland användning i hektar inom olika storleksgrupper enligt 1951 års jordbruksräkning

Storleksgrupp	Vete	Råg	Korn	Havre	Bland-säd	Balj-växter	Pota-tis	Soc-ker-betar	Foder-rot-frukt.	Grön-foder	Vall till hö	Annan vall	Olje-växter	Andra växt-slag	Hel-träda o. d.
— 2 ha.....	6	21	18	5	41	—	68	10	18	3	143	29	8	14	24
2—10 ».....	259	534	322	101	543	3	319	287	73	42	1 241	358	249	134	438
10—20 ».....	869	991	772	213	1 686	13	451	969	177	69	2 696	878	1 616	483	839
20—30 ».....	668	531	523	136	1 317	5	189	756	128	47	1 875	770	1 911	597	628
30—50 ».....	515	273	393	66	832	6	91	558	78	22	1 177	518	1 505	574	382
50—100 ».....	170	85	101	35	226	3	40	179	14	14	433	234	696	178	163
100— ».....	140	78	154	15	166	—	19	158	8	2	302	160	406	100	65

Ann. Kursiva siffror utmärker, vilka odlingar av säd respektive rotfrukter, som inom de olika kommunerna/storleksgrupperna upptar störst areal.

Boskapskötseln inom de gotländska landskommunerna

	Kommun	Hästar		Nötkreatur		Får		Svin		Höns	
		Totalt	Per 100 ha	Totalt	Per 100 ha	Totalt	Per 100 ha	Totalt	Per 100 ha	Totalt	Per 100 ha
	Fårösund	485	18,0	908	33,6	7 685	284,6	627	23,2	7 372	23,2
	1951	317	11,7	838	31,0	9 228	341,7	597	22,1	12 513	22,1
	Ändring	- 168	= 34,7 %	- 70	= 7,7 %	+ 1 543	= 20,0 %	- 30	=	+ 5 141	= 4,7 %
	Lärbro	626	13,3	1 697	36,1	1 684	35,8	936	19,9	9 243	19,9
	1951	433	9,2	1 372	29,2	3 318	70,6	853	18,1	15 533	18,1
	Ändring	- 193	= 30,8 %	- 325	= 19,1 %	+ 1 634	= 97,0 %	- 83	=	+ 6 290	= 8,8 %
	Slite köping	217	15,5	584	41,7	231	16,5	426	30,4	4 524	30,4
	1951	138	9,8	490	35,0	135	9,6	523	37,3	7 044	37,3
	Ändring	- 79	= 36,3 %	- 94	= 16,1 %	- 96	= 41,5 %	- 97	=	+ 2 520	= 22,7 %
	Tingstäde	1 209	10,9	5 131	46,2	2 887	26,0	2 478	22,3	20 590	22,3
	1951	852	7,6	4 174	37,5	2 935	26,4	3 250	29,2	32 996	29,2
	Ändring	- 357	= 29,5 %	- 957	= 18,6 %	+ 48	= 1,7 %	+ 772	=	+ 12 406	= 31,1 %
	Dalhem	1 144	13,7	3 778	45,5	1 494	18,0	1 992	24,0	19 123	24,0
	1951	694	8,3	3 406	41,0	1 659	19,9	2 841	34,6	34 498	34,6
	Ändring	- 450	= 39,3 %	- 372	= 9,8 %	+ 165	= 11,0 %	+ 849	=	+ 15 375	= 42,6 %
	Romakloster	1 969	15,0	5 917	45,1	6 840	52,2	3 151	24,0	32 475	24,0
	1951	1 174	8,9	4 788	36,5	5 368	40,9	3 999	30,5	60 340	30,5
	Ändring	- 795	= 40,3 %	- 1 129	= 19,1 %	- 1 472	= 21,5 %	+ 848	=	+ 27 865	= 26,9 %
	Stenkumla	704	9,7	3 136	43,5	923	12,8	1 472	20,5	16 394	20,5
	1951	439	5,8	2 546	35,3	808	11,2	2 150	29,8	30 918	29,8
	Ändring	- 265	= 38,4 %	- 590	= 18,8 %	- 115	= 12,4 %	+ 678	=	+ 14 524	= 45,9 %
	Klintehamn	1 540	16,9	3 991	43,8	5 370	59,0	2 250	24,7	24 606	24,7
	1951	951	10,4	3 560	39,1	5 211	57,2	2 808	30,8	47 348	30,8
	Ändring	- 589	= 38,1 %	- 431	= 10,9 %	- 159	= 2,9 %	+ 558	=	+ 22 742	= 24,8 %
	Ljugarn	1 018	18,5	2 643	48,0	1 458	26,5	1 294	23,5	16 472	23,5
	1951	578	10,5	2 376	43,2	1 406	25,5	1 559	28,3	30 983	28,3
	Ändring	- 440	= 43,2 %	- 267	= 10,1 %	- 52	= 3,5 %	+ 265	=	+ 14 511	= 20,5 %
	Stånga	960	18,1	2 770	52,2	988	18,6	1 219	23,0	15 540	23,0
	1951	599	11,3	2 566	48,4	676	12,7	1 786	33,7	26 789	33,7
	Ändring	- 361	= 37,6 %	- 204	= 7,9 %	- 312	= 31,5 %	+ 567	=	+ 11 249	= 46,4 %
	Hemse	1 410	16,4	4 275	49,7	2 036	23,6	1 894	22,0	22 767	22,0
	1951	762	8,8	3 870	45,0	1 826	21,2	2 773	32,2	39 415	32,2
	Ändring	- 648	= 46,0 %	- 405	= 9,4 %	- 210	= 10,3 %	+ 879	=	+ 16 648	= 46,4 %
	Havdhem	1 160	15,4	3 548	47,3	4 104	54,7	1 650	22,0	17 440	22,0
	1951	646	8,6	3 169	42,1	3 570	47,6	2 293	30,6	30 187	30,6
	Ändring	- 514	= 44,3 %	- 379	= 10,6 %	- 534	= 13,0 %	+ 643	=	+ 12 747	= 39,0 %
	Hoburg	714	17,8	2 154	53,8	2 350	58,7	750	18,7	10 155	18,7
	1951	412	10,3	1 812	45,3	2 165	54,1	842	21,0	16 632	21,0
	Ändring	- 302	= 42,3 %	- 342	= 15,8 %	- 185	= 7,9 %	+ 92	=	+ 6 477	= 12,2 %

Tabellbilaga 8

Boskapsskötseln på Gotland inom brukningsenheter av olika storleksgrupper

Storleksgrupp ha	Hästar		Nötkreatur		Får		Svin		Höns	
	Totalt	Per 100 ha	Totalt	Per 100 ha	Totalt	Per 100 ha	Totalt	Per 100 ha	Totalt	Per 100 ha
— 2.....	31	1,5	909	45,4	672	33,6	982	49,1	39 141	1 957,0
2—10.....	1 638	12,3	5 940	44,7	6 402	48,1	4 283	32,1	92 938	698,7
10—20.....	3 134	12,3	11 161	44,1	11 349	44,8	7 559	29,8	110 044	435,0
20—50.....	2 827	7,9	13 908	39,1	12 830	36,1	10 118	28,5	99 772	281,0
50—.....	631	4,9	3 028	23,6	7 106	55,5	2 933	22,9	15 178	118,5

Tabellbilaga 9

Antal brukningsenheter med tillgång till maskiner av vissa slag samt antalet dylika maskiner i jordbruket år 1951

	Riket		Södra och mellersta Sveriges slättbygd		Södra och mellersta Sveriges skogsbygd		Gotland	
	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%
Antal jordbruk med självbindare.....	99 489	24,6	61 450	51,5	32 449	19,7	2 696	38,8
Antal jordbruk där självbind. använts.....	150 208	42,5	74 444	67,0	51 188	38,4	3 357	58,2
Antal självbindare.....	101 763		63 362		32 799		2 713	
Antal jordbruk med skördetröskor.....	7 584	1,8	6 766	5,0	784	0,5	548	4,4
Antal jordbruk där skördetröskor anv.....	16 344	4,6	14 548	13,1	1 720	1,3	2 325	40,3
Antal skördetröskor.....	8 353		7 471		848		562	
Antal jordbruk med spannmålstorkn.anl.....	502	0,1	428	0,4	67	0,1	2	0,0
Antal jordbr. där spannmålstorkn.anl. anv.....	501	0,1	427	0,4	67	0,1	2	0,0
Antal spannmålstorkningsanläggningar.....	511		435		69		2	
Antal jordbruk med mjölkmaskinanl.....	108 793	30,6	48 686	43,6	38 650	28,8	1 265	21,9
Antal jordbruk där mjölkmaskinanl. anv.....	108 136	30,6	48 255	43,4	38 490	28,9	1 251	21,7
Antal mjölkningmaskinanläggningar.....	109 114		48 939		38 717		1 266	
Antal jordbruk med vanliga traktorer.....	61 850	15,9	41 104	34,8	14 246	9,3	1 950	29,4
Antal jordbruk där vanliga traktorer anv.....	130 940	37,1	58 399	52,5	34 134	25,6	3 386	58,7
Antal vanliga traktorer.....	69 753		48 053		15 134		2 085	
Antal jordbruk med dragbilar	9 595	2,6	3 755	3,3	3 546	2,5	127	2,0
Antal jordbruk där dragbilar använts.....	12 734	3,5	4 511	4,1	4 671	3,5	172	2,0
Antal dragbilar.....	9 648		3 783		3 566		127	

Anm. Procentsiffrorna belyser maskinanvändningen i relation till antalet brukningsenheter inom respektive område.

Antal gotländska jordbruk med tillgång till vissa maskiner år 1951, fördelade på storleksgrupper

Storleksgrupp ha	Finnes eller användes											
	självbindare				skördetröskor				spannmålstorkar			
	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%
— 2	4	0,2	50	3,0	—	—	44	2,7	—	—	—	—
2—10	365	16,3	819	36,7	9	0,4	498	22,0	—	—	—	—
10—20	1 176	73,7	1 345	84,3	125	7,8	836	52,4	—	—	—	—
20—30	640	90,7	647	91,7	122	17,3	456	64,8	—	—	—	—
30—50	383	88,8	379	87,9	167	38,7	346	80,2	1	0,2	1	0,2
50—	128	84,2	117	77,0	125	82,2	145	95,3	3	1,9	3	1,9
	mjölkningssmaskiner				traktorer, vanliga				traktorer, dragbilar			
	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%
— 2	1	0,0	1	0,0	10	0,6	113	7,0	6	0,3	7	0,4
2—10	30	1,3	29	1,3	195	8,7	888	39,7	40	1,8	58	2,6
10—20	376	23,6	376	23,6	626	39,2	1 164	73,0	47	2,9	63	3,9
20—30	391	55,4	389	55,1	564	80,0	651	92,3	18	2,5	22	3,1
30—50	345	80,0	343	79,9	386	89,5	420	97,4	10	2,3	13	3,0
50—	122	80,2	115	75,6	150	98,6	150	98,6	6	3,9	9	5,9

Anm. Procentsiffrorna anger relationen till antalet brukningsenheter inom respektive storleksgrupp.

Tabellbilaga 11

Sammanställning över storkommunernas på Gotland industri- och hantverksföretag enligt
1951 års företagsräkning

Industrigren	Fårö-sund		Lärbro		Slite		Ting-ståde		Dalhem		Roma-kloster		Sten-kumla		Klinte-hamn	
	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2
Metallindustri.....	6	58	3	4	8	77	9	13	5	7	18	36	5	10	12	20
Jord- och sten-industri.....	4	220	8	278	6	375	2	3	1	2	2	26	—	—	2	7
Träindustri.....	3	8	2	3	4	11	4	14	5	35	10	26	3	5	4	14
Massa- och pappers-industri.....	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Grafisk industri....	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Livsmedelsindustri .	5	29	5	18	3	17	5	49	4	12	13	150	4	15	11	198
Dryckesv.- o. tobaks-industri.....	1	5	—	—	1	4	—	—	—	—	—	—	—	—	1	8
Textil- o. sömnads-industri.....	2	36	3	9	2	8	6	6	2	2	11	16	1	1	11	17
Läder-, hår- o. gummi-varuindustri...	4	13	1	1	1	1	2	2	2	2	5	5	2	2	9	9
Kemisk o. kemisk-teknisk industri..	—	—	—	—	—	—	—	—	1	3	—	—	—	—	—	—
El-, gas- o. vattenv. m. m.....	—	—	—	—	2	103	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Byggnads- o. anläggningsverksamhet .	17	64	11	15	10	118	23	38	24	60	42	95	27	49	38	120
Summa	42	433	33	328	37	714	51	125	44	123	101	354	42	82	88	393

Industrigren	Ljugarn		Stånga		Hemse		Havd-hem		Hoburg		Visby		Gotlands län	
	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2
Metallindustri.....	10	17	7	11	10	17	8	16	7	9	39	350	147	645
Jord- och stenindustri ...	1	2	1	12	1	7	7	36	12	51	13	59	60	1 078
Träindustri.....	5	15	2	5	10	26	5	7	3	25	15	73	75	267
Massa- o. pappersindustri.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Grafisk industri.....	—	—	—	—	1	2	—	—	—	—	13	126	14	128
Livsmedelsindustri.....	5	19	6	19	9	37	5	21	6	18	24	314	105	916
Dryckesvaru- o. tobaksind- dustri.....	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	42	5	59
Textil- o. sömnadsindustri	5	13	2	2	9	9	8	16	2	2	37	226	101	363
Läder-, hår o. gummi- varuindustri.....	3	3	4	4	7	7	1	1	2	2	19	39	62	91
Kemisk- och kemisk-tek- nisk industri.....	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	2	4
El-, gas- och vattenverk m. m.....	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	70	5	173
Byggnads- och anläggnings- verksamhet.....	22	52	12	24	33	192	22	60	5	19	86	983	372	1 889
Summa	51	121	34	77	80	297	56	157	37	126	252	2 283	948	5 613

Anm. Siffrorna under kolumn 1 utvisar antalet företag och under kolumn 2 antalet anställda.

Sammanställning över Gotlandsföretag inom handel och samfärdsel enligt 1951 års företagsräkning

Kommun	Partihandel		Detaljhandel		Samfärdsel	
	1	2	1	2	1	2
Fårösund.....	1	1	26	80	19	45
Lärbro.....	1	1	22	76	27	61
Slite köping.....	2	3	37	110	15	113
Tingstäde.....	1	1	23	56	36	64
Dalhem.....	1	1	17	42	19	41
Romakloster.....	3	4	45	105	40	97
Stenkumla.....	1	1	14	42	21	40
Klintehamn.....	4	4	48	121	28	67
Ljugarn.....	1	2	18	42	14	34
Stånga.....	3	6	10	29	11	26
Hemse.....	2	5	46	170	20	67
Havdhem.....	3	3	20	66	18	53
Hoburg.....	1	1	8	31	13	30
Visby stad.....	54	288	266	1 233	68	787
Summa	78	321	600	2 203	349	1 525

Anm. Siffrorna under kolumn 1 utvisar antalet företag och under kolumn 2 antalet anställda.

Företag	Anläggning	Total anl.- kostnad	hösten 1957	Utbyggnadsår				
				1958	1959	1960	1961	1962
Dalhem	Dalhem	300 000	150 000	150 000				
»	Hörsne	80 000			80 000			
Fårosund	a-ledningar i Valleviken	50 000			50 000			
Havdhem	va-ledningar i Snevide- Hemöstris	100 000	100 000					
»	va-ledningar i Hablingbo cent- rum	200 000		200 000				
Hemse	Dräneringsledning i Hemse	145 000	50 000	50 000	45 000			
»	va-ledningar + reningsverk	450 000			150 000	200 000	100 000	
»	v-ledning från Asa trask i Lojsta till Hemse	700 000		350 000	350 000			
»	va-ledningar i Ronehamn	380 000		150 000	150 000	80 000		125 000
Hoburg	va-ledningar i Burgsvik	125 000						
Klintehamn	a-ledningar i Sanda	140 000	140 000					
»	v-ledningar i Västergarn	200 000				200 000		
»	Fröjel	50 000			50 000			
Ljugarn	va-ledningar + vattenverk	500 000		300 000	100 000	100 000		
Lärbro	va-ledningar i Kappelshamn	250 000		150 000	100 000			
Romaklöster	va-ledningar i Katthammarsvik	625 000		200 000	200 000	225 000		
»	va-ledningar i Roma	1 000 000	100 000	300 000	300 000		200 000	100 000
Slite	Avloppspumpstation i Bogevi- ken	109 000		109 000				
»	Utvidgning av vattentäkten	200 000			200 000			
»	Avloppsreningsverk i Slite och avsk. ledn.	1 000 000					500 000	500 000
Stenkumla	va-ledningar i Vibble	100 000		100 000				
Stånga	a-ledningar i Stånga	300 000	150 000					
»	När, skolans avlopp	40 000		40 000				
Tingsstäde	va-ledningar	230 000						
»	Reningsverk	60 000						
Visby	Utvidgning av stadens vatten- täkt	750 000	450 000	300 000				
»	va-ledningar i Järnvägsgatan	300 000		300 000				
»	a-ledning i Eugeniagatan	70 000	70 000					
»	va-ledningar till I 18	65 000	65 000					
	Summa kronor	8 519 000	1 275 000	2 499 000	1 825 000	1 105 000	950 000	865 000

KUNGL. BIBL.
 12 JUN 1958
 STOCKHOLM

Upplyst af Kungliga Biblioteket i Stockholm den 12 Jun 1958. Inskrift: Kungl. Bibl. Stockholm. 12 Jun 1958. 17

Statens offentliga utredningar 1958

Systematisk förteckning

(Siffrorna inom klammer beteckna utredningarnas nummer i den kronologiska förteckningen.)

Allmän lifftning. Rättsskipning. Fångvård.

Häradsrättsammansättning i brottmål. [9]
Förslag till rumärkeslag. [10]
Betänkanded förslag till allmän tjänstepliktslag m. m. [ ]

Statsfötning. Allmän statsförvaltning.

Utredning om vissa förhållanden vid konserveringsforskningsinstitutet. [3]
Författningredningen. 1. Kandidatnominering vid andrakamrval [6] 2. Regeringsarbetet. [14]

Kommunalförvaltning.

Stater och kommunernas finansväsen.

Politi.

Nationalekonomi och socialpolitik.

Socialförsäkning och rehabilitering. [17]

Hälsö- och sjukvård.

Gemensam ordisk hälsövårdsutbildning. [8]
Hälsövård och öppen sjukvård i landstingsområdena. [15]

Allmänt näringsväsen.

Gotland. [16]

Fast egendom. Jordbruk med binärningar.

Småbrukarstödet. [7]

Vattenväsen. Skogsbruk. Bergsbruk.

Industri.

Handel och sjöfart.

Kommunikationsväsen.

Vägplan för Sverige. Del 1. Riktlinjer och förslagsamt kartbilagor. [1] Del 2. Expertutredningar och övriga textbilagor. [2]

Bank-, kredit- och penningväsen.

Försäkringsväsen.

Promemorior med förslag om fondförvaltning m. n. m. i samband med en utbyggd pensionering. [4]
Permanent skördeskadeskydd. [5]

Kyrkoväsen. Undervisningsväsen.

Andlig odling i övrigt.

1955 års universitetsutredning. 3. Reserverna för högre utbildning. Beräkningar och metoddiskussion. [11]

Försvarsväsen.

Civilförsvarsutbildningen. [12]
Civilförsvarets organisation. [13]

Utrikes ärenden. Internationell rätt.